

MAHARASHTRA FEDERATION OF UNIVERSITY & COLLEGE
TEACHERS ORGANIZATION (MFUCTO)

महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघ

सुधारित निवृत्तिवेतन योजना निषेध-विशेषांक

हा विशेषांक महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या निर्णयानुसार व महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघातर्फे सर्व घटक संघटनांच्या वतीने प्रकाशित करण्यात येत आहे.

नवीन पेन्शन योजनेने जन्माला घातलेले "१० टक्के वेतन कपातीचे पिल्लू" सुधारित नवीन पेन्शन योजनेने "संपूर्ण सेवाकाळात १० टक्के कायम वेतन कपात" या राक्षस रूपात संरक्षित केलेले आहे.

या सुधारित नवीन पेन्शन योजनेच्या शासननिर्णयामुळे कर्मचारी वर्गात तीव्र असंतोष निर्माण झाला असून महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेच्या नेतृत्त्वाखाली VOTE FOR OPS चे आंदोलन राबविण्यात येत आहे. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाने या आंदोलनाला पाठिंबा देण्याचा व त्यामध्ये सक्रियपणे सहभागी होण्याचा निर्णय घेतला आहे.

या निर्णयाचा भाग म्हणून हा विशेषांक प्रकाशित करण्यात येत आहे. या कार्यकारी मंडळाचे ज्येष्ठ सदस्य, या महासंघाचे माजी अध्यक्ष व माजी विधानपरिषद सदस्य प्रा.बी.टी.देशमुख यांनी शब्दबद्ध केलेली "कायमस्वरूपी १० टक्के वेतन कपात लादणारी सुधारित निवृत्तिवेतन योजना" या मथळ्याची ३२ परिच्छेदांची प्रतिक्रिया सुरुवातीलाच या विशेषांकात दिली असून गेल्या २ वर्षांत या विषयावर वेळोवेळी त्यांनीच शब्दबद्ध केलेले १९३ परिच्छेद या विशेषांकाचा भाग आहेत.

डॉ.एस.पी.लवांडे, अध्यक्ष

डॉ.पी.बी.रघुवंशी, सरचिटणीस

MAHARASHTRA FEDERATION OF UNIVERSITY & COLLEGE TEACHERS ORGANIZATION (MFUCTO)

कायमस्वरूपी १० टक्के वेतन कपात लादणारी सुधारित निवृत्ती वेतन योजना

- प्रा.बी.टी.देशमुख

माजी विधान परिषद सदस्य व महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे माजी अध्यक्ष

गेल्या वर्ष दोन वर्षांपासून नवीन पेन्शन योजना सुधारित करून जुन्या पेन्शन योजनेप्रमाणे योजना आणली जाईल असे वारंवार केंद्रशासनाकडून व राज्यशासनाकडून सांगण्यात येत होते. त्यासाठी केंद्राने समिती नेमली व केंद्राच्या धर्तीवर राज्यशासनाने सुद्धा समिती नेमली. या समित्यांचे अहवाल मिळाल्यावर त्या त्या स्तरावर जुन्या पेन्शन योजनेसारखी व्यवस्था अस्तित्वात येईल अशी आशा कर्मचाऱ्यांच्या मनामध्ये निर्माण झालेली होती. पण ही आशा फोल ठरली असून सुधारित निवृत्ती वेतन योजनेचा शासननिर्णय निघाल्यामुळे १० टक्के वेतन कपात ही कायमस्वरूपी लादल्या गेल्याचे स्पष्ट झालेले आहे.

२. किमान १० टक्के वेतन कपातीची अट काढण्यात येईल ही आशा धुळीस मिळाल्यामुळे आता या सुधारित नवीन पेन्शन योजनेची चिकित्सा करणे अपरिहार्य झालेले आहे. याबाबतीत भारतीय संविधानात काय तरतूद आहे? याची माहिती घेणे आवश्यक आहे. भारतीय संविधानाच्या कलम ३०९ मध्ये पुढीलप्रमाणे तरतूद आहे. :-

“309. Subject to the provisions of this Constitution, **Acts of the appropriate Legislature** may regulate the recruitment, and **conditions of service** of persons appointed, to public services and posts in connection with the affairs of the Union or of any State.”

३. सेवानिवृत्ती वेतन योजनेची मूळ व्यवस्था ही केंद्रशासनातील कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत संसदेने केलेल्या कायद्यान्वये व राज्यशासकीय कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत राज्य विधानमंडळाने केलेल्या कायद्यान्वये विनिमयीत केली जाईल अशी संविधानातील तरतूद आहे. ब्रिटिश काळामध्ये सुद्धा The Indian Pension Act 1887 या कायद्याने सेवानिवृत्ती वेतनाची व्यवस्था अस्तित्वात आली होती. भारतीय संविधानाने याबाबतीत अतिशय काटेकोर तरतूद करून दिलेली असताना त्याकडे लक्ष देण्यास राज्यशासनाला वेळ नाही असे स्पष्टपणे दिसून येते. एकदा कायद्याने तरतूद केल्यानंतर Rules and Regulations च्या स्वरूपात उपविधानाची

(पृष्ठ २०६ वरील परिच्छेद ४ पहा)

Union Cabinet approves Unified Pension Scheme 24 Aug 2024

The Union Cabinet, chaired by the Prime Minister Shri Narendra Modi, today approved the Unified Pension Scheme (UPS).

The salient features of the UPS are:

- Assured pension: 50% of the average basic pay drawn over the last 12 months prior to superannuation for a minimum qualifying service of 25 years. This pay is to be proportionate for lesser service period upto a minimum of 10 years of service.

- Assured family pension: @60% of pension of the employee immediately before her/his demise.

- Assured minimum pension: @10,000 per month on superannuation after minimum 10 years of service.

- Inflation indexation: on assured pension, on assured family pension and assured minimum pension

- Dearness Relief based on All India Consumer Price Index for Industrial Workers (AICPI-IW) as in case of service employees

- lump sum payment at superannuation in addition to gratuity

1/10th of monthly emoluments (pay + DA) as on the date of superannuation for every completed six months of service

this payment will not reduce the quantum of assured pension

Popular News

व्यवस्था हा त्यानंतरचा प्रश्न आहे. मात्र इतर सेवाशर्तीबरोबर सेवानिवृत्ती वेतन योजनेची मूळ व्यवस्था ही राज्य विधिमंडळाच्या कायद्याने निश्चित करून दिली पाहिजे.

४. संविधानातील उपरोक्त तरतूद लक्षात घेता जुन्या पेन्शन योजनेची व्यवस्था किंवा तत्सम व्यवस्था नवीन पेन्शन योजनेमध्ये बदल करून आम्ही उपलब्ध करून देणार आहोत असे म्हणणाऱ्या सत्ताधारकांनी उपविधानाच्या कोणत्या प्रकाराचा वापर केला याची माहिती करून घेणे आवश्यक आहे. आंध्रप्रदेश सरकारने याबाबतीत कायदा केला व तो दिनांक २० ऑक्टोबर २०२३ रोजीच्या आंध्रप्रदेश गॅझेटमध्ये प्रसिद्ध करण्यात आला. तो शब्दशः याच अंकात पृष्ठ २१५ वर प्रसृत केलेला आहे. केंद्रसरकारच्या बाबतीत विचार करावयाचा झाला तर केंद्रसरकारने दिनांक २४ ऑगस्ट २०२४ रोजीच्या बैठकीत याबाबतीत Unified Pension Scheme (UPS) चा निर्णय घेतला व हा निर्णय त्याच दिवशी केंद्रशासनाने प्रसिद्ध केला. तो शब्दशः याच अंकात पृष्ठ २०६ वर प्रसृत करण्यात आलेला आहे. असे दिसून येते की, केंद्रीय मंत्रीमंडळाने निर्णय घेतला व त्यानंतर राज्यमंत्रीमंडळाने सुद्धा त्याच धर्तीवर दिनांक २५ ऑगस्ट २०२४ रोजी निर्णय घेतला व मा.मुख्यमंत्र्यांच्या जनसंपर्क कक्षाने त्याच दिवशी प्रसृत केला. तो शब्दशः याच अंकात पृष्ठ २०७ वर प्रसृत करण्यात आलेला आहे.

५. जनसंपर्क कक्षाने प्रसृत केलेल्या वृत्तपत्रीय निवेदनाला कायद्याच्या दृष्टीने कोणताही अर्थ नसतो. त्यासाठी प्रत्यक्ष कायदा किंवा शासननिर्णय निर्गमित होणे आवश्यक असते. कायदा न करता घाईघाईने निवडणुका समोर ठेऊन दिनांक २० सप्टेंबर २०२४ रोजी याबाबतचा शासननिर्णय काढण्यात आलेला आहे. “राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना राज्य शासनाची सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना तसेच केंद्र शासनाची एकीकृत निवृत्तिवेतन योजना (UPS) लागू करण्याबाबत” असा वित्त विभागाने प्रसृत केलेल्या या शासननिर्णयाचा मथळा आहे व तो शासननिर्णय याच अंकात पृष्ठ २०८ वर प्रसृत केलेला आहे. हा शासननिर्णय चार परिच्छेदांचा असून त्याच्यासोबत सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेची ठळक वैशिष्ट्ये नमूद करणारे परिशिष्ट-अ जोडलेले आहे व परिशिष्ट-ब या शासननिर्णयाच्या सोबत जोडलेले असून त्यात हीच ठळक वैशिष्ट्ये इंग्रजीमध्ये नमूद करण्यात आलेली आहे.

६. राज्यशासनाच्या या शासननिर्णयाचा पुढील विवेचनामध्ये “राज्याचा शासननिर्णय” असा उल्लेख केलेला असून आंध्रप्रदेश कायद्याचा उल्लेख “आंध्रप्रदेशचा कायदा” असा केलेला आहे व केंद्रशासनाच्या योजनेचा उल्लेख “केंद्राची एकीकृत निवृत्तिवेतन योजना” असा केलेला आहे. महाराष्ट्रातील कर्मचाऱ्यांचा व शिक्षकांचा संबंध हा मुख्यत्वे राज्यशासनाच्या निर्णयाशी असल्यामुळे त्याबाबतीत तपशीलवार ऊहापोह करणे आवश्यक झालेले आहे. यापूर्वी राज्यशासनातर्फे व केंद्रशासनातर्फे करण्यात आलेल्या अनेक औपचारिक घोषणांवर प्रतिक्रिया देणारे तपशीलवार विवेचन त्या त्या वेळी प्रसृत करण्यात आलेले होते. ते १९३ परिच्छेद प्रकाशित करण्याचा निर्णय महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाने घेतला असून त्याप्रमाणे ते याच अंकात प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. औपचारिकरीत्या हा राज्याचा शासननिर्णय निर्गमित झाल्यामुळे त्यावर प्रतिक्रिया देत असतांना केलेल्या या विवेचनात त्या १९३ मुद्यांतील एखाद्या दुसऱ्या मुद्याची पुनरावृत्ती होणार व ती न टाळता येण्यासारखी आहे हे नमूद करणे आवश्यक आहे.

“पूर्ण समतुल्यता” व “सुधारित समतुल्यता” सिद्धान्ताचे पूर्णपणे बेचिरास होणे

७. सुरुवातीला शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या संघटनांनी व त्यानंतर सर्व स्तरावरील शिक्षकांच्या संघटनांनी त्रिपदरी संघर्ष करून जुनी पेन्शन योजना ही कायदेशीर आर्थिक हक्क म्हणून प्राप्त करून घेतली होती. आंदोलनाच्या मार्गाचा वापर, वेळावेळी वेतन आयोगासमोर शास्त्रशुद्ध पद्धतीने कैफियत मांडणे व न्यायालयात दाद मागणे या तीनही मार्गांचा वापर करून अनेक पिढ्यांनी केलेल्या संघर्षानंतर हे यश मिळाले. जुन्या पेन्शन योजनेचे हे जे बांधकाम झाले त्यामध्ये शासकीय कर्मचारी व त्यांच्या संघटनांचे फार मोठे योगदान आहे. सुरुवातीला सेवेच्या

अंतिम कालखंडातील सरासरी वित्तलब्धीच्या (Average Emolument) ३७.५ टक्के (३०/८०) इतके ते निवृत्तीवेतन निश्चित होत असे. त्यानंतर ते ४१.२५ टक्के (३३/८०) करण्यात आले. दिनांक ३१ मार्च, १९७९ पासून त्यामध्ये 'स्लॉव सिस्टिम' सुरू करण्यात आली व ते ४२.८६ टक्के ते ५० टक्के निश्चित व्हायला लागले. चौथ्या वेतन आयोगाच्या शिफारशीनुसार दिनांक १

जानेवारी, १९८६ पासून ते ५० टक्क्यावर निश्चित झाले.

८. वेळोवेळी झालेले हे बदल भावी प्रभावाने लागू केले जात असत. एका तारखेच्या पूर्वी निवृत्त झालेल्या निवृत्तीवेतनधारकांना जुनीच व्यवस्था लागू राहत असे व त्या तारखेनंतरच्या निवृत्ती वेतन धारकांना नवी व्यवस्था लागू होत असे. 'पूर्वी निवृत्त झालेले' व 'आता निवृत्त होणारे' यांच्यामध्ये भेदभाव केला जात असे. त्याविरुद्ध झालेल्या न्यायालयीन संघर्षात शासकीय कर्मचाऱ्यांनी मा.सर्वोच्च न्यायालयात उत्तम यश मिळविले. याबाबतीत मा.सर्वोच्च न्यायालयाने (AIR 1983 Supreme Court 130) दिनांक १७ डिसेंबर १९८२ रोजी १९८० च्या याचिका क्रमांक ५९३९-४१ (डी.एस.नकारा व इतर विरुद्ध केंद्रशासन) या प्रकरणामध्ये दिलेल्या निर्णयातील पहिला परिच्छेद शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे :-

"With a slight variation to suit the context Wolsey's prayer : "had I served my God as reverently as I did my king, I would not have fallen on these days of penury"; is chanted by petitioners in this group of petitions in the Shellian tune : "I fall on the thorns of life I bleed." Old age, ebbing mental and physical prowess, atrophy of both muscle and brain powers permeating these petitions, the petitioners in the fall of life yearn for equality of treatment which is being meted out to those who are soon going to join and swell their own ranks,"

मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयातील हा पहिला परिच्छेद ढोबळमानाने पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. "जेवढ्या भक्तीभावाने मी माझ्या राजाची (शासनाची) सेवा केली तेवढ्याच भक्तीभावाने मी ईश्वराची सेवा केली असती तर दुर्दैवाचे हे दशावतार पाहण्याची पाळी माझ्यावर आली नसती. असा जप करण्याची पाळी या याचिकाकर्त्यांवर आलेली आहे. आयुष्याच्या उत्तरार्धामध्ये रक्तस्त्राव होत मी काट्याकुट्यावर पडलेला आहे. वयोमानपरतवे आलेले म्हातारपण, बौद्धिक व शारीरिक क्षमतेमध्ये झालेले घसरण, शरीराचे स्नायू आणि बुद्धी यांना उचित आहाराअभावी लागलेली ओहोटी, अशा स्थितीत हे याचिकाकर्ते न्यायालयासमोर आलेले आहेत. यांचे म्हणणे काय आहे? तर आम्ही अनेक वर्षांच्या सेवेनंतर निवृत्त झालेले आहोत नेव्हा आम्हाला आमच्यापेक्षा सेवेत कनिष्ठ असलेल्या व नव्याने सेवेत आलेल्या व येत असलेल्या आमच्या व्यावसायिक बंधुपेक्षा कमी प्रतीची वागणूक दिली जाता कामा नये." मा. सर्वोच्च न्यायालयाने या निवाड्यात याचिकाकर्त्यांच्या बाजूने निर्णय दिला.

९. आता याच्या उलट परिस्थिती आलेली आहे. आमच्यापेक्षा सेवेत ज्येष्ठ असलेल्या कर्मचाऱ्यांना, शिक्षकांना पेन्शनबाबत जी वागणूक दिली जात आहे त्यापेक्षा वेगळी वागणूक २००५ नंतर सेवेत आलेल्या कर्मचाऱ्यांना व शिक्षकांना का दिली जात आहे? अशा प्रकारचा सवाल २००५ नंतर भरती झालेल्या शिक्षकांतर्फे व कर्मचाऱ्यांतर्फे उपस्थित करण्यात येत आहे व त्याला कोणतेही समाधानकारक उत्तर शासनाकडून देण्यात येत नाही.

१०. पाचव्या वेतन आयोगाने आपल्या अहवालाच्या परिच्छेद १२७.३ ते १२७.६ या चार परिच्छेदात मा.सर्वोच्च न्यायालयाचा नकारा प्रकरणातील उपरोक्त निर्णय आवश्यक त्या तपशिलांसह उद्धृत केलेला असून परिच्छेद १२७.६ मध्ये पुढीलप्रमाणे मत व्यक्त केले आहे. :-

"127.6 We would like, therefore, to state at the outset that we respect the observations of the Hon'ble Court in the Nakara case. It needs to be averred emphatically that pension is not in the nature of alms being doled out to beggars. The senior citizens need to be treated with dignity and courtesy befitting their age. Pension is their statutory, inalienable, legally enforceable right and it has been earned by the sweat of their brow. As such it should be fixed, revised, modified and changed in ways not entirely dissimilar to the salaries granted to serving employees."

११. पाचव्या वेतन आयोगाने याबाबतच्या व्यवस्थेमध्ये बरेच बदल केले. ५० टक्क्यांचा नियम कायम ठेवला, मात्र "आता निवृत्त होणारे" व "पूर्वी निवृत्त झालेले" या दोघांच्याही बाबतीत कशाच्या ५० टक्के? याबाबतच्या व्याख्या स्पष्ट केल्या. आता जे निवृत्त होतात, त्यांना "निवृत्त होतानाच्या अंतिम कालखंडात जी "सरासरी वित्तलब्धी" असेल, (कदाचित त्या वेतनश्रेणीत ती बरीच वरची किंवा सर्वात वरची असू शकेल) त्याच्या ५० टक्के" याला त्यांनी 'पूर्ण समतुल्यता' (Complete Parity) असे म्हटले आहे, तर "पूर्वी निवृत्त झाले त्यांना ते ज्या वेतनश्रेणीत निवृत्त झाले त्या वेतनश्रेणीच्या समतुल्य नव्या वेतनश्रेणीच्या सुरुवातीच्या किमान तळपातळीच्या ५० टक्के" याला त्यांनी "सुधारित समतुल्यता" (Modified Parity) असे म्हटले आहे.

(पृष्ठ २०६ वरील परिच्छेद ४ पहा)

जनसंपर्क कक्ष (मुख्यमंत्री सचिवालय) मंत्रिमंडळ निर्णय

दिनांक : २५ ऑगस्ट २०२४ : (बैठक क्र. ८०)

विषय : राज्य सरकारी कर्मचाऱ्यांना केंद्राप्रमाणे सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना : विभाग : वित्त

राज्य सरकारी कर्मचाऱ्यांना केंद्राप्रमाणे सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना

राज्य सरकारी कर्मचाऱ्यांना केंद्राप्रमाणे सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना लागू करण्याचा निर्णय आज झालेल्या मंत्रिमंडळ बैठकीत घेण्यात आला. बैठकीच्या अध्यक्षस्थानी मुख्यमंत्री एकनाथ शिंदे होते. ही योजना मार्च २०२४ पासून अंमलात आणली जाईल. या निर्णयाचा राज्यातील लाखो कर्मचाऱ्यांना फायदा होणार आहे.

राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीतील गुंतवणूक विषयी जोखीम राज्य शासनाने स्वीकारावी हे समितीच्या शिफारशीतले तत्व मान्य करून राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीतील नियत वयोमानानुसार निवृत्त होणारे कर्मचारी यांनी जर प्रस्तावित सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजनेचा विकल्प दिल्यास त्यांना त्यांच्या शेवटच्या वेतनाच्या ५०% इतके निवृत्तीवेतन व त्यावरील महागाई वाढ तसेच निवृत्तीवेतनाच्या ६०% इतके कुटुंब निवृत्तीवेतन व त्यावरील महागाई वाढ मिळेल. वरीलप्रमाणे राज्य शासनाची सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना ही राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना १ मार्च, २०२४ पासून लागू करण्यात येणार आहे.

राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणाली लागू असलेल्या व १ मार्च, २०२४ पूर्वी सेवानिवृत्त झालेल्या तसेच निवृत्तीपश्चात वार्षिकी विकत घेतलेल्या कर्मचाऱ्यांना त्यांच्या सेवानिवृत्तीच्या दिनांकापासून ते २९ फेब्रुवारी, २०२४ पर्यंतच्या कालावधीत संबंधित सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांना राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीअंतर्गत अनुज्ञेय असलेल्या वार्षिकी (Annuity) मधीलच लाभ लागू राहतील व १ मार्च, २०२४ पासून सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजनेचा विकल्प देणाऱ्या निवृत्तीवेतनधारकास या योजनेतर्गत निवृत्तीवेतन देण्यात येईल.

या योजनेतर्गत सेवा कालावधीची गणना ही सभासदाने प्रत्यक्ष भरलेल्या अंशदानाची (वर्गणीशी) निगडीत असेल. ज्या कालावधीसाठी सभासदाने अंशदान भरलेले नसेल तर वरील प्रयोजनार्थ तो कालावधी सेवा कालावधी म्हणून गणण्यात येणार नाही. कर्मचाऱ्यांची ज्या कालावधीचे अंशदान त्यांच्या वेतनातून कपात करण्यात आलेली नाही असे अंशदान भविष्यात कर्मचाऱ्यांना व्याजासह भरल्यास तो कालावधी वरील प्रयोजनार्थ सेवा कालावधी म्हणून गणण्यात येईल.

सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना लागू झाल्यापासून राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीअंतर्गत जमा झालेल्या संचित निधीमधून कोणत्याही प्रकारची यापूर्वी वा नंतर काढलेली रक्कम १०% व्याजासह भरणे आवश्यक राहिल अन्यथा त्यांना निवृत्तीवेतन त्या प्रमाणात अनुज्ञेय ठरेल.

यासंदर्भात आवश्यक ती कार्यवाही पार पाडल्यावर तसेच ही योजना राज्य शासकीय कर्मचाऱ्यांव्यतिरिक्त अन्य पात्र कर्मचाऱ्यांना लागू असल्याने राज्य शासकीय कर्मचाऱ्यांसमवेत अन्य कर्मचाऱ्यांसंदर्भाने सर्व यंत्रणा सुसज्ज झाल्यावर जे कर्मचारी राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीमधून १ मार्च २०२४ पूर्वी व नंतर सेवानिवृत्त झाले आहेत किंवा होणार आहेत अशा कर्मचाऱ्यांकडून राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणाली अंतर्गत किंवा सुधारित निवृत्तीवेतन योजना अंतर्गत लाभ मिळण्याबाबत आवश्यक तो विकल्प घेण्यात येईल. मात्र या कर्मचाऱ्यांनी राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीमधील त्यांचे अंशदान अद्यावत भरणा केलेली असणे आवश्यक राहिल. तसेच सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्याला त्यांच्या संचित निधीमधून प्राप्त झालेल्या ६०% परताव्याची रक्कम शासनाकडे भरणा करणे अनिवार्य असणार आहे. त्याचबरोबर Annuity Service Provider कडून प्राप्त होणारे ४०% वार्षिकीमधून प्राप्त होणारा परतावा शासनाकडे प्राप्त झाल्यानंतर या योजनेतर्गत निवृत्तीवेतन अनुज्ञेय ठरेल. त्यासंदर्भाने या योजनेच्या अटी व शर्ती विहित करून त्यासंदर्भातील कार्यपद्धती PFRDA च्या मान्यतेच्या अधिन राहून स्वतंत्रपणे निर्गमित करण्यात येईल.

मान्यता व अनुदानप्राप्त शैक्षणिक संस्था, कृषित्तर विद्यापीठे व त्यांच्याशी संलग्न असलेली अनुदानित अशासकीय महाविद्यालये आणि कृषि विद्यापीठामधील कर्मचारी जे राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणालीचे सभासद आहेत व उपरोक्तप्रमाणे अटीची पूर्तता करीत असतील अशा कर्मचाऱ्यांसंदर्भात वरील निर्णय योग्य त्या फेरफारांसह लागू राहतील. तसेच हा निर्णय जिल्हा परिषदेतील कर्मचाऱ्यांनाही लागू राहिल.

१२. सेवानिवृत्तांसाठी आपल्या अहवालात मांडलेला “पूर्ण समतुल्यता” व “सुधारित समतुल्यता” हा विचार आम्ही सिद्धान्त म्हणून मांडण्याचे ठरविले आहे, असे प्रतिपादन पाचव्या वेतन आयोगाने केले आहे. पुढचे पुढचे वेतन आयोग लागू होत असतांना त्यावेळीसुद्धा सेवानिवृत्ती वेतनाच्या निर्धारणासाठी “मार्गदर्शक तत्त्व” म्हणून आमचा हा सिद्धान्त उपयोगी पडेल असे मोठे जोरदार समर्थन पाचव्या आयोगाने आपल्या अहवालाच्या परिच्छेद १३७.२१ मध्ये केलेले आहे. ते पुढील शब्दात:-

“137.21 The Commission has decided to enunciate a principle for the future revision of pensions to the effect that complete parity should normally be conceded up to the date of last pay revision and modified parity (with pension equated at least to the minimum of the revised pay scale) be accepted at the time of each fresh pay revision.”

१३. ‘आता निवृत्त होणारे’ व ‘पूर्वी निवृत्त झालेले’ या दोनही वर्गाला समतुल्य वागणूक देण्याच्या दृष्टीने पाचव्या वेतन आयोगाने सुचविलेल्या या विचाराचे शासनासह सर्वजणांनी स्वागत केले व त्याची अंमलबजावणी केली. पाचव्या वेतन आयोगाने आपल्या अहवालात म्हटल्याप्रमाणे सिद्धान्त म्हणून पुढे सुद्धा या समतुल्यतेच्या सिद्धान्ताचा वापर व्हावा असे सूचविले होते. त्याप्रमाणे सहाव्या व सातव्या वेतन आयोगाच्या वेळी हा सिद्धान्त पूर्णपणे लागू करण्यात आला व शासनासह सर्व विभागांनी त्याचे स्वागत केले. आता जी परिस्थिती आलेली आहे त्या परिस्थितीमध्ये अगदी सुरुवातीला जसे सरासरी वित्तलब्धीच्या ३७.५ टक्के इतके निवृत्तीवेतन निश्चित होत असे व पुढे कितीही वेतन आयोग आले तरी ३७.५ टक्क्यांवर निवृत्त झालेल्या निवृत्तीवेतन धारकांचे निवृत्तीवेतन तेवढेच राहत असे. ही परिस्थिती चौथ्या वेतन आयोगापासून बदलली. त्यानंतर समतुल्यतेचा पाचव्या वेतन आयोगाचा सिद्धान्त स्थिर स्थापित झालेला आहे. अनेक पिढ्यांच्या मेहनतीने बांधलेले एखादे घर ढगफुटीच्या

राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना राज्य शासनाची सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना तसेच केंद्र शासनाची एकीकृत निवृत्तिवेतन योजना (UPS) लागू करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन : वित्त विभाग

शासन निर्णय क्रमांक : सेनिवे-२०२४/प्र.क्र.५४/सेवा-४ हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,
मंत्रालय, मुंबई-४०००३२ दिनांक : २०.०९.२०२४

संदर्भ : शासन निर्णय, वित्त विभाग क्रमांक : संकीर्ण-२०२३/प्र.क्र.२९/
सेवा-४, दि. १४.०३.२०२३

प्रस्तावना

संदर्भाधीन शासन निर्णयान्वये राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली व महाराष्ट्र नागरी सेवा (निवृत्तिवेतन) नियम, १९८२ नुसार अनुज्ञेय असलेली जुनी निवृत्तिवेतन योजना यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून दिनांक १ नोव्हेंबर, २००५ रोजी किंवा त्यानंतर नियुक्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना सेवानिवृत्तीअंती खात्रीशील आर्थिक व सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी उपाययोजनेबाबत शिफारस/अहवाल शासनास सादर करण्यासाठी सेवानिवृत्त भा.प्र.से. अधिकारी यांची समिती गठीत करण्यात आली होती.

समितीने सादर केलेल्या अहवालातील राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांसंदर्भातील शिफारशीबाबत चर्चा करून सर्व संबंधितांच्या सहमतीने निश्चित करण्यात आलेली सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना लागू करण्याचे शासनाच्या विचाराधीन होते.

त्याचबरोबर केंद्र शासनाचे केंद्रीय कर्मचाऱ्यांसाठी एकीकृत निवृत्तिवेतन योजना दि. २४.०८.२०२४ रोजी जाहीर केली असून, प्रस्तुत योजनाही राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना लागू करण्यासंदर्भातील प्रस्ताव विचाराधीन असून, त्यानुषंगाने शासनाने पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय

राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना राज्य शासनाची सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना दिनांक ०१.०३.२०२४ पासून लागू करण्यात येत आहे. (सोबतच्या परिशिष्ट-अ प्रमाणे)

त्याचबरोबर केंद्र सरकारने दि. २४.०८.२०२४ रोजी घोषित केलेली ‘एकीकृत निवृत्तिवेतन योजना’ (Unified Pension Scheme) शासकीय कर्मचाऱ्यांना जशीच्या तशी लागू करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. (सोबतच्या परिशिष्ट-ब प्रमाणे)

राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचारी यांना वरील दोन्ही योजनेमधील कोणत्याही एका योजनेत सहभागी होण्यास मुभा राहिल.

राज्यशासनाच्या सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेसाठी पात्र व इच्छुक असलेल्या कर्मचाऱ्यांनी या योजनेमध्ये सहभागी होण्यासाठीचा द्यावयाचा एक वेळचा (One Time Option) विकल्प दिनांक ३१.०३.२०२५ पर्यंत संबंधित कार्यालय प्रमुख/विभाग प्रमुख यांचेकडे सादर करावा.

मात्र सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेचा वरीलप्रमाणे विकल्प दिलेल्या कर्मचाऱ्यास सदर विकल्पाचा फेरविचार करून ज्यांना केंद्र शासनाच्या एकीकृत निवृत्तिवेतन योजनेमध्ये सहभागी व्हावयाचे असेल तर त्यासंदर्भातील विकल्प दिनांक ३१.०३.२०२७ पर्यंत किंवा केंद्रशासनाच्या ‘एकीकृत निवृत्तिवेतन योजना’ (Unified Pension Scheme) संदर्भात निर्गमित होणाऱ्या तपशीलवार मार्गदर्शक सूचनेमध्ये विकल्पाची निवड करण्याचा नमूद दिनांक यापैकी जो अगोदरचा दिनांक असेल तोपर्यंत फक्त एकदाच देण्याची मुभा राहिल. तदनंतर सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेतर्गत दिलेला विकल्प कोणत्याही कारणास्तव बदलात येणार नाही.

केंद्र शासनाच्या एकीकृत निवृत्तिवेतन योजनेमध्ये वेळोवेळी होणारे बदल किंवा त्यानुषंगाने घेतलेले निर्णय राज्याच्या सुधारीत निवृत्तिवेतन योजनेस

आपोआप लागू होणार नाहीत. सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेमध्ये सर्व संबंधितांशी चर्चा करून निश्चित केलेल्या निर्धारित आराखड्यामध्ये भविष्यात कोणाताही बदल करण्यात येणार नाही.

वरील दोन्ही योजनेमध्ये जे कर्मचारी सहभागी होणार नाहीत त्यांना राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली अंतर्गत निवृत्तिवेतन योजना आपोआप लागू राहिल.

राज्य शासनाच्या सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेच्या अटी व शर्ती विहित करणे, योजनेची अंमलबजावणी करणे, योजनेचे नियम व कार्यपद्धती निश्चित करण्यासाठी “वित्त विभागास” प्राधिकृत करण्यात आले आहे. त्यानुषंगाने उचित कार्यवाही स्वतंत्रपणे करण्यात येईल.

२. शासन असाही निर्णय घेत आहे की, मान्यता व अनुदानप्राप्त शैक्षणिक संस्था, कृषित्तर विद्यापीठे व त्यांच्याशी संलग्न असलेली अनुदानित अशासकीय महाविद्यालये आणि कृषि विद्यापीठामधील कर्मचारी जे राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीचे सभासद आहेत व उपरोक्तप्रमाणे अटीची पूर्तता करीत असतील अशा कर्मचाऱ्यांसंदर्भात वरील निर्णय योग्य त्या फेरफारांसह लागू राहतील.

३. महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती अधिनियम १९६१ (सन १९६२ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक पाच) च्या कलम २४८ च्या परंतुकान्वये प्रदान केलेले अधिकार आणि त्यासंबंधीचे इतर सर्व अधिकार यांचा वापर करून शासन असाही आदेश देत आहे की, वरील निर्णय जिल्हा परिषदेतील कर्मचाऱ्यांनाही लागू राहतील.

४. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संकेतांक २०२४०९२०१३१२०९६३०५ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षात्कृत करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(मनिषा यु.कामटे)
शासनाचे उप सचिव

परिशिष्ट - अ

राज्य शासनाच्या सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेची ठळक वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीतील गुंतवणूक विषयी जोखीम राज्य शासनाने स्विकारावी हे समितीच्या शिफारशीतले तत्त्व मान्य करून राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीतील नियत वयोमानानुसार निवृत्त होणारे कर्मचारी यांनी जर सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेचा विकल्प दिल्यास त्यांना त्यांच्या शेवटच्या वेतनाच्या ५०% इतके निवृत्तिवेतन व त्यावरील महागाई वाढ तसेच निवृत्तिवेतनाच्या ६०% इतके कुटुंब निवृत्तिवेतन व त्यावरील महागाई वाढ मिळेल. वरीलप्रमाणे राज्य शासनाची सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना ही राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना दि. ०१ मार्च, २०२४ पासून लागू करण्यात येत आहे.

२. तसेच राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या या शासन निर्णयापूर्वी सेवानिवृत्त झालेल्या तसेच निवृत्तीपश्चात वार्षिकी विकत घेतलेल्या कर्मचाऱ्यांना त्यांच्या सेवानिवृत्तीच्या दिनांकापासून ते दि. २९ फेब्रुवारी, २०२४ पर्यंतच्या कालावधीत संबंधित सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांना राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीअंतर्गत अनुज्ञेय असलेल्या वार्षिकी (Annuity) मधीलच लाभ लागू राहतील व दि. ०१ मार्च, २०२४ पासून सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेचा विकल्प देणाऱ्या निवृत्तिवेतनधारकास या योजनेतर्गत निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय राहिल.

जलप्रकोपात कोलमडून पडावे तशी याबाबतची परिस्थिती झाली असून सुधारित पेन्शन योजनेच्या दिनांक २० सप्टेंबर २०२४ रोजीच्या शासननिर्णयाच्या ढगफुटीने पूर्ण समतुल्यता व सुधारित समतुल्यतेची इमारत पार कोलमडून पडलेली आहे. कारण याबाबतीत या शासननिर्णयामध्ये एका शब्दाने सुद्धा उल्लेख नाही. शासननिर्णयातील परिशिष्ट अ मधील परिच्छेद ५ शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे:-

“५. कर्मचाऱ्याची २० वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक सेवा झाली असल्यास त्यांना त्यांच्या शेवटच्या वेतनाच्या ५०% निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय करण्यात येईल.”

याचा सरळ अर्थ असा आहे की, निवृत्त होतांना निवृत्तीवेतन धारकाचे वेतन शेवटच्या वेतनाच्या ५० टक्के अनुज्ञेय करण्यात येईल व पुढे कितीही वेतन आयोग आले तरी ते तेवढेच राहिल. १९८६ पूर्वीच्या अनेक पिढ्यांच्या कष्टाने बांधलेला पूर्ण समतुल्यता व सुधारित समतुल्यता सिद्धान्त अस्तित्वात

आला व त्यातून चौथ्या, पाचव्या, सहाव्या व सातव्या वेतन आयोगाच्या वेळेच्या पुढच्या पिढ्या लाभान्वित झाल्या. सुधारित निवृत्ती वेतन योजनेच्या आगमनामुळे केवळ ही पिढी नव्हे तर पुढच्या अनेक पिढ्या जायबंदी होतील.

शिग घालावयाच्या रकमेचा वांधा व त्याबाबतच्या जबाबदारीची अनिश्चितता

१४. या नवीन सुधारित पेन्शन योजनेमध्ये सत्ताधान्यांनी ही गोष्ट मान्य केलेली आहे की, मुळातील नवीन पेन्शन योजना ही कुचकामी होती. सरासरी वित्तलब्धीच्या ५० टक्के निवृत्तीवेतन मिळेलेच याची हमी नव्हती. भांडवली बाजार कसा चालतो? याची राज्यकर्त्यांना जाणीव असल्यामुळे शिग घालावयाच्या रकमेची (Top-up amount) कल्पना पुढे आली व याबाबतचा कायदा आंध्रप्रदेशात सर्वप्रथम तयार करण्यात आला. या कायद्यात Minimum Pension व Top-up Component याबाबतची व्याख्या करण्यात आलेली आहे.

३. वरील योजनेतर्गत सेवा कालावधीची गणना ही सभासदाने प्रत्यक्ष भरलेल्या अंशदानाशी (वर्गणीशी) निगडित असेल. ज्या कालावधीसाठी सभासदाने अंशदान भरलेले नसेल तर वरील प्रयोजनार्थ तो कालावधी सेवा कालावधी म्हणून गणण्यात येणार नाही. कर्मचाऱ्यांची ज्या कालावधीचे अंशदान त्यांच्या वेतनातून कपात करण्यात आलेली नाही असे अंशदान भविष्यात कर्मचाऱ्याने व्याजासह भरल्यास तो कालावधी वरील प्रयोजनार्थ सेवा कालावधी म्हणून गणण्यात येईल.

४. सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेचा विकल्प दिलेल्या कर्मचाऱ्यांना यापुढे राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीअंतर्गत असलेल्या संचित निधीमधून कोणत्याही प्रयोजनार्थ रक्कम काढण्यास मुभा असणार नाही. तसेच सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना लागू झाल्यापासून राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीअंतर्गत जमा झालेल्या संचित निधीमधून कोणत्याही प्रकारची यापूर्वी काढलेली रक्कम १०% व्याजासह भरणे आवश्यक राहिल अन्वयात त्यांना निवृत्तिवेतन त्या प्रमाणात अनुज्ञेय ठरेल.

५. कर्मचाऱ्याची २० वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक सेवा झाली असल्यास त्यांना त्यांच्या शेवटच्या वेतनाच्या ५०% निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय करण्यात येईल.

कर्मचाऱ्याची २० वर्षे पेक्षा कमी व १० वर्षेपेक्षा जास्त सेवा होऊन नियत वयोमानानुसार सेवानिवृत्त होत असल्यास त्याला त्याच्या शेवटच्या वेतनाच्या आधारे त्याच्या सेवेच्या प्रमाणात निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय करण्यात येईल.

६. सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेचा विकल्प दिलेल्या कर्मचाऱ्यांना राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली अंतर्गत स्तर-१ मध्ये जमा असलेल्या अंशदानाची रक्कम गुंतवणुकीचा विकल्प निवडण्याची दिनांक ३०.९.२०२२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये देण्यात आलेली सुविधा या योजनेतर्गत उपलब्ध असणार नाही.

७. राजीनामा दिलेल्या कर्मचाऱ्यांना या योजनेतर्गत निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय राहणार नाही. फक्त राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीअंतर्गत सर्व लाभ अनुज्ञेय राहतील.

८. या योजनेतर्गत किमान १० वर्षांच्या सेवेनंतर नियत वयोमानानुसार सेवानिवृत्त झाल्यावर किमान निवृत्तिवेतन रु. ७,५००/- इतके राहिल. १० वर्षांपेक्षा कमी सेवा असल्यास या योजनेतर्गत निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय राहणार नाही.

९. ही योजना राज्य शासकीय कर्मचाऱ्यांव्यतिरिक्त अन्य पात्र कर्मचाऱ्यांना लागू असल्याने यासंदर्भात आवश्यक ती कार्यवाही पार पाडल्यावर तसेच राज्यशासकीय कर्मचाऱ्यांसमवेत अन्य कर्मचाऱ्यांसंदर्भात सर्व संरणा सुसज्ज झाल्यावर जे कर्मचारी राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीमधून दि. ०१ मार्च २०२४ पूर्वी व नंतर सेवानिवृत्त झाले आहेत वा होणार आहेत अशा कर्मचाऱ्यांकडून राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली अंतर्गत किंवा सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना अंतर्गत लाभ मिळण्याबाबत आवश्यक तो विकल्प घेण्यात येईल. मात्र सदर कर्मचाऱ्यांनी राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणालीमधील त्यांचे अंशदान अद्यावत भरणे केलेली असणे आवश्यक राहिल. तसेच सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्याला त्याच्या संचित निधीमधून प्राप्त झालेल्या ६०% परताव्याची रक्कम शासनाकडे भरणे करणे अनिवार्य असणार आहे. त्याचबरोबर Annuity Service Provider कडून प्राप्त होणारे ४०% वार्षिकीमधून प्राप्त होणारा परतावा शासनाकडे प्राप्त झाल्यानंतर सदर योजनेतर्गत निवृत्तिवेतन अनुज्ञेय ठरेल. त्यासंदर्भात या योजनेच्या अटी व शर्ती विहित करून त्यासंदर्भातील कार्यपद्धती PFRDA च्या मान्यतेच्या अधिन राहून स्वतंत्रपणे निर्गमित करण्यात येईल.

परिशिष्ट - ब

The salient features of the UPS are:

1. Assured pension: 50% of the average basic pay drawn over the last 12 months prior to superannuation for a minimum qualifying service of 25 years. This pay is to be proportionate for lesser service period upto a minimum of 10 years of service.

2. Assured family pension: @60% of pension of the employee immediately before her/his demise.

3. Assured minimum pension: @10,000 per month on superannuation after minimum 10 years of service.

4. Inflation indexation: on assured pension, on assured family pension and assured minimum pension Dearness Relief based on All India Consumer Price Index for Industrial Workers (AICPI-IW) as in case of service employees

5. Lump sum payment at superannuation in addition to gratuity 1/10th of monthly emoluments (pay + DA) as on the date of superannuation for every completed six months of service this payment will not reduce the quantum of assured pension.

6. There will be no increase in the contribution from employees but State Government will increase its contribution. Those who have already retired under NPS will also be eligible for this benefit. Arrears will be paid to such past retirees after adjusting the withdrawals already made by them.

7. The employee contribution shall remain un-altered at 10% of (basic pay + DA). The Government contribution will increase from the present 14% to 18.5%. The pension corpus will be divided into two funds:

- an individual pension fund to which the employee contribution (10% of basic pay and DA) and matching Government contribution will be credited.

- a separate pool corpus with additional Government contribution alone (8.5% of basic and DA of all employees).

8. The employee can exercise an investment choice for the individual pension corpus alone. The employee can withdraw upto 60% of the individual pension corpus with proportionate reduction in assured pension.

9. Assured pension will be based on the 'default mode of investment pattern notified by PFRDA and considering full annuitization of individual pension corpus. In case the benchmark annuity is lower than the assured annuity, the shortfall will be made good. In case the individual employee corpus generates higher than assured annuity (based on investment choice exercised by the employee), the employee will be entitled to such higher annuity. In case however, the annuity generated is lower than the default mode, the top up provided by Government through UPS will be limited to the benchmark annuity

10. Full assured pension will be available for a minimum qualifying service of 25 years. For lesser service, starting from at least 10 years, pro rata assured pension will be given.

11. Employees would have a choice to opt for UPS. An employee could choose to continue with the NPS, if s/he so desires.

12. The UPS will be given effect from 01.04.2025. The necessary administrative/ legal support framework will be put in place.

सेवानिवृत्तीवेतनधारक हा निवृत्त व्यक्तीचा दर्जा संपूर्णपणे यापूर्वीच संपुष्टात आलेला आहे. नव्या पेन्शन योजनेच्या अंतर्गत त्याला 'वर्गणीदार' असा दर्जा केंद्राच्या कायद्याने मिळवून दिलेला आहे. पण त्याला आता आणखी राज्याच्या कायद्याप्रमाणे दुसऱ्यांदा सुधारित पेन्शन योजनेमध्ये पुन्हा 'वर्गणीदार' म्हणून स्वतःला नोंदवून घ्यावे लागेल. अशारीतीने दुहेरी वर्गणीदाराचा जीरेटोप सदरहू कर्मचाऱ्याच्या डोक्यावर चढविला जाईल. आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम २ च्या उपकलम (६) व (१५) मध्ये या दुहेरी वर्गणीदारीची व्याख्या पुढील शब्दात नमूद केलेली आहे.:-

“(6) “APGPS Subscriber” means the employee, who registers to avail the benefits defined under the Andhra Pradesh Guaranteed Pension System;”

“(15) “NPS Subscriber” means the employee who joins service with the Government on or after 1.9.2004 and who subscribes to a scheme of a Pension fund under National Pension System;”

१५. सुधारित पेन्शन योजनेमध्ये भागीदार होणारी निवृत्त व्यक्ती ही अगोदरच नव्या पेन्शन योजनेमध्ये वर्गणीदार म्हणून नोंद झालेली आहे. त्या तरतुदी तशाच आहेत. त्या व्यक्तीला आता पुन्हा राज्याने केलेल्या या कायद्याप्रमाणे वर्गणीदार म्हणून नोंदवून घ्यावे लागेल. इथे त्याला किती वर्गणी भरावी लागेल? हे आजच नमूद केलेले नाही मात्र ते नंतर नियमांनी ठरवून दिले जाईल. आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम ५ (३) मध्ये पुढीलप्रमाणे तरतूद आहे. :-

“(3) The detailed process and procedure for APGPS

Registration shall be detailed in the Rules notified under this Act.”

आंध्रच्या कायद्यामध्ये “Guaranteed Pension System” असे शब्द वापरलेले असले तरी ती हमी ही फक्त दोन घटकांची मिळून बनलेली असेल. पहिला घटक म्हणजे केंद्राच्या योजनेप्रमाणे वर्षासन सेवा पुरवठादार म्हणून नेमलेल्या कंत्राटदाराकडून दिले जाणारे वर्षासन (Annuity) आणि दुसरा घटक म्हणजे राज्याच्या योजनेनुसार त्यावर घातलेली शीग रक्कम (Top-up Amount) या दोन मिळून ही (Guaranteed Pension System) हमी योजना असेल. आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम २ (९) मध्ये ही वाव पुढील शब्दात नमूद आहे.:-

“(9) “Guaranteed Pension” means the amount of total monthly pension receivable by the APGPS subscriber upon retirement and which comprises of the Annuity Component and the Top-up Component as specified under this Act;”

१६. राज्याने घालावयाच्या शीगेची व्याख्या आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम ३ मध्ये नमूद आहे. ती पुढीलप्रमाणे :-

“Top-up amount to ensure a monthly Guaranteed Pension at the rate of fifty percent (50%) of the last drawn basic pay, in case of a shortfall in the annuity received by the retired APGPS subscriber.”

या योजनेमधील सर्वात धोक्याचा भाग असा आहे की, शीग घालण्याची रक्कम कमी करण्याचा किंवा ती बंद करण्याचा अधिकार हा शासनाकडे असेल असे स्पष्टपणे आंध्रप्रदेशाच्या कायद्याच्या ६ व्या कलमाच्या उपकलम (३) व (५) मध्ये पुढील शब्दात नमूद आहे. :-

(3) Calculation of Guaranteed Pension and the Top-up Component shall be as prescribed in the rules notified under this Act.

समान काम समान वेतन, सर्वांना हवी एकच पेन्शन

महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

नो.क्र.ए.डब्ल्यू.बी./३३३२

जावक क्र. ३२० : दिनांक २० सप्टेंबर २०२४

प्रसिद्धीपत्र

जुन्या पेन्शनच्या नावाने सुधारित NPS योजना तथा UPS योजना कर्मचाऱ्यांवर थोपविनाऱ्या शासननिर्णयाचा जाहीर निषेध उद्या सोशल मीडियावर निषेध आंदोलन

राज्यातील दि. १ नोव्हेंबर २००५ रोजी व नंतर नियुक्त कर्मचाऱ्यांनी म.ना. सेवा नियम १९८२ व १९८४ ची जुनी पेन्शन पूर्ववत लागू करण्याची मागणी वेळोवेळी लाखांच्या संख्येने मोर्चे व आंदोलने करून केलेली आहे. NPS योजनेत सुधारणा करा किंवा कपातीवर आधारित पेन्शन योजना लागू करणे ही मागणी आम्हा कर्मचाऱ्यांची कधीही नव्हती मात्र शासनाने काही संघटनांशी संगनमत करून आज दि. २० सप्टेंबर २०२४ ला सुधारित NPS तथा UPS योजना लागू करण्याचा शासननिर्णय काढून, २००५ नंतरच्या कर्मचाऱ्यांवर या योजना बळजबरीने लादल्या आहेत.

आजच्या शासननिर्णयातील कपातीवर आधारित सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना (NPS) तथा एकीकृत निवृत्तीवेतन योजना (UPS) म्हणजे कर्मचाऱ्यांच्या वेतनातील १०% रक्कम गिळंकृत करून कर्मचाऱ्यांचे वेतन कायमस्वरूपी ९०% करण्याचा डाव आहे. या योजनेतून कर्मचाऱ्यांची सेवा नियुक्ती तारखेपासून न धरता खाजगी कंपन्यांना कपातीच्या नावावर मासिक दिलेल्या रक्कमेवरून ठरविली जाणार आहे. हा प्रघात भविष्यात कर्मचाऱ्यांच्या मुळावर उठणारा आहे. त्यामुळे या योजना जुनी पेन्शन योजनेला पर्याय ठरू शकत नाही. २००५ नंतर तब्बल १८ वर्षे शासन कपातीवर आधारित DCPS/NPS योजना अपयशी ठरल्यानंतर आता कपातीवर आधारित कोणतेही पेन्शन धोरण वा योजना कर्मचाऱ्यांना निवृत्तीवेतन विषयक लाभ देण्यास सक्षम ठरणार नाही. त्यामुळे राज्यातील २००५ नंतर नियुक्त कर्मचाऱ्यांना १९८२ व १९८४ ची जुनी पेन्शन पूर्ववत लागू करणे हाच पर्याय आहे आणि हीच आमची मागणी आहे.

त्यामुळे शासनाने आज दि. २० सप्टेंबर २०२४ ला लागू केलेल्या सुधारित NPS तथा UPS योजनेच्या शासननिर्णयाचा महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना व राज्यातील सर्व पेन्शन शिलेदार जाहीर निषेध करीत आहे व उद्या सर्व सोशल मीडिया X (twitter), फेसबुक या माध्यमांवर या शासननिर्णयाच्या निषेधार्थ आंदोलन केले जाणार आहे.

NO NPS, NO GPS, NO UPS - WE WANT ONLY OPS

एकच मिशन - जुनी पेन्शन

श्री.वितेश खांडेकर, राज्याध्यक्ष श्री.गोविंद उगले, राज्यसचिव
श्री.सुनिल दुधे, श्री.प्रविण बडे, श्री.आशुतोष चौधरी,
राज्यसल्लागार राज्यकोषाध्यक्ष राज्यकार्याध्यक्ष

समान काम समान वेतन, सर्वांना हवी एकच पेन्शन

महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

नो.क्र.ए.डब्ल्यू.बी./३३३२

जावक क्र. ३२२ : दिनांक ३० सप्टेंबर २०२४

प्रति, सर्व तालुकाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना
द्वारा : सर्व जिल्हाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

विषय : राज्यस्तरीय आमरण उपोषणाला अनुसरून तालुकास्तरावर साखळी उपोषण आंदोलन राबविणेबाबत

या पत्राद्वारे आपणास विनंतीवजा सूचना आहे की, दि. १ नोव्हेंबर २००५ रोजी व नंतर नियुक्त कर्मचाऱ्यांना म.रा.ना.से. अधि. १९८२ व १९८४ अंतर्गत जुनी पेन्शन जश्याची तशी लागू करण्याच्या मागणीसाठी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेचे राज्य पदाधिकारी हे दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून वर्धा येथे आमरण उपोषणाला बसणार आहेत.

जिल्हा स्तरावरती मागील महिन्यातच आंदोलने करण्यात आली आहेत. त्यामुळे आता तालुकास्तरावर आंदोलनात्मक एकता आणि तीव्रता दाखविणे आवश्यक आहे. त्यामुळे सदर **राज्यस्तरीय आमरण उपोषणाला अनुसरून राज्य पदाधिकारी यांना पाठबळ देण्यासाठी दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून या तालुका स्तरावर साखळी उपोषण तथा VOTE FOR OPS अभियान राबविण्यात यावे.** असे सूचित करीत आहोत त्याबाबत खालील कृतीकार्यक्रम राबवावा असे सूचित करीत आहोत.

(१) दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून ते राज्यस्तरीय आमरण उपोषण संपेपर्यंत तालुकास्तरावर साखळी उपोषण करणे. (२) दि. ३ ऑक्टोबर २०२४ ला कार्यालयात NPS, GPS, UPS योजनेच्या निषेधार्थ काळ्या फिकी लावून निषेध करणे तथा आमरण उपोषणाला पाठिंबा देणे. (३) दि. ४ ऑक्टोबर २०२४ ला प्रत्येक कर्मचाऱ्यांच्या घरी जाऊन **VOTE FOR OPS** अभियान स्टीकर देणे व ते घरावर लावण्याची विनंती करणे. (४) दि. ५ ऑक्टोबर २०२४ ला तालुका स्तरावर **VOTE FOR OPS** अभियान प्रभातफेरी काढणे व **VOTE FOR OPS** संकल्प शपथ घेणे.

पुढील तारखेच नियोजन टप्पाटप्पाने देण्यात येईल.

श्री.वितेश खांडेकर, राज्याध्यक्ष श्री.गोविंद उगले, राज्यसचिव
श्री.सुनिल दुधे, श्री.प्रविण बडे, श्री.आशुतोष चौधरी,
राज्यसल्लागार राज्यकोषाध्यक्ष राज्यकार्याध्यक्ष

(5) It shall be competent for the Government to withhold or withdraw the Top-up component or a part therefrom, in accordance with the prescribed rules.

१७. केंद्रसरकारने याबाबतीत निर्णय करित असतांना ही शिग रक्कम (Top-up Amount) कुणी सोसायची? याबाबतीत फारशी चर्चा न करता निवडणुकांचा हंगाम लक्षात घेऊन मंत्रीमंडळाच्या निर्णयामध्येच केंद्राचा हिस्सा १४ टक्क्यांवरून १८.५ टक्के केलेला आहे. यामध्ये केंद्रसरकारच्या ८.५ टक्के या वाढलेल्या सहभागातून वेगळा फंड (Separate Corpus Fund) निर्माण करण्याची त्यांची योजना असावी असे दिसते. आज नक्की काही नाही. महाराष्ट्र शासनाच्या शासननिर्णयाचे काळजीपूर्वक अवलोकन केले तर त्यामध्ये कोठेही Guaranteed Minimum Pension ची व्याख्या नाही. शिग घालावयाच्या रकमेचा भरणा कोणाकडून केल्या जाईल याविषयीचा कोणताही उल्लेख त्यामध्ये नाही. या शासननिर्णयाच्या पहिल्याच परिच्छेदात स्पष्टपणे असे नमूद आहे की, “केंद्र शासनाच्या एकीकृत निवृत्तिवेतन योजनेमध्ये वेळोवेळी होणारे बदल किंवा त्यानुषंगाने घेतलेले निर्णय राज्याच्या सुधारित निवृत्तिवेतन योजनेस आपोआप लागू होणार नाहीत.” याच शासननिर्णयाच्या परिशिष्ट-ब मध्ये केंद्राच्या एकीकृत पेन्शन योजनेची ठळक वैशिष्ट्ये नमूद करण्यात आलेली असून त्यातील सहावे वैशिष्ट्य पुढीलप्रमाणे आहे. :-

“There will be no increase in the contribution from employees but State Government will increase its contribution.”

१८. राज्याच्या योजनेची कोणतीही जबाबदारी घटनेप्रमाणे केंद्रावर नसतांना त्यांनी “कर्मचाऱ्याकडून वर्गणी घ्यायची नाही राज्यसरकारने भरायची” असे नमूद करणे याला काहीच अर्थ नाही. राज्यशासनाने ती जबाबदारी स्वीकारली पाहिजे असे त्यात स्पष्टपणे नमूद आहे आणि राज्याच्या शासननिर्णयामध्ये मात्र त्याबाबतीत एका ओळीचा सुद्धा उल्लेख नाही. म्हणजे ही शिग घालावयाची रक्कम कशी उभी केली जाईल? याबाबत शासननिर्णयात काहीच उल्लेख नाही. आंध्रप्रदेश सरकारने सुधारित योजनेत आपली स्वतःची वेगळी वर्गणी कर्मचाऱ्यावर बसविलेली आहे आणि त्याची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केलेली आहे.:-

“APGPS Subscriber” means the employee, who registers to avail the benefits defined under the Andhra Pradesh Guaranteed Pension System;

१९. महाराष्ट्रात याबद्दल काय होईल याचा अंदाज नसतांना तर्कच करता येतो. शिगेच्या रकमेच्या अभाव हा या सुधारित संपूर्ण निवृत्तिवेतन योजनेसाठी फार मोठा धोका ठरू शकतो. शिग घालावयाची रक्कम किती आहे? ही रक्कम कोण ठरवणार? ती कोण भरणार? त्यासाठी यंत्रणा कोणती? ती काय देईल? त्याचे संचालन करण्याची जबाबदारी कोणावर असेल? हेसुद्धा महाराष्ट्रातील शासननिर्णयाने अधांतरी सोडलेले प्रश्न आहेत व यातील प्रत्येक गोष्टीसाठी कर्मचाऱ्यांना सतत आंदोलने करावी लागतील. म्हणून ही “शिग रक्कम” नसून “भिक रक्कम” आहे व ती आम्हाला नकोच. आमची OPS ही उत्तम व्यवस्था आहे असे या कर्मचाऱ्यांना वाटते.

जगावेगळा पेन्शन प्लॅन

२०. जगातील अनेक देशांच्या निवृत्तिवेतन व्यवस्थांचा आढावा घेतला तर ढोबळमानाने या व्यवस्था दोन प्रकारांमध्ये मोडतात.

(i) DB Plan : Defined Benefit Plan : In a DB plan, benefits are defined in advance based on the employee's final or average salary and those benefits are guaranteed by the government as the sponsor.

DB plan मध्ये सेवानिवृत्त झाल्यावर निवृत्तिवेतन धारकाला किती निवृत्तिवेतन मिळेल? ही गोष्ट निश्चित ठरलेली असते. या योजनेमध्ये कर्मचाऱ्याला कोणताही सहभाग द्यावयाचा नसतो. पेन्शन योजनेसाठीची तरतूद हा शासनाच्या वार्षिक अंदाजपत्रकाचा एक भाग असतो. निवृत्त झाल्यानंतर सेवेतून बाहेर गेलेल्या व्यक्तीला मिळणारे वेतन असे या निवृत्तिवेतनाचे स्वरूप असते आणि त्यामुळेच या योजनेला अनेकदा a pay as you go असेही संबोधल्या जाते. अशा योजनेला अंदाजपत्रित निधी पुरविण्याची जबाबदारी ही शासनाने घेतलेली असते त्यामुळे या निवृत्तिवेतन योजनेला “Funded DB pension plan” असेही म्हटले जाते. १० टक्के दरमहा भरण्याचे जोखड कायम ठेवल्यामुळे या सुधारित योजनेला DB plan हा दर्जा मुळीच नाही.

(ii) DC Plan : Defined Contribution Plan : In contrast, DC plans do not have a guarantee component. The pension benefits depend upon the market performance of the pension fund and

the government's cost is limited to a prespecified rate of contribution.

DC plan मध्ये निवृत्त झालेल्या व्यक्तीला किती निवृत्तिवेतन मिळेल? याविषयीची कोणतीही निश्चिती नसते. त्याला मिळणारे निवृत्तिवेतनाचे लाभ हे गुंतवणुकीवर मार्केटमध्ये मिळणाऱ्या परताव्याच्या प्रमाणात मध्यस्थाकडून दिल्या जातात. नवी पेन्शन योजना लागू करण्यासाठी केंद्राने जो कायदा केला त्या कायद्याच्या कलम 20 (2) (g) मध्ये पुढीलप्रमाणे तरतूद आहे. :-

“(g) there shall not be any implicit or explicit assurance of benefits except market based guarantee mechanism to be purchased by the subscriber;” पेन्शन फंडामध्ये अशी गुंतवणूक करतांना कर्मचाऱ्याला काही सहभाग द्यावा लागतो. येथे कर्मचाऱ्यांची वर्गणी निश्चित आहे. (Defined Contribution) मात्र पेन्शन किती मिळेल हे निश्चित नाही. ५० टक्के कागदोपत्री दाखविण्यात येत असले तरी प्रत्यक्ष ते ५० टक्के मिळण्यामध्ये अनेक घसरते घटक यामध्ये काम करित राहणार. जसे की, :- (i) भांडवली बाजारातील अस्थिरता (ii) या अस्थिरतेपोटी निर्माण होणाऱ्या वार्षिकीचे (Annuity) चढउतारयुक्त आकारमान (iii) Top-up Amount चे चढउतारयुक्त आकारमान (iv) Top-up Amount च्या देयत्वाची जबाबदारी निश्चित होणे (v) वर नमूद केलेल्या कामासाठी यंत्रणांचा अभाव. या सर्व गोष्टी अस्थिर व संदिग्ध असल्यामुळे निवृत्त झाल्यानंतर ५-१० वर्षे संघर्ष करून काही महिन्यांचे निवृत्ती वेतन पदरी पडल्यानंतर खरोखरच किती निवृत्तीवेतन मिळते हे निवृत्तीवेतन धारकाच्या लक्षात येईल. खरे म्हणजे सुधारित पेन्शन योजना म्हणजे ना धड DB plan ना धड DC plan अशी अवस्था असून ती एक वेगळीच भेसळयुक्त योजना (Hybrid Plan) म्हणून जन्माला आलेली योजना आहे. जिथे कर्मचारी संघटना पाहिजे तेवढ्या मजबूत नसतील व शासनावर भांडवलशाही किंवा लष्करशाहीची मजबूत पकड असेल अशा काही देशांमध्ये अशा भेसळयुक्त पेन्शन योजना आपल्याला दिसून येतात.

निवृत्तीवेतन योजनेचे स्वरूपच बदलून टाकलेले आहे

२१. सुधारित पेन्शन योजनेच्या शासननिर्णयाचे काळजीपूर्वक अवलोकन केले तर असे दिसून येते की, निवृत्तीवेतन योजनेचे स्वरूपच या शासननिर्णयाने आरपार बदलून टाकण्यात आलेले आहे. सेवाकाळामध्ये निवृत्त होईपर्यंत कर्मचाऱ्याने केलेल्या कामाच्या मोबदल्याचा एक भाग म्हणून निवृत्तीनंतर त्यांना द्यावयाचा मोबदला म्हणजे सेवानिवृत्ती वेतन असे जुन्या पेन्शन योजनेचे स्वरूप होते/आहे. कर्मचाऱ्याने काम करित असताना त्याला जे वेतन दिले जाते त्या वेतनाचा तो एक प्रकारे स्थगित ठेवण्यात आलेला किंवा प्रलंबित ठेवण्यात आलेला एक भाग आहे. तो त्याला सेवानिवृत्तीनंतर दिल्या जातो. असे मा.सर्वोच्च न्यायालयाने ठरवून दिलेले जुन्या पेन्शन योजनेचे स्वरूप आहे. प्रत्यक्ष दिलेल्या वेतनाचा तो संस्थगित ठेवण्यात आलेला भाग आहे. डी.एस. नकारा विरुद्ध केंद्रशासन या प्रकरणात दिनांक १७ डिसेंबर १९८२ रोजी दिलेल्या निर्णयात मा.सर्वोच्च न्यायालयाचा याबाबतचा अभिप्राय शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे :-

“Pension payable to employee is earned by rendering long and efficient service and can be said as a deferred portion of compensation for the services rendered.”

आता कर्मचाऱ्यांच्या बोकांडी बसलेल्या नवीन पेन्शन योजनेने व सुधारित पेन्शन योजनेने ‘पेन्शन’चे हे स्वरूपच बदलून टाकलेले आहे. संपूर्ण सेवाकाळात जमा केलेल्या एकेरी किंवा दुहेरी वर्गणीच्या पोटी “भांडवली बाजारातील खेळाडूनी केलेल्या गुंतवणुकीवर मिळालेले लाभ पदरी पाडून घेणे” असे या योजनेचे स्वरूप आहे.

मुळातल्या नवीन पेन्शन योजनेचे जोखड कायम राहिल

२२. पुष्कळ लोकांचा असा समज आहे की, सुधारित पेन्शन योजनेमुळे मुळातल्या नवीन पेन्शन योजनेपासून आपली सुटका झालेली आहे. पण हा समज खरा नाही. राज्य शासननिर्णयाच्या पहिल्याच परिच्छेदामध्ये पुढीलप्रमाणे उल्लेख आहे.:-

“राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली लागू असलेल्या कर्मचाऱ्यांना राज्य शासनाची सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजना दिनांक ०१.०३.२०२४ पासून लागू करण्यात येत आहे. (सोबतच्या परिशिष्ट-अ प्रमाणे)”

याचा सरळ अर्थ असा आहे की, नवीन पेन्शन योजना आपल्या सर्व गुणावगुणासह सुधारित पेन्शन योजना स्वीकारणाराला लागू राहिलच. केंद्रीय कायद्याची (PFRDA) सर्व बंधने आपल्या जागी जशीच्या तशी आहेत. त्याबाबतचे तपशीलवार विवेचन यापूर्वी केलेले आहे.

२३. दिनांक २० सप्टेंबर २०२४ रोजीचा सुधारित नवीन पेन्शन योजनेचा जो शासननिर्णय काढण्यात आलेला आहे त्यामध्ये वित्त विभागाला देण्यात आलेली भूमिका ही या योजनेचा मुळातून घात करणारी आहे. वित्त विभागातील अधिकाऱ्यांची सर्वसामान्य लोकांच्या प्रश्नाकडे पाहण्याची वृत्ती कशी असते? हे आपण अनेकांनी अनेकवेळा पाहिलेले आहे. नमुना म्हणून एक उदाहरण देण्यासारखे आहे.

दिनांक १० मार्च २०१६ च्या शासननिर्णयान्वये उच्च शिक्षणमंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखाली सचिवांची एक समिती नेमण्यात आली. वित्त सचिव या समितीचे सदस्य होते. “७१ दिवसांचे बेकायदेशीरपणे कापलेले विद्यापीठीय व महाविद्यालयीन शिक्षकांचे वेतन परत करावे किंवा कसे?” हा समितीच्या विचारार्थ विषय होता. “हे वेतन परत करावे” असा समितीने निर्णय घेतला. वित्त सचिव उपस्थित होते. निर्णय एकमताने झाला. मुंबई उच्च न्यायालयामध्ये एकमताच्या निर्णयाला अनुकूल निर्णय झाला. सर्वोच्च न्यायालयात SLP दाखल झाली. राज्याचे वित्त सचिव हे या समितीचे सदस्य होते व एकमताने निर्णय घेण्यात ते सहभागी होते. पण त्यांची एक तपशीलवार नोट समितीच्या निर्णयाच्या विरोधात सर्वोच्च न्यायालयामध्ये दाखल झाली. नमुना म्हणून उदाहरण दिलेले आहे. अशा अनेक उदाहरणांचे स्वतंत्र पुस्तक तयार होईल. सुधारित नवीन पेन्शन योजनेच्या शासननिर्णयाच्या परिच्छेद एकच्या शेवटी असलेली तरतूद लक्षात घेण्यासारखी आहे. ती शब्दशः पुढीलप्रमाणे:-

“राज्य शासनाच्या सुधारीत राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन योजनेच्या अटी व शर्ती विहित करणे, योजनेची अंमलबजावणी करणे, योजनेचे नियम व कार्यपद्धती निश्चित करण्यासाठी “वित्त विभाग” प्राधिकृत करण्यात आले आहे. त्यानुषंगाने उचित कार्यवाही स्वतंत्रपणे करण्यात येईल.”

वित्त विभागाला हे जे अधिकार देण्यात आलेले आहेत त्यामुळे पेन्शन योजनेलाच मुळातून उद्ध्वस्त करण्यात आलेले आहे. अनेक वर्षांच्या मेहनतीने घटनेतील व कायद्यातील तरतुदींनी, कर्मचारी संघटनांच्या महत् प्रयासांनी, वेतन आयोगाच्या निर्णयांनी, मा.उच्च व सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांनी जुन्या पेन्शन योजनेच्या अस्तित्वात आलेल्या चिरेबंदी इमारतीला कोठेतरी लहानशी फट पाडून शेकडो लोकांना वित्त विभागाने यापूर्वी वर्षानुवर्षे कोर्टकचेऱ्या करायला लावल्या आहेत. इथे तर या तथाकथित सुधारित नवीन पेन्शन योजनेचे बांधकाम नुकतेच सुरु झालेले आहे. या शासननिर्णयाने नुसता पाया खोदलेला आहे. आता हे बांधकाम करतांना वित्त विभाग त्यात कशा कशा खुंट्या मारून ठेविले व त्यासाठी कर्मचाऱ्यांना आंदोलने व कोर्टकचेऱ्या किती कराव्या लागतील? याबाबतचा पुढील घटनाक्रम क्लेशदायक असेल.

तक्रार निवारक यंत्रणेचे भयकारक स्वरूप

२४. या योजनेमध्ये आणखी अनेक दोष असून त्यातील सर्वात महत्त्वाचा

दोष म्हणजे तक्रार निवारक यंत्रणेचे (Grievance Redressal Mechanism) स्वरूप आणखी किचकट व गुंतागुंतीचे करून ठेवण्यात आलेले आहे. नवीन पेन्शन योजनेत तक्रार निवारण्याचे काम शासनाकडे अजिबात ठेवण्यात आलेले नाही तर त्यासाठी केंद्राच्या कायद्याने बाह्य यंत्रणा निर्माण केलेल्या आहेत. त्याची तपशीलवार माहिती यापूर्वी दिलेली आहे.

शासनाकडे कोणतीही तक्रार करता येणार नाही : निवृत्तिवेतनाच्या बाबतीत कोणतीही तक्रार असेल तर आज ती निवृत्तिवेतनधारकाला शासनाकडे करता येते. या नव्या योजनेप्रमाणे यापुढे याबाबतची कोणतीही तक्रार शासनाकडे करण्याचा मार्ग केंद्राच्या कायद्याने पूर्णपणे बंद केलेला आहे. मध्यस्थाने कायदा, नियम, विनियम, निदेश याप्रमाणे कृती केली नसेल तर त्याबाबतची तक्रार प्राधिकरणाने नेमलेल्या अभिनिर्णय अधिकाऱ्याकडे (Adjudicating Officer) करावी लागेल. अभिनिर्णय अधिकाऱ्याच्या निर्णयाने समाधान न झालेल्या वर्गणीदाराला प्राधिकरणाकडे संरक्षणार्थ अंतरिम आदेश मिळविण्यासाठी अर्ज करता येईल. हा अर्ज लक्षात घेऊन मध्यस्थाची मालमत्ता जप्त करण्याचा अधिकार सुद्धा कलम ३१ प्रमाणे प्राधिकरणाला असेल. मध्यस्थाला किंवा मध्यस्थाच्या प्रशासक मंडळाला किंवा बोर्ड ऑफ डायरेक्टर्सला निष्प्रभावीत (supersede) करण्याचा अधिकारसुद्धा प्राधिकरणाला असेल अशाप्रकारची तरतूद या कायद्याच्या कलम ३१ (२) मध्ये आहे. अभिनिर्णय अधिकाऱ्याच्या व प्राधिकरणाच्या निर्णयाने समाधान न झालेल्या वर्गणीदाराला ४५ दिवसात दुसऱ्या एका कायद्याने नेमलेल्या रोखे पुनर्निर्णय न्यायाधिकरणाकडे (Securities Appellate Tribunal) अपिल करता येईल अशी या कायद्याच्या कलम ३६ मध्ये तरतूद आहे. त्या न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाने समाधान न झालेल्या वर्गणीदाराला ६० दिवसांच्या आत थेट सर्वोच्च न्यायालयात जाता येईल अशी सुविधा या कायद्याच्या कलम ३८ अन्वये वर्गणीदाराला उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे.

सारांश काय तर सेवानिवृत्त लोकांच्या तक्रारी व निवेदने ऐकण्यात शासनकर्त्यांचा कितीतरी वेळ वाया जात होता. त्यामुळे आता ‘निवृत्तिवेतनधारक’ हे पद गमावून बसलेल्या आणि ‘दुहेरी वर्गणीदार’ या पदावर बढती मिळालेल्या या व्यक्तीने आपला सेवानिवृत्तीनंतरचा वेळ वाया घालवू नये तर प्रथम अभिनिर्णय अधिकारी, त्यानंतर प्राधिकरण, त्यानंतर न्यायाधिकरण, त्यानंतर सर्वोच्च न्यायालयात हेलपाटे घालण्याच्या कामी हा वेळ खर्च करावा अशी सुविधा या नव्या पेन्शन योजनेच्या कायद्याने उपलब्ध करून दिलेली आहे. उभी हयात ज्या कर्मचाऱ्याने शासनाची सेवा केली त्या कर्मचाऱ्याला सेवानिवृत्तीच्या दुसऱ्या दिवशी “आता तुझा-आमचा काही संबंध राहिला नाही. पुन्हा इकडे यायचे नाही” असे सुनावणाऱ्या शासनकर्त्यांच्या न्यायबुद्धीची व दयाबुद्धीची करावी तेवढी प्रशंसा थोडीच आहे.

२४.४ नव्याने जन्माला आलेल्या या सुधारित पेन्शन योजनेवर दोन

नाना पटोले
अध्यक्ष, महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेस कमिटी
विधानसभा सदस्य साकोली, जि.भंडारा
दिनांक : १०.०४.२०२४

प्रति,
मा.राज्याध्यक्ष/राज्य सचिव
महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना
महोदय,

महाराष्ट्र राज्यातीलच नव्हे तर देशातील सर्व कर्मचाऱ्यांची जुनी पेन्शन योजना पूर्ववत लागू व्हावी ही जिवाळ्याची आणि प्रमुख मागणी आहे. यासाठी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेद्वारा अनेक आंदोलने, मोर्चे करण्यात आलेले आहेत, ज्याचा मी प्रत्यक्ष साक्षीदार असून या आंदोलनात माझ्यासह काँग्रेस व महाविकास आघाडीच्या घटक पक्षातील नेतृत्वाने सुद्धा प्रत्यक्ष येवून आपणास पाठिंबा दिलेले आहे.

महाराष्ट्रासह देशातील तमाम कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना पूर्ववत लागू व्हावी, खासगीकरण बंद व्हावे, बेरोजगार तरुणांना रोजगार उपलब्ध व्हावे ही काँग्रेस पक्षाची भूमिका आहे. देशात काँग्रेसची सत्ता असणाऱ्या राज्यात जसे राजस्थान, छत्तीसगड, हिमाचल प्रदेश, झारखंड मध्ये जुनी पेन्शन योजना लागू करण्यात आलेली आहे. कर्नाटक आणि तेलंगणा मधील काँग्रेस चे सरकार लवकरच जुनी पेन्शन योजना लागू करणार आहे. महाराष्ट्र राज्यात देखील १९८२-८४ ची जुनी पेन्शन योजना लागू व्हावी ही आमची जाहीर भूमिका आहे. राज्यात व देशात काँग्रेसचे सरकार आल्यानंतर हे आश्वासन आम्ही नक्कीच पूर्ण करू असा विश्वास देतो.

(नाना पटोले)

प्रतिलिपी :- राज्याध्यक्ष/राज्य सचिव (सर्व), महाराष्ट्रातील शासकीय व निमशासकीय शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी संघटना.

शिवसेना उद्धव बाळासाहेब ठाकरे
सुभाष देसाई, शिवसेना नेते
- माजी मंत्री

रुग्णवाहिका कार्यालय, स्वामी विवेकानंद मार्ग,
गोरेगाव (पश्चिम), मुंबई-१०४
फोन : ९८६७३७६३७६ : subhash.desai12@gmail.com
२ मे २०२४

मा. राज्याध्यक्ष
महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना
महोदय,

देशातील सर्व कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना पूर्वीप्रमाणे लागू व्हावी या मागणीसाठी सातत्याने आंदोलने झाली, मोर्चे निघाले. नागपूर येथील भव्य मेळाव्यास माजी मुख्यमंत्री व शिवसेना पक्षप्रमुख माननीय उद्धव बाळासाहेब ठाकरे यांच्यासह मीसुद्धा उपस्थित होतो. त्या विराट सभेत बोलताना मा.उद्धव ठाकरे यांनी जुन्या पेन्शन योजनेच्या मागणीला निःसंदिग्ध शब्दात संपूर्ण पाठिंबा जाहिर करून ही न्याय्य मागणी १००% पूर्ण होईपर्यंत शिवसेना आपल्यासोबत राहिल याची उपस्थितांना ग्वाही दिली.

देशातील अन्य काही राज्यांनी जुनी पेन्शन योजना ज्याप्रमाणे लागू केली तसाच न्याय महाराष्ट्रात मिळावा हा आमचा आग्रह आहे. सध्या सत्तारूढ असलेली मंडळी कर्मचाऱ्यांच्या डोळ्यात धूळफेक करीत आहेत. शिवसेना मात्र खराखुरा न्याय मिळवून देईल असा विश्वास ठेवावा ही विनंती.

आपला नम्र,
सुभाष देसाई
शिवसेना नेते - माजी मंत्री

कायद्यांचे नियंत्रण असेल. एक म्हणजे The Pension Fund Regulatory and Development Authority Act, 2013 हा केंद्रसरकारचा कायदा (PFRDA) व दुसरे म्हणजे राज्यशासन जो काही कायदा करेल तो. यांना अजून तक्रार निवारक यंत्रणेची बांधणीच करता आलेली नाही.

निवडणूक रोखे-कायद्याचा धुमाकूळ त्यातच दुखण्याचे मूळ

२५. मेट्रोची कामे, भुयारी रेल्वेची कामे ही ठेकेदाराकडे देणे, इतर सारी बांधकामे ठेकेदारांना देणे, नोकरभरतीचे कामसुद्धा सेवापुरवठादार असे सोज्जळ नाव देऊन ठेकेदाराकडे सोपविणे, पेन्शन योजना बंद करून कर्मचाऱ्यांकडून १० टक्के व शासनाकडून १४ टक्के (आता १८.५ टक्के) भांडवली बाजारातील खेळाडूकडे (सेवापुरवठादाराकडे) सोपविणे या सान्या ठेकेदारांना खुश करण्याच्या गोडीतून निवडणूक रोखे कायदा समोर आला असा समज आमजनतेमध्ये होता. दिनांक १५ फेब्रुवारी २०२४ रोजी मा.सर्वोच्च न्यायालयाने या संदर्भामध्ये जो निर्णय दिलेला आहे त्यामुळे हा समज खरा आहे असे दिसून आले आहे.

२५.१ कंपन्यांकडून राजकीय पक्षांना अमर्याद धनपुरवठा करण्यास परवानगी देणारा कायदा भारतीय संविधानातील खंड १४ चा भंग करणारा आहे असा स्पष्ट निष्कर्ष मा.सर्वोच्च न्यायालयाने नोंदलेला आहे. तो पुढील शब्दात:-

“Act permitting unlimited corporate contributions to political parties is arbitrary and violative of Article 14.” (See Para 216 of the Supreme Court Judgment)

२५.२ निवडणूक रोख्यांची माहिती गुप्त ठेवण्यावर सुद्धा मा.सर्वोच्च न्यायालयाने ताशेरे ओढलेले आहेत. राजकीय पक्षांना कंपन्यांकडून हे जे धनदान केले जाते त्याची माहिती मतदारांना मिळाली पाहिजे, जेणेकरून हा राजकीय पक्षांना होणारा धनपुरवठा व त्या पक्षाकडून होणारी धोरणनिश्चिती (Policy Making) यात काही संबंध आहेत काय? हेही मतदारांना कळेल असेही या निर्णयात म्हटले आहे. ते पुढील शब्दात :-

“Information about political funding would enable a voter to assess if there is a correlation between policy making and financial contributions.” (See Para 100 of the Supreme Court Judgment)

२५.३ धनपुरवठ्याचा ओघ निवडणुकीच्या निर्णयावरच फक्त प्रभाव टाकतो असे नाही तर पुढे होणाऱ्या शासननिर्णयांनासुद्धा तो प्रभावित करीत असतो असेही या न्यायनिर्णयामध्ये नमूद आहे. ते पुढील शब्दात :-

“However, the influence of money over electoral politics is not limited to its impact over electoral outcomes. It also spills over to governmental decisions.” (See Para 99 of the Supreme Court Judgment)

२५.४ हे जे धन राजकीय पक्षांना अर्पण केले जाते ते फक्त निवडणूक

राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष - शरदचंद्र पवार

महाराष्ट्र प्रदेश

रविंद्र पवार, सरचिटणीस

जा.क्र. १९७/जी.एस./एन.सी.पी./मे २०२४

दिनांक : ०९.०९.२०२४

प्रति,

मा. राज अध्यक्ष / मा.सचिव

महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

सप्रेम नमस्कार,

सर्व कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना पूर्वीप्रमाणे सुरू होण्यासाठी वेळोवेळी विविध आंदोलन व मोर्चे निघाले आहेत. देशातील अन्य काही राज्यांनी जुनी पेन्शन ज्याप्रमाणे लागू केली तसाच न्याय महाराष्ट्रात मिळण्याबाबत आपल्या संघटनेचा विशेष आग्रह आहे. तो नॅशनलिस्ट काँग्रेस पार्टी - शरदचंद्र पवार पक्षाला योग्य वाटतो.

आगामी काळात सरकारतर्फे कर्मचाऱ्यांच्या भवितव्याच्या दृष्टिकोनातून वेळोवेळी घेण्यात येणाऱ्या विविध योग्य निर्णयांसाठी नॅशनलिस्ट काँग्रेस पार्टी - शरदचंद्र पवार पक्ष सकारात्मक भूमिका घेऊन सहकार्य करील याबाबत शंका नसावी.

धन्यवाद.

आपला,
(रविंद्र पवार)

मोहिमेसाठीच वापरल्या जाते असे नाही तर त्यातून पक्षाची मोठमोठी कार्यालये बांधणे आणि पक्ष कार्यकर्ते पोसण्यासाठी सुद्धा त्याच उपयोग केला जातो. न्यायनिर्णयातील हा भाग शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

“The money which is donated to political parties is not used by the political party only for the purposes of electoral campaign. Party donations are also used, for instance, to build offices for the political party and pay party workers.” (See Para 99 of the Supreme Court Judgment)

२५.५ मा.सर्वोच्च न्यायालयाने निवडणूक रोख्यांशी संबंधित सर्व कायदे, उपकायदे, सुधारणा कायदे यासह निवडणूक रोख्यांची एकंदर योजना रद्दवातल ठरविली. ती पुढील शब्दात :-

“The Electoral Bond Scheme, the proviso to Section 29C(1) of the Representation of the People Act 1951 (as amended by Section 137 of Finance Act 2017), Section 182(3) of the Companies Act (as amended by Section 154 of the Finance Act 2017), and Section 13A(b) (as amended by Section 11 of Finance Act 2017) are violative of Article 19(1)(a) and unconstitutional.” (See Para 216 of the Supreme Court Judgment)

२६. महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाने दिनांक २० सप्टेंबर २०२४ रोजी सुधारित नवीन पेन्शन योजनेचा शासननिर्णय निर्गमित केला. त्याच दिवशी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेने एक प्रसिद्धीपत्रक काढून याबाबतची आपली प्रतिक्रिया पुढील शब्दात दिली :-

“आजच्या शासननिर्णयातील कपातीवर आधारित सुधारित राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना (NPS) तथा एकीकृत निवृत्तीवेतन योजना (UPS) म्हणजे कर्मचाऱ्यांच्या वेतनातील १०% रक्कम गिळंकृत करून कर्मचाऱ्यांचे वेतन कायमस्वरूपी ९०% करण्याचा डाव आहे.”

त्यांनी काढलेले प्रसिद्धीपत्रक सोबत पृष्ठ २१० वर प्रसृत करण्यात आलेले आहे. याच प्रसिद्धीपत्रकात त्यांनी पुढे असेही नमूद केले आहे की, “त्यामुळे शासनाने आज दि. २० सप्टेंबर २०२४ ला लागू केलेल्या सुधारित NPS तथा UPS योजनेच्या शासननिर्णयाचा महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना व राज्यातील सर्व पेन्शन शिलेदार जाहीर निषेध करीत आहे.”

२७. महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेने दिनांक ३० सप्टेंबर २०२४ रोजीच्या पत्रान्वये आपल्या सर्व तालुका अध्यक्षाना “जुनी पेन्शन जशीची तशी लागू करण्याच्या मागणीसाठी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेचे राज्य पदाधिकारी हे दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून वर्धा येथे आमरण उपोषणाला बसणार आहेत.” असे कळविले असून दिनांक ३० सप्टेंबर २०२४ रोजीच्या या पत्रात VOTE FOR OPS अभियान राबविण्याबाबत पुढीलप्रमाणे कळविले आहे. :-

“राज्यस्तरीय आमरण उपोषणाला अनुसरून राज्य पदाधिकारी यांना पाठवळ देण्यासाठी दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून या तालुका स्तरावर साखळी उपोषण तथा VOTE FOR OPS अभियान राबविण्यात यावे.”

दिनांक ३० सप्टेंबर २०२४ रोजीचे हे पत्र याच अंकात पृष्ठ २१० वर प्रसृत करण्यात आलेले आहे.

२८. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाने या सर्व घटनाक्रमाचा विचार करून पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतलेला आहे. :-

“२. जुन्या पेन्शन योजनेच्या संदर्भात यापूर्वीच महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाने धोरणात्मक निर्णय घेतलेला आहे. महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन योजना संघटनेच्या नेतृत्वाखाली याबाबतचा प्रवास बराच पुढे गेलेला आहे. या संघटनेच्या वतीने दिनांक १५ सप्टेंबर २०२४ रोजी राज्यस्तरीय पेन्शन महाअधिवेशन शिर्डी येथे आयोजित करण्यात आले होते. या संघटनेच्या वतीने VOTE FOR OPS चा निर्णय घेण्यात आला असून या संघटनेच्या या निर्णयाला हे कार्यकारी मंडळ ठामपणे पाठिंबा देत असून त्यात सक्रियपणे सहभागी होण्याचा निर्णय घेण्यात येत आहे. तालुकानिहाय सभामध्ये या विषयाशी संबंधित सर्व संघटना तसेच शिक्षक-कर्मचारी यांना सहभागी व समभागी करून घेण्यात यावे असाही निर्णय घेण्यात येत आहे.”

२९. महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेने निरनिराळ्या राजकीय पक्षांना याबाबतीत संघटनेच्या भूमिकेला पाठिंबा देण्याविषयी विनंती केली होती. महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेच्या वतीने शिर्डी येथे पेन्शन राज्य महाअधिवेशन दिनांक १५ सप्टेंबर २०२४ रोजी बोलाविण्यात आले होते. या महाअधिवेशनाला

हजारोच्या संख्येने कर्मचारी शिक्षक उपस्थित होते.

काँग्रेस पक्षाची भूमिका

३०. दिनांक १० एप्रिल २०२४ रोजी महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेस कमिटीचे अध्यक्ष श्री.नाना पटोले यांनी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेला पत्र लिहून "महाराष्ट्र राज्यात देखील १९८२-८४ ची जुनी पेन्शन योजना लागू व्हावी ही आमची जाहीर भूमिका आहे" असे कळविले आहे. त्यांचे हे पत्र याच अंकात पृष्ठ २१२ वर प्रसृत केलेले आहे. महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेच्या वतीने शिर्डी येथे आयोजित करण्यात आलेल्या महामेळाव्याला महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेस कमिटीचे अध्यक्ष श्री.नाना पटोले यांनी स्वतः उपस्थित राहून संबोधित केले. त्या संबोधनात त्यांनी पुढीलप्रमाणे उद्गार काढले :-

श्री.नाना पटोले : "महाराष्ट्रामध्ये आमचं सरकार आल्यानंतर पहिल्याच कॅबिनेटमध्ये जुनी पेन्शन योजना आम्ही लागू करू. ज्या ज्या राज्यामध्ये काँग्रेसचं सरकार आहे मग कर्नाटक असेल, तेलंगना असेल, हिमाचल असेल. आम्ही जे कमिटमेंट केलं होतं त्या राज्यामध्ये पहिल्याच कॅबिनेटमध्ये काँग्रेस पक्षाने निर्णय घेऊन पेन्शन चालू केली."

ही गोष्ट खरी आहे की, २०२३ च्या सुरुवातीला हिमाचल प्रदेशमध्ये झालेल्या निवडणुकीत काँग्रेस पक्षाचे सरकार आले. त्यानंतर मंत्रीमंडळाच्या पहिल्याच बैठकीमध्ये पुढीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात आला होता. :-

"No. Fin.(Pen)A(3)-1/2023

GOVERNMENT OF HIMACHAL PRADESH FINANCE (PENSION) DEPARTMENT

Dated: Shimla-171002, the 17th January, 2023

OFFICE MEMORANDUM

The Undersigned is directed to say that the Cabinet in its meeting dated 13.1.2023 has decided as under:

"All Government employees who are presently being covered under the defined Contributory Pension Scheme also referred to as National Pension System (NPS) will be given benefit of Old Pension Scheme (OPS). The Finance Department is directed to notify instructions/ Standard Operating Procedure (SOP) to implement the decision."

In pursuance to Cabinet decision above, the Finance Department will issue terms and conditions and standing operating procedure in due course of time.

By Order

Chief Secretary

to the Government of Himachal Pradesh."

शिवसेना उद्धव बाळासाहेब ठाकरे पक्षाची भूमिका

३१. शिवसेना उद्धव बाळासाहेब ठाकरे या पक्षाचे नेते माजी मंत्री, श्री.सुभाष देसाई यांनी दिनांक २ मे २०२४ रोजी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेला पत्र लिहून "नागपूर येथील भव्य मेळाव्यास माजी मुख्यमंत्री व शिवसेना पक्षप्रमुख माननीय उद्धव बाळासाहेब ठाकरे यांनी विराट सभेत बोलताना जुन्या पेन्शन योजनेच्या मागणीला निःसंदिग्ध शब्दात संपूर्ण पाठिंबा जाहीर करून ही न्याय्य मागणी १००% पूर्ण होईपर्यंत शिवसेना आपल्यासोबत राहिल याची उपस्थितांना ग्वाही दिली." असे कळविले आहे. त्यांचे हे पत्र याच अंकात पृष्ठ २१२ वर प्रसृत केलेले आहे.

शिवसेना उद्धव बाळासाहेब ठाकरे पक्षाचे पक्षप्रमुख मा.श्री.उद्धवजी ठाकरे यांनी स्वतः शिर्डी येथील महाअधिवेशनाला उपस्थित राहून संबोधित केले. त्यांनी पुढील शब्दात आपले विचार मांडले :-

श्री.उद्धव ठाकरे : "मी तुम्हाला आज वचन देतो आहे की आपलं सरकार आपण सगळे मिळून आणा मी तुमची मागणी मान्य करतो. तुम्हाला हवी असलेली जुनी पेन्शन योजना? कशी? जशीच्या तशी अंमलात आल्याशिवाय रहायचं नाही."

सभेला उपस्थित असलेल्या अनेकांनी हे पाहिले आहे की, भाषण देताना मा.श्री.उद्धवजी ठाकरे यांनी "तुम्हाला हवी असलेली जुनी पेन्शन योजना? कशी?" असे विचारून भाषणात थोडासा 'थांबा' घेतला व श्रोत्यांकडून आलेला आवाज ऐकल्यानंतर "जशीच्या तशी अंमलात आल्याशिवाय रहायचं नाही" असे उद्गार काढले.

राष्ट्रवादी काँग्रेस शरदचंद्र पवार पक्षाची भूमिका

३१. राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष - शरदचंद्र पवार या पक्षाचे सरचिटणीस श्री.रविंद्र पवार यांनी दिनांक ९ मे २०२४ रोजी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन

संघटनेला पत्र लिहून "सर्व कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना पूर्वीप्रमाणे सुरू होण्यासाठी वेळोवेळी विविध आंदोलन व मोर्चे निघाले आहेत. देशातील अन्य काही राज्यांनी जुनी पेन्शन ज्याप्रमाणे लागू केली तसाच न्याय महाराष्ट्रात मिळण्याबाबत आपल्या संघटनेचा विशेष आग्रह आहे. तो नॅशनॅलिस्ट काँग्रेस पार्टी - शरदचंद्र पवार पक्षाला योग्य वाटतो." असे कळविले आहे. त्यांचे हे पत्र याच अंकात पृष्ठ २१३ वर प्रसृत केलेले आहे.

पक्षाने पाठिंबा दिलेला आहे त्यामुळे या पेन्शन फाईटर्सना आनंद वाटणे स्वाभाविक आहे. या पक्षाचे अध्यक्ष श्री.शरदचंद्रजी पवार हे चर्चा आणि संवाद यातून प्रश्न सुटू शकतात यावर दृढ विश्वास ठेवणारे एक ज्येष्ठ नेते आहेत. संवाद आणि मतमतांतर हा लोकशाहीचा भक्कम पाया आहे. वादप्रतिवादातून लोकशाहीची मुळे खोलवर रुजत जातात. यावर विश्वास ठेऊन त्याप्रमाणे वर्तन ठेवणारे नेते म्हणून त्यांची महाराष्ट्राला ओळख आहे. मी मुद्दाम याबाबतची मला ठाऊक असलेली उदाहरणे नमूद करीत आहे. ही तीनही उदाहरणे शिक्षकांच्या व कर्मचाऱ्यांशी संबंधित आहेत.

(१) मा.श्री.शरदचंद्र पवार प्रथम मुख्यमंत्री झाले तेव्हा राज्यशासकीय कर्मचाऱ्यांचा संप सुरू होता आणि तत्पूर्वीचे राज्यशासन चर्चा करायला तयार नसल्यामुळे संप आंदोलन चिघळलेले होते. केंद्रामध्ये महागाई भत्ता वाढला की, राज्यामध्ये राज्यशासकीय कर्मचाऱ्यांनासुद्धा तो लागू झाला पाहिजे ही मा.र.ग.कर्णिक यांच्या नेतृत्वाखालील राज्यशासकीय कर्मचाऱ्यांची मागणी होती. मा.श्री.शरदचंद्रजी पवार यांनी मुख्यमंत्री म्हणून सूत्रे हाती घेतल्यानंतर संप करणाऱ्या नेत्यांशी चर्चा केली आणि "केंद्रसरकारने महागाई भत्ता वाढविला की, त्याची राज्यातही अंमलबजावणी केली जाईल" असा धोरणात्मक निर्णय घेतला. त्याचा परिणाम असा झाला की, त्या विषयावर गेल्या ४०-५० वर्षात कधीही कर्मचाऱ्यांना आंदोलन करावे लागले नाही.

(२) चौथ्या वेतन आयोगाच्या वेळेला केंद्रशासनाने शिक्षकांच्याकरिता त्रिस्तरीय वेतनश्रेणी जाहीर केली. इतर व्यवसायांमध्ये जसे नायब तहसिलदार, तहसिलदार, एसडीओ, डेप्युटी कलेक्टर अशा पदांच्या उतरंडीत बढती झाली की, जबाबदारी बदलली जाते. त्यामुळे वेतनमान हेही बदलले जाते. शिक्षकांची जबाबदारी ही बदलत नाही, तेच ते काम असते. मग त्रिस्तरीय वेतनश्रेणी कशासाठी पाहिजे? अशा प्रकारची भूमिका नोकरशाहीने प्रखरपणे मांडायला सुरुवात केली होती. पुणे येथील बालेवाडीमध्ये प्राथमिक शिक्षकांच्या एका मेळाव्यात मुख्यमंत्री या नात्याने श्री.शरदचंद्रजी पवार यांनी त्रिस्तरीय वेतनश्रेणी ही शासनाने स्वीकारल्याची घोषणा केली व त्याप्रमाणे पुढे शासननिर्णय निर्गमित झाला.

(३) विद्यापीठीय व महाविद्यालयीन शिक्षकांच्या बाबतीत सुद्धा हाच प्रश्न निर्माण झाला. विद्यापीठ अनुदान आयोगाने सुचविलेली त्रिस्तरीय वेतनश्रेणी महाराष्ट्रात लागू करायला नोकरशाहीचा प्रखर विरोध होता. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या नेतृत्वाखाली बेमुदत कामबंद आंदोलन सुरू झाले होते. मुख्यमंत्री या नात्याने सहाद्री अतिथीगृहावर मा.शरदचंद्रजी पवार यांनी महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाला चर्चेसाठी बोलाविले. या चर्चेसाठी शिक्षणमंत्री, शिक्षण राज्यमंत्री, मुख्य सचिव, शिक्षण विभागाचे सचिव, वित्त विभागाचे सचिव व संचालक उच्च शिक्षण हे सुद्धा हजर होते. दिनांक ११, १३, १४, १७ व १८ जानेवारी १९८९ या पाच दिवशी सर्व प्रश्नांवर तपशीलवार चर्चा झाली. एक एका दिवशी ही बैठक पाचपाच-सहासहा तास चालत होती. शिक्षण विभागाचे काय म्हणणे आहे? त्यावर महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे काय म्हणणे आहे? अशी दोनही बाजूंची मते ते परिच्छेदनिहाय ऐकून घेत होते व एक एका परिच्छेदावर आपला निर्णय देत होते. हे सर्व परिच्छेद एकत्र करून "Agreement reached in the discussions of the representatives of the Maharashtra Federation of University and College Teachers' Organisations (MFUCTO) with the Chief Minister of Maharashtra" या मथळ्याचे एक मतैक्यपत्र दिनांक १८ जानेवारी १९८९ रोजी तयार झाले. या संबंध चर्चेमध्ये विद्यापीठ अनुदान आयोगाने दिलेली व्यवस्था महाराष्ट्रामध्ये लागू करण्यास कोणतीही अडचण असू नये हीच त्यांची भूमिका होती व त्यामुळे विद्यापीठीय व महाविद्यालयीन शिक्षकांनासुद्धा त्रिस्तरीय वेतनश्रेणी लागू झाली.

३२. आंदोलनकर्त्यांशी चर्चा करायची नाही असा हट्ट मनाशी घट्ट धरून ठेवलेल्या शासनकर्त्यांशी सामना करावा लागत आहे हे आज सुरू असलेल्या या आंदोलनाचे मोठे वैशिष्ट्य होय. अनेकदा मागण्या केल्या जातात. एखादी मागणी मान्य होते किंवा अमान्य होते पण जी मागणी कुणी कधी केलीच नाही (१० टक्के वेतन कपात करून निवृत्तिवेतन) अशी मागणी मान्य केल्यामुळे आंदोलन करण्याची वेळ यावी हे या आंदोलनाचे आणखी मोठे वैशिष्ट्य होय.

(पृष्ठ २०६ वरील परिच्छेद ४ पहा)

THE ANDHRA PRADESH GAZETTE

Part IV-B Extraordinary : Published by Authority

No. 31 Amravati, Friday, 20th October 2023 Andhra Pradesh Acts, Ordinances and Regulations etc.,

The following Act of the Andhra Pradesh received the assent of the Governor on the 18th October, 2023 and the said assent is hereby first published on the 20th October, 2023 in the Andhra Pradesh Gazette for general information :

ACT No. 31 of 2023

AN ACT TO ENSURE FINANCIAL SECURITY AND WELFARE OF THE GOVERNMENT EMPLOYEES SUBSCRIBED TO THE NATIONAL PENSION SYSTEM BY IMPLEMENTING A GUARANTEED PENSION SYSTEM, WHILE ALSO ENSURING FISCAL SUSTAINABILITY AND INTER-GENERATIONAL EQUITY AND FOR MATTERS CONNECTED THEREWITH OR INCIDENTAL THERETO.

Be it enacted by the Legislature of the State of Andhra Pradesh in the Seventy-fourth year of the Republic of India as follows:-

CHAPTER-I : PRELIMINARY**Short title, extent and commencement**

1. (1) This Act may be called the Andhra Pradesh Guaranteed Pension System Act, 2023.

(2) It shall extend to all the employees, who are recruited on or after 1.9.2004 and whose pay and allowances are drawn from the Consolidated Fund of the State, including all the tiers of all the Rural and Urban Local Bodies, Universities etc. and have opted to subscribe to the Andhra Pradesh Guaranteed Pension System.

(3) It shall come into force on such date as the State Government may, by notification, appoint.

Definitions

2. In this Act, unless the context otherwise requires.,

(1) Andhra Pradesh Guaranteed Pension System (APGPS) means the pension system that offers the benefits referred to in Chapter-II of this Act;

(2) "Accumulated Pension Corpus" means the monetary value of the pension investments accumulated in the individual pension account of a subscriber under the National Pension System;

(3) "Annuity Service Provider (ASP)" means an IRDA registered insurance company empanelled by PFRDA for providing annuity services to NPS subscribers upon their exit from the system;

(4) "Annuity Component" means the amount of monthly annuity payable under NPS by the Annuity Service Provider, to the APGPS subscriber upon the retirement;

(5) "Annuity Plan" means the annuity product purchased by the APGPS subscriber upon retirement as specified in the rules framed under this Act;

(6) "APGPS Subscriber" means the employee, who registers to avail the benefits defined under the Andhra Pradesh Guaranteed Pension System;

(7) "Health Care Scheme" means the scheme implemented by the Government of Andhra Pradesh as defined in the relevant orders for retired APGPS subscribers;

(8) "Government" means the Government of Andhra Pradesh;

(9) "Guaranteed Pension" means the amount of total monthly pension receivable by the APGPS subscriber upon retirement and which comprises of the **Annuity Component and the Top-up Component** as specified under this Act;

(10) "Individual Pension Account" means the account of an NPS subscriber, executed by a contract setting out the terms and conditions under the National Pension System;

(11) "Last Pay Drawn" means the monthly basic pay drawn by the employee at the time of retirement from service;

(12) "Medical Invalidation" means the physical or mental infirmity due to which a Government employee is declared by a competent authority as permanently incapacitated for continuing in public service, as defined in the relevant orders;

(13) "Minimum Pension" means the minimum monthly pension amount specified under this Act;

(14) "National Pension System (NPS)" means the contributory pension system referred to in section 20 of the Pension Fund Regulatory and Development Authority Act, 2013, whereby contributions from a subscriber are collected and accumulated in an individual pension account using a system of points of presence, a Central Record keeping Agency and pension funds as may be specified by regulations by Pension Fund Regulatory and Development Authority;

(15) "NPS Subscriber" means the employee who joins service with the Government on or after 1.9.2004 and who subscribes to a scheme of a Pension fund under National Pension System;

(16) "Pension Fund Regulatory and Development Authority (PFRDA)" means the Pension Fund Regulatory and Development Authority established under the Pension Fund Regulatory and Development Authority Act, 2013;

(17) "Prescribed" means prescribed by the rules made by the Government under this Act;

(18) "Qualifying Service" means the service rendered by an employee, which commences from the date he/she takes charge of the post to which he/she is first appointed substantively and which concludes upon his/her retirement, subject to conditions prescribed in thi Act and the rules to be framed from time to time;

(19) "Spouse" means the husband or wife of the APGPS subscriber mentioned in the service register, surviving as on the date of retirement and mentioned as spouse in the annuity plan purchased by the APGPS subscriber;

(20) "Spouse Pension" means the Guaranteed Pension receivable by the Spouse of the retired APGPS subscriber upon his/her demise, as per the **rules** notified under this Act;

(21) "Superannuation" means the retirement on attaining the age of superannuation as notified by the Government from time to time;

(22) "Top-up Component" means the amount receivable by the APGPS subscriber under the Guaranteed Pension System, so the APGPS subscriber receives Guaranteed Pension as specified under this Act;

(23) "Withdrawal" means the permissible withdrawal from accumulated pension corpus as per the applicable provisions of relevant rules.

CHAPTER-II**THE ANDHRA PRADESH GUARANTEED PENSION SYSTEM (APGPS)****Benefits of APGPS**

3. The APGPS subscriber shall be guaranteed the following benefits under this Act, subject to the provisions of sub-section (4) of section 6.

(1) **Top-up amount** to ensure a monthly Guaranteed Pension at the rate of **fifty percent (50%)** of the last drawn basic pay, in case of a shortfall in the annuity received by the retired APGPS subscriber.

(2) Top-up amount to ensure a monthly spouse pension at the rate of **sixty percent (60%)** of the Guaranteed Pension, in case of a shortfall in the annuity received by the spouse of the deceased APGPS subscriber.

(3) Cost of Living Adjustment on the last drawn basic pay as per inflation adjusted dearness relief, as per the **rules** notified under this Act.

(4) Top-up amount to ensure a monthly minimum **Guaranteed Pension of Rs. 10,000/-** (Rupees ten thousand only) in case of shortfall in the annuity received by the APGPS subscriber.

(5) Providing a health care scheme for the retired APGPS subscribers.

Conditions of Eligibility for Availing Benefits under APGPS

4. (1) The APGPS subscriber shall become eligible to receive the benefits under the Guaranteed Pension System subject to sub-section (3) of section 6 and the following conditions:

(a) Rendering of a minimum of ten (10) years of qualifying service, if retiring on superannuation;

(b) Rendering of a minimum of twenty (20) years of qualifying service, if retiring from service on voluntary retirement.

(c) Rendering of a minimum of thirty three (33) years of qualifying service, if retired by the Government in the public interest;

(d) Rendering of a minimum of ten (10) years of qualifying service, if retiring from service on Medical Invalidation.

(2) The APGPS subscriber shall not be entitled to the benefits of APGPS in the following situations.

(a) Retired from service due to resignation;

(b) Dismissal from service, removal from service and compulsory retirement arising from Disciplinary action.

(3) If there are any Disciplinary or Judicial proceedings pending against the APGPS subscriber at the time of retirement, the benefits specified under section 3 shall become payable only after conclusion of the Disciplinary/Judicial proceedings, as per the rules notified under this Act.

(4) In case the APGPS subscriber dies while in service, the conferment of benefits shall be as prescribed under the rules.

Registration into APGPS

5. (1) The existing NPS subscribers shall exercise the option to subscribe to APGPS within the period as prescribed under the rules.

(2) Employees, who join service after notification of this Act shall exercise the **option to subscribe to the APGPS** at the time of joining the service.

(3) The detailed process and procedure for APGPS Registration shall be detailed in the **Rules** notified under this Act.

(4) Subscribing to APGPS shall not affect in any way, the monthly contributions made to the NPS by the employees and the employer as per the relevant Rules and executive instructions in force.

Amount of Guaranteed Pension

6. (1) Upon retirement of the employee, the purchase of the annuity plan from an Annuity Service Provider shall be made in accordance with **the rules** notified under this Act, duly utilizing the accumulated pension corpus in the individual pension account.

(2) The Guaranteed Pension shall consist of the Annuity Component and the Top-up Component as specified below :

(a) The Annuity Component is the annuity receivable by the APGPS subscriber based on the annuity plan selected as per sub-section (1) of section 6 above.

(b) Top-up Component is the amount receivable by the APGPS subscriber, if any, so that the Subscriber receives Guaranteed Pension as specified under this Act.

(3) Calculation of Guaranteed Pension and the Top-up Component shall be as prescribed in the **rules** notified under this Act.

(4) The part withdrawals and the final withdrawal made by the APGPS subscriber shall result in a

proportional reduction in the Guaranteed Pension as prescribed in the **rules** notified under this Act.

(5) It shall be competent for the Government to withhold or withdraw the Top-up component or a part therefrom, in accordance with the **prescribed rules**.

Spouse Pension upon death of the retired APGPS subscriber

7. (1) In the case of death of the retired APGPS subscriber, the spouse shall receive Spouse Pension at the rate of sixty percent (60%) of the Guaranteed Pension, consisting of the Annuity Component and the Top-up Component as specified below:

(a) The Annuity Component is the annuity receivable by the spouse based on the annuity plan selected by the APGPS subscriber as per sub-section (1) of section 6 above.

(b) Top-up Component is the amount receivable by the spouse, so that he/she receives the Spouse Pension as specified under this Act.

(2) The process, procedure and conditions for determination, processing, sanction, authorization and disbursal of the Spouse Pension shall be governed by the **prescribed rules**.

Amount of Guaranteed Pension

8. (1) The authorities concerned with registration, processing, sanction, authorizing and disbursement of the benefits to the APGPS subscribers under this Act shall be prescribed under the **rules**.

(2) The Government shall designate an office to perform the functions of recordkeeping, accounting, administration and grievance redress for APGPS subscribers. The detailed processes and procedures in this regard shall be prescribed in the **Rules**.

CHAPTER-III : MISCELLANEOUS

Power to make Rules

9. (1) Subject to the provisions of this Act, the Government may, by notification in the official Gazette, make Rules detailing the operationalization of APGPS and to achieve the purpose of this Act.

(2) In particular and without prejudice to the generality of the foregoing power, **such rules may provide** for all or any of and not limited to the following matters, with reference to APGPS, namely,

(a) Conditions pertaining to reckoning of qualifying service;

(b) Conditions governing various retirement situations, including death, and the entitlements thereof;

(c) Conditions governing the purchase of annuity plan;

(d) **Cessation of the Top-up Component;**

(e) Employment after retirement;

(f) **Top-up Component subject to future good conduct;**

(g) **Withholding or withdrawing Top-up Component;**

(h) Grievance redress mechanism for APGPS subscribers.

Power to remove difficulties

10. (1) If any difficulty arises in giving effect to the provisions of this Act, the Government of Andhra Pradesh may, by order published in the official Gazette, make such provisions, not inconsistent with the provisions of this Act, as appear to it to be necessary or expedient for removing the difficulty;

Provided that no order shall be made under this section after the expiry of three (3) years from the commencement of this Act.

(2) Every order made under this section shall be laid, as soon as may be after it is made, before the State Legislature.

G.Satya Prabhakara Rao,

Secretary to Government, Legal and Legislative Affairs & Justice, Law Department

जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रश्न हा सरळ सरळ शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहन वळणाचा प्रश्न आहे

- प्रा.बी.टी.देशमुख

माजी विधान परिषद सदस्य व महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे माजी अध्यक्ष

शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा प्रवाह

१. राज्य यंत्रणा उत्तमरीतीने चालली पाहिजे यासाठी समाजातून धन उभे करण्याचा विधिमय एकाधिकार शासनाकडे असतो. इतिहासाचा धांडोळा घेतला तर राज्याकडे सर्व मार्गांनी एकत्र होणाऱ्या शासनाच्या स्वामित्वाधिकारित धनाचा प्रवाह हा फक्त काही अल्प जनाकडे (मग त्या कंपन्या असतील, भांडवलदार असतील किंवा कर्ज बुडवणारे व न बुडवणारे उद्योगपती असतील) वळता करावयाचा की, तो अनेक सामान्य माणसांचा समावेश असलेल्या बहुत जनाकडे वळवावयाचा यावरून राज्यकर्त्यांची ओळख ठरते असे दिसून येईल.

ब्रिटिश काळातील शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा प्रवाह

२. फार दूर इतिहासात न जाता ब्रिटिश राजवटीपासून सुरुवात करतो म्हटले तर शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या प्रवाह वहनाचे उत्तम वर्णन दादाभाई नौरोजी यांनी केलेले आहे. कच्चा माल पुरविणारा शेतकीप्रधान देश आणि पक्का माल खपवण्याची किफायतशीर बाजारपेठ हेच भारताचे स्वरूप ठेवण्याचा ब्रिटिशांनी सतत प्रयत्न केला. हिंदुस्थानचे हे जे अर्थशोषण होई त्याबद्दल तक्रार करतांना विलायतेतील एका भाषणात दादाभाई नौरोजी म्हणतात : “महंमद गझनीने १८ स्वाऱ्या करून अठराही वेळा हिंदुस्थान लुटला असे इतिहासकार म्हणतात, पण त्याने या सर्व स्वाऱ्यात लुटून नेलेली संपत्तीही तुम्ही (इंग्रज) एका वर्षात लुटून नेता तितकी होऊ शकली नाही. शिवाय त्याने हिंदुस्थानला जी जखम केली ती निदान अठराव्या घावानंतर तरी बंद झाली; पण तुम्ही जे घाव घालता व त्यामुळे जो रक्तपात होत आहे त्याला अंतच नाही. ज्याप्रमाणे ऋतुपरंपरा नियमितपणे चालू असते त्याप्रमाणे आम्ही जगलो किंवा मेलो तरी आम्ही निपजलेल्या धनापैकी तीन कोटी पौंडाचे धन दरसाल देशातून बाहेर धाडलेच पाहिजे. तुमचे हे वैभवशाली साम्राज्य हिंदी लोकांच्या पैशावर व रक्तावर उभारलेले आहे. या रक्तस्त्रावामुळे हिंदुस्थान मृत्युपंथास लागला तर नवल नाही.” दादाभाई नौरोजी यांचे हे उद्गार शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहन दिशेवर आधारित आहेत, हे सहज लक्षात येईल.

संस्थानिकांनी केलेला त्या धनाचा वापर

३. भारताला स्वातंत्र्य मिळाले त्यावेळी भारतात ६०० च्या जवळपास संस्थाने होती. या संस्थानांपैकी कोल्हापूरचे छत्रपती शाहू महाराज किंवा बडोद्याचे महाराज सयाजीराव गायकवाड यांसारख्या काही मोजक्या संस्थानिकांची नावे आपल्याला आजही आठवतात व इतर संस्थानिक हे इतिहासजमा झालेले. शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा वापर सामान्य जनांच्या हितासाठी करण्याच्या गुणामुळेच आज उत्तरप्रदेश सारख्या दूर प्रांतात शाहू महाराजांचे पुतळे उभारले जातात.

कोल्हापूरच्या छत्रपती शाहू महाराजांनी विद्येच्या प्रसाराच्या क्षेत्रात केलेले काम अविस्मरणीय आहे. सक्तीच्या मोफत शिक्षणाचा कायदा तर त्यांनी केलाच पण त्यासाठी शासन स्वामित्वाधिकारित धनामध्ये भर घालता यावी म्हणून १६ ऑगस्ट १९१८ रोजी शिक्षण विषयक कराचा कायदा केला. शहरात बोर्डिंगे नसली तर अनेक होतकरू विद्यार्थ्यांची शिकण्याची इच्छा असूनही त्यांना शिक्षण घेणे शक्य होत नाही, हे महाराजांना दिसून आले होते. शाळा-कॉलेजची द्वारे उघडी ठेवली की सर्वांनाच त्यात शिक्षण घेणे जमते असे नाही. कित्येक विद्यार्थ्यांची शहरात राहाण्याची सोय नसते, कित्येकांची गरिबी व जात आडवी येते. सर्व

जातींसाठी एक बोर्डिंग काढण्याचा १८९६ साली केलेला प्रयत्न अयशस्वी झाल्यानंतर शाहूमहाराजांनी प्रत्येक जातीची बोर्डिंगे काढण्यास १९०१ सालापासून सुरुवात केली. मागासलेल्या व अस्पृश्य लोकांच्या विद्यावृद्धीसाठी निरनिराळ्या जातींची, उदा. मराठा बोर्डिंग, जैन बोर्डिंग, प्रिन्स शिवाजी अनाथ बोर्डिंग, लिंगायत बोर्डिंग, प्रभू बोर्डिंग, नामदेव बोर्डिंग, अस्पृश्यांचे मिस क्लार्क होस्टेल, मांगांचे बोर्डिंग, रोहिदास बोर्डिंग वगैरे बोर्डिंगे स्थापन केली. या कामापायी त्यांनी हजारो रुपये खर्च केले. कित्येक बोर्डिंगास मोठ्याल्या इमारती मोफत दिल्या. कित्येकांना कायमच्या खर्चासाठी शेते दिली. शिवाय प्रत्येक बोर्डिंगास सालिना ठराविक ग्रँट असे. मांगांच्या मुलांवर आपली स्वतःची देखरेख असावी म्हणून त्यांनी त्यांचे बोर्डिंग आपल्या स्टेशन बंगल्याला लागून सुरू केले. या बोर्डिंगातील मुलांना पुष्कळदा ते स्वतः शिकवीत आणि उपदेश करीत.

“सर्व प्रकारच्या समतेचे तत्त्वज्ञान दैनंदिन व्यवहारात रूढ व्हावयाचे असेल, तर त्याला ममतेचा आधार असावा लागतो. ‘हा समाज माझा, ही माणसे माझी, यांची सुखदुःखे माझीच आहेत,’ असे सतत जाणवल्याशिवाय व्यक्तीच्या हातून उच्च तत्त्वज्ञानाला अनुरूप कृती होणे कठीण. हा ममतेचा महासागर शाहूमहाराजांच्या अंतःकरणात अष्टौप्रहर हेलावत होता.” हे जे वि.स.खांडेकरांनी त्यांच्या विषयी लिहून ठेवले आहे ते उगाच नाही. (राजर्षी शाहू गौरवग्रंथ, पृष्ठ ३१२)

बडोद्याच्या सयाजीराव महाराज गायकवाडांनी रयतेला सक्तीचे मोफत शिक्षण देण्यासाठीची व्यवस्था त्यांच्या संस्थानात सुरू केली. त्यांनी इसवी सन १८७५ मध्ये स्वतंत्र शिक्षण विभागाची स्थापना करून देशी शाळांची सुरुवात केली, सन १८८२ मध्ये अस्पृश्य, अनाथांसाठी मोफत सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण व वसतीगृहे सुरू करून एक पायंडा पाडला. सन १८९२ मध्ये सक्तीच्या मोफत प्राथमिक शिक्षणाचा कायदा केला. महाराष्ट्रातील रयत शिक्षण संस्था, शिवाजी शिक्षण संस्था, मराठवाडा विद्या प्रसारक शिक्षण संस्था यांसारख्या अनेक संस्थांच्या संस्थापकांना विविध शिष्यवृत्तींच्याद्वारे मदत केली.

छत्रपती शाहू महाराज किंवा सयाजीराव महाराज गायकवाड यांसारख्या महाराजांची नावे आपल्याला आजही प्रातःस्मरणीय वाटतात, याचे मुख्य कारण शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहनाला त्यांनी लावलेले वळण हेच होय. या दोनही महाराजांचा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांशी असलेला ऋणानुबंध सर्वांच्याच माहितीचा विषय आहे. कोल्हापूरपासून दहा मैलांवर माणगाव येथे १९२० साली भरलेल्या हरिजनांच्या परिषदेमध्ये भाषण करताना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्याकडे बोट दाखवून त्यांनी, ‘येथून पुढे हाच तुमचा पुढारी’ असा गौरवपूर्ण उल्लेख केला आणि त्यांच्या नेतृत्वाखाली हरिजनांनी आपल्या मुक्ततेसाठी आणि सामाजिक व आर्थिक न्यायाच्या प्रतिष्ठापनेसाठी आपले आंदोलन चालू ठेवावे असा सल्ला दिला. डॉ.आंबेडकरांचा लंडनमधील अभ्यासक्रम पुरा करण्यासाठी तर शाहूमहाराजांनी त्यांना आर्थिक साहाय्य दिलेच; परंतु त्यांच्या चळवळीला जोर यावा म्हणून ‘मूकनायक’ या पत्राच्या प्रकाशनासाठीदेखील महाराजांनी मोलाची मदत केली.

मूलभूत हक्क व राज्यनीतीची मार्गदर्शक तत्त्वे

४. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सामाजिक, राजकीय व आर्थिक हक्कांवावतचा आग्रह समाजातील सर्व वर्गांकडून होऊ लागला. आमच्या घटनाकारांनी यावावतची उचित दखल घेतली व महत्त्वपूर्ण अशा सामाजिक व राजकीय हक्कांचा भारतीय

संविधानातील मूलभूत हक्कांमध्ये समावेश केला. मूलभूत हक्कांची न्यायालयामार्फत अंमलबजावणी करवून घेता येते. **आर्थिक हक्कांचा समावेश हा त्यावेळी मूलभूत हक्कांमध्ये करणे शक्य नव्हते** याची मुख्य कारणे दोन होती. एक म्हणजे स्वातंत्र्य नुकतेच मिळालेले असल्यामुळे शासनाच्या स्वामित्वाधिकारित धनाचे आकारमान काय असेल याविषयीची मोघम स्थिती व दुसरे म्हणजे आर्थिक हक्क शासनाच्या स्वामित्वाधिकारित धनाला झेपणारे नसतील व कोर्टामार्फत त्यांची अंमलबजावणी करून घेता येत नसेल तर त्यांचा मूलभूत हक्कांमध्ये समावेश करून उपयोग काय? यावर आमच्या घटनाकारांनी अतिशय उत्तम मार्ग काढला व तो म्हणजे अशा महत्त्वपूर्ण आर्थिक हक्कांचा समावेश घटनेच्या चौथ्या म्हणजे मार्गदर्शक तत्त्वे (**Directive Principles of State Policy**) या भागामध्ये केला. “या भागात अंतर्भूत असलेले उपबंध कोणत्याही न्यायालयाकरवी बजावणीयोग्य असणार नाहीत, पण तरीसुद्धा त्यात घालून दिलेली तत्त्वे देशाच्या अभिशासनात मूलभूत आहेत आणि कायदे करताना ही तत्त्वे लागू करणे हे शासनाचे कर्तव्य असेल.” अशी व्यवस्था संविधानाच्या ३७ व्या कलमात नमूद आहे. “**कामाचा, शिक्षणाचा अधिकार आणि बेकारी, वार्धक्य, आजार व विकलांगता यांनी पीडित अशा व्यक्तींच्या बाबतीत सरकारी साहाय्याचा अधिकार उपलब्ध करून देण्यासाठी परिणामकारक तरतूद करणे हे शासनाचे कर्तव्य असेल**” अशी व्यवस्था संविधानाच्या ४१ व्या कलमात नमूद आहे. ही मार्गदर्शक तत्त्वे आहेत व भावी काळातील संसदेला व विधीमंडळांना तसेच कार्यकारी मंडळाला कारभार करताना ही घटनासमिती काही निदेश देत आहे असेच या मार्गदर्शक तत्त्वांचे स्वरूप राहिल ही गोष्ट मसुदा समितीचे अध्यक्ष डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी घटनासमितीत स्पष्ट केली होती. शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

“With regard to the word “directive” I think it is necessary and important that the word should be retained because it is to be understood that in enacting this part of the constitution the **Constituent Assembly, as I said, is giving certain directions to the future legislature and the future executive to show in what manner they are to exercise the legislative and executive power which they will have.**” (Constitution Assembly Debates Vol. 7 Page 476)

केंद्राचा व राज्याचा संचित निधी

५. भारतीय संविधानाने केंद्र व राज्यशासनाचे उत्पन्नाचे स्रोत कोणते असतील हे काटेकोरपणे ठरवून दिलेले आहेत. केंद्र शासनाकडे सर्व मार्गांनी आलेला सर्व निधी भारताचा संचित निधी (Consolidated Fund of India) या नावाच्या एकत्रित निधीमध्ये जमा होईल. प्रत्येक राज्याला त्या त्या “राज्याचा संचित निधी” असेल व त्या राज्याला मिळालेले सर्व उत्पन्न त्या एकत्रित निधीत जमा करावे लागेल. सारांश काय तर केंद्रशासनाकडे किंवा राज्याकडे सर्व मार्गांनी येणारे उत्पन्न त्या त्या संचित निधीमध्ये जमा करावे लागेल अशी तरतूद भारतीय संविधानाच्या कलम २६६ मध्ये आहे. विधानमंडळाने कायदा करून मान्यता दिल्यावरच व दिल्या प्रमाणे शासनाला संचित निधीतून खर्च करता येईल, अशी याच कलमात तरतूद आहे. **संचित निधीमध्ये एकत्रित झालेला हा निधी म्हणजे त्या त्या शासनाचे स्वामित्वाधिकारित धन होय.** कायदा करूनच शासनाला या धनाचा वापर करता येतो असे कायदे करताना सर्व सामान्यांच्या काही महत्त्वपूर्ण आर्थिक हक्कांना प्राधान्य दिले जावे अशी रास्त अपेक्षा पुढे आली.

पाच आर्थिक अधिकार

६. घटना अंमलात आल्यानंतर शासनाने स्वामित्वाधिकारित धनाचा वापर कसा करावा? याबाबतच्या लोकांच्या काही अपेक्षा होत्या. विशेषतः काही आर्थिक सुविधा ह्या आर्थिक हक्कांच्या स्वरूपामध्ये मिळाल्यात अशी लोकांची रास्त अपेक्षा होती. ‘We the People’ या Penguin Random House ने प्रकाशित केलेल्या ग्रंथात पहिल्याच क्रमांकावर दिल्ली विद्यापीठातील अर्थशास्त्र विभागात अनेक वर्षे Professor Emeritus म्हणून कार्य केलेले डॉ.प्रभात

पटनाईक (सहलेखक जयती घोष) यांचा For a set of Universal Economic Rights या मथळ्याचा एक प्रबंध प्रकाशित झाला असून त्यामध्ये त्यांनी पाच आर्थिक हक्कांचा उल्लेख केलेला आहे. तो पुढील शब्दातः-

“Let us consider five fundamental, universal economic rights that can be instituted : the **right to food** at an affordable price, the **right to employment** or a living wage in the absence of employment, the right to free, universal, **quality healthcare through a national health service**, the right to free, universal, **quality education** at least until the secondary stage, and the right to adequate non-contributory **old-age pension** and disability benefits.” (P6)

(१) खाद्यान्न उपलब्धतेचा हक्क (२) रोजगाराचा हक्क (३) आरोग्य सुविधेचा हक्क (४) शिक्षणाचा हक्क (५) वार्धक्य काळात निवृत्ती व्यवस्थेचा हक्क (विकलांगतेच्या आधारासह) असे हे पाच आर्थिक हक्क सांगता येतील. डॉ.प्रभात पटनाईक यांनी मांडलेले हे पाचही आर्थिक अधिकार भारतीय संविधानाच्या भाग चारमध्ये नमूद आहेत.

कायदेशीर आर्थिक अधिकार

७. भारतीय संविधान अंमलात आल्यानंतर त्यातील मार्गदर्शक तत्त्वांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे केंद्र शासनाने व अनेक राज्यांनी यापैकी काही आर्थिक अधिकारांना विधिविधानाचे पाठबळ दिल्यामुळे त्यांना ‘कायदेशीर आर्थिक अधिकार’ असे स्वरूप प्राप्त झाले. शिक्षण हक्काचा कायदा (Right to Education Act), राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान २००५ (National Health Mission 2005), अन्न सुरक्षेचा कायदा (National Food Security Act), त्या अंतर्गत येणारी प्रधानमंत्री गरीब अन्न कल्याण योजना (PMGKAY), ग्रामीण रोजगाराची हमी देणारा कायदा (Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act, 2005) यांसारख्या विधिविधानांनी या हक्कांना कायदेशीर आर्थिक हक्कांचे स्वरूप प्राप्त झाले. ८६ व्या घटनादुरुस्ती कायद्याने तर शिक्षणाच्या हक्काला मूलभूत अधिकाराचा दर्जा दिला गेला.

संविधानातील ४१ व्या कलमाप्रमाणे वार्धक्यावस्थेत शासन साहाय्याचा अधिकार

८. निवृत्तीनंतर आर्थिक हक्क म्हणून “निवृत्तीवेतन व्यवस्था” हा कायद्याने स्थापित केलेला व स्वातंत्र्यापूर्वी अस्तित्वात असलेला आर्थिक अधिकार उद्ध्वस्त करण्याचा आज होत असलेला प्रयत्न हा निश्चितच घड्याळाचे काटे उलटे फिरविणारा आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात फक्त शासकीय कर्मचाऱ्यांनाच निवृत्तीवेतन व्यवस्था लागू होती. पुढे देशभरातील शिक्षक संघटनांनी मोठ्या प्रमाणात केलेल्या खटपटीमुळे शिक्षकांना कालांतराने अनेक राज्यात निवृत्तीवेतन व्यवस्था लागू करण्यात आली. खरे म्हणजे स्वातंत्र्योत्तर काळात संविधानातील मार्गदर्शक तत्त्वांच्या ४१ व्या कलमात नमूद केल्याप्रमाणे “**वार्धक्यावस्थेत (Old Age) सर्व नागरिकांना शासन साहाय्याचा अधिकार**” या ना त्या स्वरूपात लागू होईल असे अपेक्षित होते, पण नव्या पेन्शन योजनेने मात्र हा प्रवास केवळ थांबविला असेच नव्हते तर उलट्या प्रवासाला त्यामुळे सुरुवात झालेली आहे. या उलट्या प्रवासाची सुरुवात जुन्या पेन्शन योजनेला उद्ध्वस्त करण्याच्या प्रयोगाने झाली असून त्यामुळेच याबाबतचे तपशीलवार विवेचन पुढील परिच्छेदातून केलेले आहे.

जुन्या योजनेत पेन्शनची परिगणना

९. सुरुवातीला शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या संघटनांनी व त्यानंतर सर्व स्तरावरील शिक्षकांच्या संघटनांनी त्रिपदरी संघर्ष करून जुनी पेन्शन योजना ही कायदेशीर आर्थिक हक्क म्हणून प्राप्त करून घेतली होती. आंदोलनाच्या मार्गाचा वापर, वेळावेळी वेतन आयोगासमोर शास्त्रशुद्ध पद्धतीने कैफियत मांडणे व न्यायालयात दाद मागणे या तीनही मार्गांचा वापर करून अनेक पिढ्यांनी केलेल्या संघर्षानंतर

सारांश काय तर सेवानिवृत्त लोकांच्या तक्रारी व निवेदने ऐकण्यात शासनकर्त्यांचा कितीतरी वेळ वाया जात होता. त्यामुळे आता ‘निवृत्तीवेतनधारक’ हे पद गमावून बसलेल्या आणि ‘वर्गणीदार’ या पदावर बढती मिळालेल्या या व्यक्तीने आपला सेवानिवृत्तीनंतरचा वेळ वाया घालवू नये तर प्रथम अभिनिर्णय अधिकारी, त्यानंतर प्राधिकरण, त्यानंतर न्यायाधिकरण, त्यानंतर सर्वोच्च न्यायालयात हेलपाटे घालण्याच्या कामी हा वेळ खर्च करावा अशी सुविधा या नव्या पेन्शन योजनेच्या कायद्याने उपलब्ध करून दिलेली आहे.

(परिच्छेद ३६ पहा)

हे यश मिळाले. जुन्या पेन्शन योजनेचे हे जे बांधकाम झाले त्यामध्ये शासकीय कर्मचारी व त्यांच्या संघटनांचे फार मोठे योगदान आहे. त्यांनी केलेल्या एका न्यायालयीन संघर्षाने या योजनेची सुदृढता कायम ठेवण्यास मदत झाली. सेवानिवृत्ती वेतनाचे निर्धारण करण्याच्या सूत्रामध्ये पहिल्या वेतन आयोगापासून व त्यानंतर सतत बदल होत गेले. सुरुवातीला सेवेच्या अंतिम कालखंडातील सरासरी वित्तलब्धीच्या (Average Emolument) ३७.५ टक्के (३०/८०) इतके ते निवृत्तीवेतन निश्चित होत असे. त्यानंतर ते ४१.२५ टक्के (३३/८०) करण्यात आले. दिनांक ३१ मार्च, १९७९ पासून त्यामध्ये 'स्लॅब सिस्टिम' सुरु करण्यात आली व ते ४२.८६ टक्के ते ५० टक्के निश्चित व्हायला लागले. चौथ्या वेतन आयोगाच्या शिफारशीनुसार दिनांक १ जानेवारी, १९८६ पासून ते ५० टक्क्यावर निश्चित झाले.

नव्यापेशा जुन्यांना दुय्यम वागणूक

१०. वेळोवेळी झालेले हे बदल भावी प्रभावाने लागू केले जात असत. एका तारखेच्या पूर्वी निवृत्त झालेल्या निवृत्तीवेतनधारकांना जुनीच व्यवस्था लागू राहत असे व त्या तारखेनंतरच्या निवृत्ती वेतन धारकांना नवी व्यवस्था लागू होत असे. 'पूर्वी निवृत्त झालेले' व 'आता निवृत्त होणारे' यांच्यामध्ये भेदभाव केला जात असे. त्याविरुद्ध झालेल्या न्यायालयीन संघर्षात शासकीय कर्मचाऱ्यांनी मा.सर्वोच्च न्यायालयात उत्तम यश मिळविले. याबाबतीत मा.सर्वोच्च न्यायालयाने (AIR 1983 Supreme Court 130) दिनांक १७ डिसेंबर १९८२ रोजी १९८० च्या याचिका क्रमांक ५९३९-४१ (डी.एस.नकारा व इतर विरुद्ध केंद्रशासन) या प्रकरणामध्ये दिलेल्या निर्णयातील पहिला परिच्छेद शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे :-

"With a slight variation to suit the context Wolsey's prayer : "had I served my God as reverently as I did my king, I would not have fallen on these days of penury"; is chanted by petitioners in this group of petitions in the Shellenian tune : "I fall on the thorns of life I bleed." Old age, ebbing mental and physical prowess, atrophy of both muscle and brain powers permeating these petitions, the petitioners in the fall of life yearn for equality of treatment which is being meted out to those who are soon going to join and swell their own ranks,"

मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयातील हा पहिला परिच्छेद ढोबळमानाने पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. "जेवढ्या भक्तीभावाने मी माझ्या राजाची (शासनाची) सेवा केली तेवढ्याच भक्तीभावाने मी ईश्वराची सेवा केली असती तर दुर्दैवाचे हे दशावतार पाहण्याची पाळी माझ्यावर आली नसती. असा जप करण्याची पाळी या याचिकाकर्त्यांवर आलेली आहे. आयुष्याच्या उत्तरार्धामध्ये रक्तस्त्राव होत मी काट्याकुट्यावर पडलेला आहे. वयोमानपरतचे आलेले म्हातारपण, बौद्धिक व शारीरिक क्षमतेमध्ये झालेली घसरण, शरीराचे स्नायू आणि बुद्धी यांना उचित आहाराअभावी लागलेली ओहोटी, अशा स्थितीत हे याचिकाकर्ते न्यायालयासमोर आलेले आहेत. यांचे म्हणणे काय आहे? तर आम्ही अनेक वर्षांच्या सेवेनंतर निवृत्त झालेले आहोत तेव्हा आम्हाला आमच्यापेक्षा सेवेत कनिष्ठ असलेल्या व नव्याने सेवेत आलेल्या व येत असलेल्या आमच्या व्यावसायिक बंधुपेक्षा कमी प्रतीची वागणूक दिली जाता कामा नये." मा. सर्वोच्च न्यायालयाने या निवाड्यात याचिकाकर्त्यांच्या बाजूने निर्णय दिला.

आता जुन्यापेक्षा नव्यांना दुय्यम वागणूक

११. आता याच्या उलट परिस्थिती आलेली आहे. आमच्यापेक्षा सेवेत ज्येष्ठ असलेल्या कर्मचाऱ्यांना, शिक्षकांना पेन्शनबाबत जी वागणूक दिली जात आहे त्यापेक्षा वेगळी वागणूक २००५ नंतर सेवेत आलेल्या कर्मचाऱ्यांना व शिक्षकांना का दिली जात आहे? अशा प्रकारचा सवाल २००५ नंतर भरती झालेल्या शिक्षकांतर्फे व कर्मचाऱ्यांतर्फे उपस्थित करण्यात येत आहे व त्याला कोणतेही समाधानकारक उत्तर शासनाकडून देण्यात येत नाही.

पेन्शनचे उद्दिष्ट काय ?

१२. सर्वोच्च न्यायालयाने उपरोक्त निर्णयाच्या परिच्छेद १९ मध्ये काही महत्त्वाचे प्रश्न उपस्थित केलेले आहेत. ते पुढीलप्रमाणे :-

"19. What is a pension? What are the goals of pension? What public interest or purpose, if any, it seeks to serve? If it does seek to serve some public

purpose, is it thwarted by such artificial division of retirement pre and post a certain date? We need seek answer to these and incidental questions so as to render just justice between parties to this petition."

मा. सर्वोच्च न्यायालयाने या प्रश्नांची उत्तरे स्वतःच दिली असून ती त्या निर्णयाच्या परिच्छेद २० मध्ये नमूद आहे. तो परिच्छेद पुढीलप्रमाणे :-

"20. The antiquated notion of pension being a bounty, a gratuitous payment depending upon the sweet will or grace of the employer not claimable as a right and, therefore, no right to pension can be enforced through Court has been swept under the carpet by the decision of the Constitution Bench in Deoki Nandan Prasad v. State of Bihar, 1971 (Supp) SCR 634 : (AIR 1971 SC 1409) wherein this Court authoritatively ruled that pension is a right and the payment of it does not depend upon the discretion of the Government but is governed by the rules and a Government servant coming within those rules is entitled to claim pension. It was further held that the grant of pension does not depend upon any one's discretion. It is only for the purpose of quantifying the amount having regard to service and other allied matters that it may be necessary for the authority to pass an order to that effect but the right to receive pension flows to the officer not because of any such order but by virtue of the rules. This view was reaffirmed in State of Punjab & Anr. v. Iqbal Singh, (1976) 3 SCR 360 : (AIR 1976 SC 667)."

"आता निवृत्त होणारे" व "पूर्वी निवृत्त झालेले"

१३. पाचव्या वेतन आयोगाने आपल्या अहवालाच्या परिच्छेद १२७.३ ते १२७.६ या चार परिच्छेदात मा.सर्वोच्च न्यायालयाचा नकारा प्रकरणातील उपरोक्त निर्णय आवश्यक त्या तपशीलांसह उद्धृत केलेला असून परिच्छेद १२७.६ मध्ये पुढीलप्रमाणे मत व्यक्त केले आहे. :-

"127.6 We would like, therefore, to state at the outset that we respect the observations of the Hon'ble Court in the Nakara case. It needs to be averred emphatically that pension is not in the nature of alms being doled out to beggars. The senior citizens need to be treated with dignity and courtesy befitting their age. Pension is their statutory, inalienable, legally enforceable right and it has been earned by the sweat of their brow. As such it should be fixed, revised, modified and changed in ways not entirely dissimilar to the salaries granted to serving employees."

पाचव्या वेतन आयोगाने याबाबतच्या व्यवस्थेमध्ये बरेच बदल केले. ५० टक्क्यांचा नियम कायम ठेवला, मात्र "आता निवृत्त होणारे" व "पूर्वी निवृत्त झालेले" या दोघांच्याही बाबतीत कशाच्या ५० टक्के? याबाबतच्या व्याख्या स्पष्ट केल्या. आता जे निवृत्त होतात, त्यांना "निवृत्त होतानाच्या अंतिम कालखंडात जी "सरासरी वित्तलब्धी" असेल, (कदाचित त्या वेतनश्रेणीत ती बरीच वरची किंवा सर्वात वरची असू शकेल) त्याच्या ५० टक्के" याला त्यांनी 'पूर्ण समतुल्यता' (Complete Parity) असे म्हटले आहे, तर "पूर्वी निवृत्त झाले त्यांना ते ज्या वेतनश्रेणीत निवृत्त झाले त्या वेतनश्रेणीच्या समतुल्य नव्या वेतनश्रेणीच्या सुरुवातीच्या किमान तळपातळीच्या ५० टक्के" याला त्यांनी "सुधारित समतुल्यता" (Modified Parity) असे म्हटले आहे.

"पूर्ण समतुल्यता" व "सुधारित समतुल्यता"

१४. सेवानिवृत्तांसाठी आपल्या अहवालात मांडलेला "पूर्ण समतुल्यता" व "सुधारित समतुल्यता" हा विचार आम्ही सिद्धान्त म्हणून मांडण्याचे ठरविले आहे, असे प्रतिपादन पाचव्या वेतन आयोगाने केले आहे. पुढचे पुढचे वेतन आयोग लागू होत असतांना त्यावेळीसुद्धा सेवानिवृत्ती वेतनाच्या निर्धारणासाठी "मार्गदर्शक तत्त्व" म्हणून आमचा हा सिद्धान्त उपयोगी पडेल असे मोठे जोरदार समर्थन पाचव्या आयोगाने आपल्या अहवालाच्या परिच्छेद १३७.२१ मध्ये केलेले आहे. ते पुढील शब्दात:-

Pensioner हा शब्द या संपूर्ण कायद्यामध्ये एकाही ठिकाणी वापरण्यात आलेला नाही, कोठेही नाही. आपण ज्याला निवृत्तीवेतनधारक म्हणतो त्याला या कायद्याने 'वर्गणीदार' असे संबोधिले असून दुसऱ्या कलमामध्ये त्याची व्याख्या नमूद करण्यात आलेली आहे.

(परिच्छेद ३१ पहा)

“137.21 The Commission has decided to enunciate a principle for the future revision of pensions to the effect that complete parity should normally be conceded up to the date of last pay revision and modified parity (with pension equated at least to the minimum of the revised pay scale) be accepted at the time of each fresh pay revision. This guiding principle which we have accepted would assure that past pensioners will obtain complete parity between the pre-86 and post-86 pensioners but there will be only a modified parity between the pre-96 and post-96 pensioners. The enunciation of the principle would imply that at the time of the next pay revision say, in the year 2006, complete parity should be given to past pensioners as between pre-1996 and post-1996 and modified parity be given between the pre-2006 and post-2006 pensioners. (emphasis supplied)”

वैचारिक संघर्षाचा विषय

१५. शेवटी हा आता वैचारिक संघर्षाचा विषय झालेला आहे. शासनाच्या स्वामित्वाधिकारीत धनाचा प्रवाह हा फक्त काही मोजक्या कंपन्या, काही मोजके भांडवलदार अथवा काही कर्ज बुडविणारे किंवा न बुडविणारे उद्योगपती यांच्याकडे वळवायचा पूर्व पक्षाचा निर्धार असून अनेक सामान्य व्यक्तींचा समावेश असलेल्या बहुत जनाकडे तो वळविला पाहिजे हा उत्तर पक्षाचा विचार. या दोन विचारांमधील हा संघर्ष आहे.

THE FIGHT IS BETWEEN THE TOP 1 PERCENT AND THE REMAINING 99 PERCENT

१६. चौथ्या व पाचव्या वेतन आयोगाच्या संघर्षाच्या वेळी ज्यांनी अखिल भारतीय प्राध्यापक महासंघाचे (AIFUCTO) अध्यक्ष या नात्याने त्या अखिल भारतीय संघर्षाचे यशस्वी नेतृत्व केले ते शिक्षक चळवळीतील ज्येष्ठ नेते डॉ.किशोर ठेकेदत्त यांनी दिनांक १८ नोव्हेंबर २०२२ रोजी याबाबत एक परिपत्रक प्रसिद्ध केले असून त्या परिपत्रकातील सुरुवातीचे पाच लहान लहान परिच्छेद पुढीलप्रमाणे आहेत :-

“CCTOB Nov 18,2022 : **Ideological Struggle** : Dear Pension Fighters, We must congratulate the Maharashtra Rajya Juni Pension Sanghatana for their novel and effective way of pressing for the Old Pension Scheme.

Yesterday, Nov 17, a large number from the Sanghatana joined the Bharat Jodo Yatra from Patur in Akola district and marched along with Shri Rahul Gandhi for the whole day.

It is very important that this issue has been raised with one of the most influential leaders of the Congress. Our demand for the OPS has been accepted by the Congress Party, as Shri Mallikarjun Kharge the Congress President had declared in Haryana recently.

This commitment at the central level is very important for us. However, let us not forget that our enemies are also active against us.

The corporate capitalists as a class are against the OPS. This is seen from their mouthpiece the Indian Express, which recently wrote an editorial against the OPS. On November 14, the paper carried a piece by Arvind Panagariya, Narendra Modi's blue-eyed boy, who argued that it was a "sin" to promise the OPS because the future state government will have to bear the burden when those who were appointed in 2004 retire in 2034.”

या वैचारिक संघर्षाचे वर्णन त्यांनी आपल्या या परिपत्रकात “**Old Pension Scheme (OPS) The fight is between the top 1 percent and the remaining 99 percent**” या मथळ्याने केलेले आहे. डॉ.किशोर ठेकेदत्त यांचे हे संपूर्ण परिपत्रक सन २०२२ च्या नुटा बुलेटीनच्या पृष्ठ २८८ वर प्रसृत करण्यात आलेले असून ते संघटनेच्या www.nuta.in या संकेतस्थळावरून कोणालाही दोन मिनिटात उपलब्ध होईल. (सन १९९५ पासून तर सन २०२३ पर्यंतची सर्व वर्षांची नुटा बुलेटीनची सर्व पृष्ठे www.nuta.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध असून या विवेचनात बुलेटीनचे वर्ष व पृष्ठ क्रमांक असा त्याचा उल्लेख होईल.)

महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचा धोरणात्मक निर्णय

१७. जुनी पेन्शन योजना रद्द होणे हे सर्वच व्यावसायिकांवर आलेले एक मोठे संकट आहे व ते सर्व शक्तीनिशी परतवून लावण्याच्या प्रयत्नात कर्मचाऱ्यांच्या

संघटनांच्या सोबत सहभागी झाले पाहिजे असा धोरणात्मक निर्णय अखिल भारतीय प्राध्यापक महासंघ, महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघ व या महासंघाच्या घटक संघटनांनी घेतला आहे. दिनांक ५ जून २०२२ रोजी झालेल्या नुटाच्या आमसभेत विषय क्रमांक ८३२ अन्वये महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाच्या दिनांक ८ मे २०२२ रोजीच्या बैठकीत विषय क्रमांक ६ अन्वये याबाबत संमत झालेल्या ठरावाला पाठिंबा देण्याचा निर्णय घेण्यात आला. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाचा सात परिच्छेदांचा हा ठराव सन २०२२ च्या नुटा बुलेटीनच्या पृष्ठ १२७ वर प्रसृत करण्यात आलेला आहे. त्यातील ७ वा परिच्छेद पुढीलप्रमाणे आहे. :-

“नवीन पेन्शन योजना नाकारून जुनी पेन्शन योजना लागू करण्यासाठी एकत्र होऊन संघर्ष करणे आवश्यक आहे, असे या कार्यकारी मंडळाचे मत आहे. यासाठी नवीन पेन्शन योजना संपुष्टात आणून त्याबाबतचा शासननिर्णय रद्द करण्यात यावा आणि जुनी पेन्शन योजना लागू व्हावी ही एकच मागणी समोर ठेवण्यात यावी. सन २००५ चा निर्णय हा राज्यशासनाने घेतलेला निर्णय असल्यामुळे तो निर्णय राज्यशासनच रद्द करू शकते. ही गोष्ट लक्षात घेता सर्व स्तरावरचे शासकीय कर्मचारी, अधिकारी व शिक्षक यांनी एकत्रितरीत्या या संघर्षामध्ये एकच मागणी समोर ठेऊन संघर्ष करावा अशी सर्व संघटनांना विनंती करण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेण्यात येत आहे. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या सर्व घटक संघटनांनी या धोरणात्मक निर्णयाची अंमलबजावणी करण्यासाठी कार्यरत राहण्याचा निर्णय घेण्यात येत आहे.”

राजस्थान शासनाच्या निर्णयाचे स्वागत

१८. राजस्थान सरकारने जुनी पेन्शन योजना लागू केल्यामुळे सर्व स्तरावरचे कर्मचारी व शिक्षक यांनी त्या घोषणेचे मनापासून स्वागत केले. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे अध्यक्ष डॉ.एस.पी.लवांडे व सरकार्यवाह डॉ.प्रवीण रघुवंशी यांनी दिनांक २४ फेब्रुवारी २०२२ रोजी पत्रक काढून या घोषणेचे स्वागत केले. त्यांचे हे पत्रक सन २०२२ च्या नुटा बुलेटीनच्या पृष्ठ ७३ वर प्रसृत केलेले आहे. या पत्रकाची सुरुवातच पुढीलप्रमाणे आहे. :- “राजस्थान सरकारने आपल्या अर्थसंकल्पीय अधिवेशनात १ जानेवारी २००४ नंतर सरकारी नोकरीत लागलेल्या सर्व कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेऊन लाखो कर्मचाऱ्यांना आनंदाची बातमी दिली आहे. मा.मुख्यमंत्री श्री.अशोक गेहलोद यांनी स्वतः या निर्णयाची घोषणा केली.”

याच पत्रकात पुढे असे नमूद केलेले आहे की,

“नवीन परिभाषित अंशदायी निवृत्ती योजनेची कार्यप्रणाली ही सरकारी कर्मचाऱ्यांच्या हिताची नाही. भांडवलीकरणाच्या व्यवस्थेतील बाजाराच्या जोखमीवर आधारित ही योजना सरकारी कर्मचाऱ्यांना फारशी हितावह नाही. हे माहित असूनही महाराष्ट्र सरकारने ही योजना २००५ नंतरच्या सरकारी कर्मचाऱ्यांच्या माथी थोपविली आहे. विविध स्तरामधून आणि विविध संघटनांच्या पातळीवर सातत्याने या योजनेला विरोध होत आलेला आहे. एमफुक्टो या प्राध्यापक संघटनेनेही सुरुवातीपासूनच विविध मोर्चे, धरणे, आंदोलने आणि निवेदनांच्या माध्यमातून डीसीपीएस योजना रद्द करून जुनी पेन्शन योजना लागू करण्यासाठी सातत्यपूर्ण प्रयत्न केलेले आहे.” या पत्रकाच्या शेवटी महाराष्ट्र शासनाला पुढीलप्रमाणे विनंती करण्यात आलेली आहे. :-

“राजस्थान सरकारने आपल्या राज्यातील सरकारी कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचा जो विधायक निर्णय घेतला त्याबद्दल एमफुक्टो संघटनेचे अध्यक्ष डॉ.एस.पी.लवांडे, सरचिटणीस डॉ.प्रवीण रघुवंशी तसेच एमफुक्टोचे समस्त कार्यकारी मंडळ यांनी राजस्थान सरकारच्या निर्णयाचे स्वागत केले. तसेच राजस्थान सरकारच्या निर्णयाप्रमाणेच महाराष्ट्र सरकारने देखील सकारात्मक निर्णय घेऊन राज्य कर्मचारी यांना २००५ पूर्वीची जुनी पेन्शन योजना लागू करावी असे महाराष्ट्र सरकारला आवाहन केले आहे.”

RAJASTHAN IMPLEMENTS OLD PENSION SCHEME A HISTORIC, HUMANE DECISION

१९. राजस्थान विधिमंडळाच्या अंदाजपत्रकीय अधिवेशनामध्ये जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याबाबतची घोषणा केल्यानंतर राजस्थान सरकारने त्याबाबतचा शासननिर्णय निर्गमित केला. पुढे देशभर राष्ट्रीय वृत्तपत्रांमधून याबाबतची माहिती देणाऱ्या जाहिराती अधिकृतपणे राजस्थान सरकारच्या (#Rajasthan_NPS20PS) Department of Information and Public Relations : Government of Rajasthan या खात्याच्या वतीने प्रकाशित करण्यात आल्या. “**Government of Rajasthan : Ashok Gehlot : Chief Minister, Rajasthan**” असा या जाहिरातीचा मथळा असून जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचा जो ऐतिहासिक व मानवी निर्णय घेतलेला आहे त्याची माहिती या जाहिरातीमध्ये पुढील शब्दात देण्यात आलेली आहे. :-

“Rajasthan implements Old Pension Scheme A Historic, Humane Decision : A major step towards Employee Welfare and Development of the State • Rajasthan Government in its 2022-23 Budget has announced to implement the Old-Pension Scheme (PS) for all government employees appointed on or after 1 January, 2004. Under this, employees will get benefits like pension/family pension, gratuity and commuted pension amount, making them much stronger socio-economically. • **10% monthly salary deduction under NPS has been stopped and employees are getting increased salary from 1 April 2022.** • Additionally, amount remaining after adjustment of Pensioner Medical Fund (RGHS) from salary deduction will be given with interest on GPF upon retirement.”

अनेक कर्मचाऱ्यांनी व शिक्षकांनी ही जाहिरात नुटा बुलेटीनमध्ये प्रकाशित करावी अशी विनंती केल्यावरून त्या जाहिरातीतील पानभर मजकूर सन २०२२ च्या नुटा बुलेटीनच्या पृष्ठ १३४ वर प्रकाशित करण्यात आलेला आहे.

SHORTCOMINGS OF NEW PENSION SCHEME

२०. नवीन पेन्शन योजनेमध्ये (NPS) काय दोष आहेत? याबाबतची तपशीलवार माहिती राजस्थान सरकारच्या या अधिकृत जाहिरातीमध्ये देण्यात आलेली आहे. त्याबाबतचा मजकूर पुढीलप्रमाणे :-

“Shortcomings of New Pension Scheme :

- No guarantee of pension. Mandatory 10% contribution by employee.
- National Human Rights Commission has asked Govt. of India to set up Committee for review of NPS for safeguarding human rights of employees.
- Second National Judicial Pay Commission has recommended that NPS should not be implemented for Judicial Services.
- Kerala, Andhra Pradesh, Himachal Pradesh and Punjab have set up committees to review NPS.
- The New Pension Scheme was not implemented for Armed Forces. This clearly shows that the Old Pension Scheme provided sufficient social security to these employees.
- CAG has revealed shocking facts about implementation, planning and monitoring of NPS :
- Even after 15 years from introduction of NPS, rules on service conditions/retirement benefits in respect of employees covered by NPS are still pending for finalisation.
- There is neither any indication whether actuarial evaluation of the Scheme was conducted once in 2 years, nor has there been adoption of any other mechanism to assess the viability of the Scheme.
- Assurance on 100% coverage of eligible employees is still lacking in the Scheme.

ADVANTAGES OF THE OLD PENSION SCHEME

२१. जुन्या पेन्शन योजनेचे काय फायदे आहेत? याविषयीची तपशीलवार माहिती राजस्थान शासनाच्या या अधिकृत जाहिरातीमध्ये देण्यात आलेली असून त्याबाबतचा मजकूर पुढीलप्रमाणे आहे. :-

“Advantages of the Old Pension Scheme

- Pension Guarantee : Employee gets 50% of the last monthly salary as pension every month.
- Employee does not have to pay any contribution.
- Dearness relief for securing employees against inflation.
- Commutation of pension up to 33%.”

POSITIVE IMPACT OF OPS ON STATE'S DEVELOPMENT

२२. जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचे राज्याच्या विकासावर काय सकारात्मक परिणाम होतील? याची माहिती या जाहिरातीमध्ये देण्यात आली असून त्याबाबतचा मजकूर पुढीलप्रमाणे :-

“Positive Impact of OPS on State's Development

- More meritorious and talented candidates will apply for new vacancies.

• Personnel will be more motivated towards work, leading to good governance.

• Implementation of old pension scheme will not result in deduction of even a single rupee from development expenditure of the state and welfare of its people.”

दरमहा १४८.१७ रुपये पेन्शन निश्चित झाले

२२. राजस्थानात जानेवारी २००४ मध्ये नवीन पेन्शन योजना लागू करण्यात आली होती. एप्रिल २०२२ मध्ये पुन्हा जुनी पेन्शन योजना लागू करण्यात आली. या मधल्या काळात NPS मध्ये सेवानिवृत्त झालेल्या २७०१ व्यक्तींपैकी २११८ व्यक्तींचे तपशील माहितीच्या अधिकारात मिळविण्यात आलेले आहेत. त्यात असे आढळून आले की, १२ व्यक्तींना मिळालेले निवृत्तीवेतन हे ५०० रुपयांपेक्षा कमी होते. गंगानगर जिल्ह्यातील निर्मला शर्मा या सेवानिवृत्त व्यक्तीला दरमहा १४८.१७ रुपये पेन्शन निश्चित झाले. माहितीच्या अधिकारात अधिकृतरीत्या प्राप्त झालेली ही माहिती टाईम्स ग्रुपचे सिद्धार्थ दत्ता यांनी एका प्रसारणाद्वारे प्रसृत केली असून ते प्रसारण शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे. :-

“Under NPS, 12 got between Rs. 100 and Rs. 500, lowest Rs. 148.17

Siddhartha.Dutta@timesgroup.com
(OPS) was implemented in Rajasthan in April this year.

Jaipur : In all, 12 persons received pension in the range of Rs. 100-Rs.500, lowest being Rs. 148.17 monthly, out of 2,701 retired employees who got pension under the New Pension Scheme (NPS) in Rajasthan, an RTI reply received from the State Insurance & Provident Fund (SIPF) department has revealed.

The New/National Pension Scheme was launched in **January 2004**. According to the RTI reply, one Nirmala Sharma of Ganganagar district received Rs. 1,778 annually (Rs. 148.17 monthly). Out of 2,701 pensioners, details of 2,118 were received from the department.

According to the reply,

405 persons got pension amount in the range of Rs. 501-1000;

475 received pension amount in the range of 1001-1500;

386 persons in the range of Rs. 1501-2000;

292 pensioners in the range of Rs. 2001-2500;

213 in the range of Rs. 2501-3000;

124 persons in the range of Rs. 3001-3500;

90 pensioners in the range of 3501-4000;

42 in the range of Rs. 4001-4500;

21 persons in the range of Rs. 4501-5000;

13 in the range of Rs. 5001-5500;

6 pensioners in the range of Rs. 5501-6000;

5 got pension amount in the range of Rs. 6001-6500;

6 in the range of Rs. 6501-7000;

5 in the range of Rs. 7001-7500;

2 persons got pension amount in the range of Rs. 7501-8000;

5 in the range of Rs. 8001-8500;

2 in the range of Rs. 8501-9000.”

शासनाच्या स्वामित्वाधिकारित धनामध्ये वृद्धी कशी करता येईल?

२३. 'We the People' या Penguin Random House ने प्रकाशित केलेल्या ग्रंथात पहिल्याच क्रमांकावर दिल्ली विद्यापीठातील अर्थशास्त्र विभागात अनेक वर्षे Professor Emeritus म्हणून कार्य केलेले डॉ.प्रभात पटनाईक (सहलेखक जयती घोष) यांचा For a set of Universal Economic Rights या मथळ्याचा जो प्रबंध प्रकाशित झाला त्याचा उल्लेख वर परिच्छेद ६ मध्ये केलेला आहे. पेन्शनसह या आर्थिक हक्काची कायदेशीर हक्क म्हणून पूर्तता करण्यासाठी शासनाच्या स्वामित्वाधिकारित धनामध्ये वृद्धी कशी करता येईल? याबाबतचा त्यांच्या प्रबंधातील उल्लेख नोंद घेण्यासारखा आहे. तो पुढीलप्रमाणे:-

“According to the Global Wealth Migration Review 2019, the total net worth of private individuals in India in 2018 amounted to Rs 570 lakh crore. Of this amount,

the top 1 per cent owns 58 per cent or around Rs 330 lakh crore.” (P11)

“A 2 per cent tax on the wealth of just this stratum will fetch Rs 6.6 lakh crore per annum..... Wealth taxation has to be supplemented by inheritance taxation..... If we assume that every year 5 per cent of the total wealth of this top stratum gets transferred to their children, or other legatees, as inheritance, then even a modest taxation of one-third on such inheritance would fetch Rs 5.5 lakh crore. **Just these two taxes, in short, and that too levied only on the top 1 per cent, would be quite enough to fetch more than Rs 12 lakh crore.**” (P11,12)

राज्यकर्त्यांची इच्छा असेल तर शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा डोंगर उभा करता येऊ शकतो

२४. राजस्थान सरकारने जुनी पेन्शन योजना लागू केली. मग त्यांनी निधी कोटून आणला? याबाबतची सुद्धा माहिती नमूद करणे आवश्यक आहे. केंद्रशासनाजवळ व राज्यशासनाजवळ शासन स्वामित्वाधिकारित धनात भर घालण्याचे अनेक मार्ग उपलब्ध असतात. भारतीय संविधानातील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये नमूद केलेल्या रोजगाराची हमी या आर्थिक हक्काला कायदेशीर स्वरूप देण्यासाठी महाराष्ट्रामध्ये ज्या मार्गाचा वापर केल्या गेला, तो लक्षात घेतला म्हणजे राज्यकर्त्यांची इच्छा असेल तर शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा केवढा मोठा डोंगर उभा करता येऊ शकतो हे लक्षात येते. अमूक एका उपायाचा विचार करावा यासाठी उपरोक्त उदाहरणे सुचविलेली नाहीत. आज काळ पुष्कळ पुढे गेलेला आहे. यावर अनेक उपाय सुचविता येण्यासारखे आहेत. त्यावर चर्चाच करावयाची नाही व NPS सर्व अधिकारी व कर्मचारी यांच्या बोकांडी बसविण्याचा एकतर्फी निर्धार केलेल्या शासनकर्त्यांना कोण उपाय सुचवेल? व त्यावर कोण विचार करेल? शासन स्वामित्वाधिकारित धनात भर घालण्याच्या सर्व उपायांचा विचार करून राजस्थानचे मुख्यमंत्री “Implementation of old pension scheme will not result in deduction of even a single rupee from development expenditure of the state and welfare of its people.” असे राष्ट्रीय वृत्तपत्रातून शासनातर्फे अधिकृत जाहिराती देऊन आश्वासित करतात त्याचे मर्म आमच्या शासनकर्त्यांनी ध्यानात घेण्यासारखे आहे.

महाराष्ट्रात रोजगाराची हमी देणारा कायदा

२५. महाराष्ट्रातील रोजगार हमी योजनेचा उल्लेख वर आलेलाच आहे त्याबाबत थोडी माहिती देणे मला आवश्यक वाटते. तत्कालीन विधानपरिषदेचे सभापती श्री.वि.स.पागे, उपसभापती श्री.रा.सु.गवई यांच्या पुढाकाराने व श्री.वसंतरावजी नाईक, यशवंतरावजी चव्हाण यांच्या नेतृत्वाखाली तयार झालेल्या या योजनेने ग्रामीण भागातील काम करणाऱ्या प्रत्येकाला काम मिळण्याची कायदेशीर हमी प्रदान केली होती. मराठी विश्वकोषाच्या पंधराव्या भागात पृष्ठ १०१ वर याबाबतची तपशीलवार माहिती उपलब्ध आहे. त्यातील पहिलाच परिच्छेद मी शब्दशः उद्धृत करीत आहे. तो पुढीलप्रमाणे :-

“रोजगार हमी योजना : उत्पादनक्षम, काम करू इच्छिणाऱ्या प्रत्येक वेकार व्यक्तीला रोजगाराची शाश्वती किंवा हमी देणारी महाराष्ट्र शासनाची एक अभिनव योजना. भारतीय संविधानाच्या मार्गदर्शक तत्त्वे या भागात सर्वांसाठी रोजगार हमीची तरतूद करून भारतात आर्थिक व सामाजिक परिवर्तन घडवून आणण्याची जबाबदारी शासनावर सोपविण्यात आलेली आहे. या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्र शासनाने १९७२ मध्ये रोजगार हमी योजना राबविण्यास प्रारंभ केला आणि २६ जानेवारी १९७९ रोजी हिच्यासंबंधीचा अधिकृत कायदा करून या योजनेला मूर्त स्वरूप दिले.”

महाराष्ट्राची योजना केंद्राने स्वीकारली

२६. ग्रामीण भागातील रोजगारक्षम व्यक्तीला रोजगाराची कायदाने हमी देणारा जो उपरोक्त कायदा महाराष्ट्रामध्ये करण्यात आला त्याचे अनेक राज्यांनी

अनुकरण केले. त्यावेळेला सुद्धा सर्व सक्षम लोकांना कायदाने रोजगाराची हमी दिली तर राज्य दिवाळखोरीत निघेल असे म्हणणारे लोक होते. पण तरीही महाराष्ट्रातील नेत्यांनी आग्रहपूर्वक ती योजना अंमलात आणली. पुढे अनेक राज्यांनी त्या किंवा तत्सम योजनेचा स्वीकार केला. ५-२५ वर्षात अशी व्यवस्था केंद्रस्तरावर का होऊ शकत नाही? याबाबतची चर्चा सुरू झाल्यानंतर केंद्रशासनाने सुद्धा याबाबतचा “Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act, 2005” हा कायदा केला. केंद्राच्या या कायदाने ग्रामीण भागात रोजगार उपलब्ध करून देणारा ‘कायदेशीर आर्थिक हक्क’ उपलब्ध झालेला आहे. या हक्काची न्यायालयातून अंमलबजावणी करवून घेता येते. (Justiciable Right) या हक्काचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे आहे. :- रोजगार नसलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला त्याने मागणी केल्यास काम दिले पाहिजे, शासनाला असे काम १५ दिवसात देता आले नाही तर त्याला बेरोजगार भत्ता दिला पाहिजे असे या कायद्यात नमूद आहे. या योजनेच्या अधिकृत संकेतस्थळावरून (MGNREGA website) २०१८-१९ या वर्षात ८ कोटी लोकांना काम मिळाल्याचे दिसून येते. महाराष्ट्राने पुढाकार घेतलेली ही योजना केंद्राच्या पातळीवरसुद्धा स्थापित झाली ही ऐतिहासिक वस्तुस्थिती आहे. शासनकर्त्यांची इच्छा असल्यास, जुन्या पेन्शन योजनेचा अस्तित्वात असलेला ‘कायदेशीर आर्थिक हक्क’ मोडीत काढण्याचे अपकृत्य उध्वस्त करून जुनी पेन्शन योजना पुनरुज्जीवीत करण्याचे श्रेय महाराष्ट्राच्या शासनकर्त्यांना घेता येऊ शकेल.

संरक्षण दलांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल

२७. संरक्षण दलांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल : मुळामध्ये या नवीन पेन्शन योजनेबाबत एवढा तीव्र असंतोष असतांना शासन ती रद्द करून जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याबाबत कोणताही निर्णय घेत नाही त्यामुळे या सर्व कर्मचाऱ्यांमध्ये तीव्र नाराजी आहे. खरे म्हणजे ही नवीन पेन्शन योजना म्हणजे सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांना शेअर मार्केटच्या तोंडात ढकलण्यासारखा प्रकार आहे. याची जाणीव असल्यामुळे अनेक राज्यांनी मुळातच नवी पेन्शन योजना लागू केली नव्हती. काही राज्यांनी ती लागू केली व पुढे तो निर्णय रद्द करून जुनी पेन्शन योजना सुरू करण्याचा निर्णय घेतला. या नव्या पेन्शन योजनेचे स्वरूप हे इतके विचित्र व भयकारक आहे की केंद्र शासनाला सुद्धा २००४ मध्ये हा शासननिर्णय काढतांना संरक्षण दलातील अधिकारी व कर्मचारी, सैनिक व शिपाई यांना ही योजना लागू करण्याची हिंमत झाली नाही. आजही तेथे ही योजना लागू नाही. सैन्य दलातील अधिकारी व सैनिक यांना नवी योजना लागू केली नाही हा अत्यंत उचित व योग्य निर्णय होय. यात काहीही शंका नाही, पण त्यातून पुढे घटनेच्या कलम १४ मधील समानतेच्या हक्काचा व भेदभावपूर्ण वागणुकीचा प्रश्न उपस्थित होतो. संरक्षण दलातील सैनिक आणि गृह विभागाच्या पोलीस दलातील शिपाई यांना असमान वागणूक देण्याचा मुद्दा असमानतेला जन्म देणारा होतो. धोरणात्मक निर्णय (मग तो कितीही वाईट असला तरी) घेण्याचा शासनाला अधिकारच आहे त्यामुळे न्यायालयात हा प्रश्न टिकणार नाही असे काही कायदेतज्ज्ञांचे मत आहे. जसजसे दिवस जातील तसतसा हा आक्रोश वाढत जाईल. त्यातून पुढे हा प्रश्न कर्मचारी व शिक्षकांच्या संघटनातर्फे जनतेच्या न्यायालयात जाईल व तेथे तो निश्चित सुटेल. काही राज्यात तो प्रश्न या मार्गाने सुटलेला आहे ही मोठीच समाधानाची बाब आहे.

न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल

२८. न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल : मुंबई उच्च न्यायालयाच्या मुंबई खंडपीठाने दिलेल्या एका निर्णयामुळे महाराष्ट्रातील सर्व स्तरावरच्या न्यायदानाचे काम करणाऱ्या न्यायिक अधिकाऱ्यांच्या बाबतीत नवी पेन्शन योजना रद्दबादल ठरविण्यात आलेली आहे. या सर्व न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल असा तपशीलवार निर्णय उच्च न्यायालयाच्या मुंबई खंडपीठाने दिनांक १७ ऑगस्ट २०१७ रोजी सन २०१५ च्या याचिका क्रमांक १८८ मध्ये दिलेला आहे. मुंबई उच्च न्यायालयाचा निर्णय हा सर्वोच्च न्यायालयाच्या दोन निर्णयांवर आधारित आहे. या प्रकरणी मा. उच्च

घटनात्मक पदधारक या महावस्त्रासह सर्व सत्ताधारक श्रेष्ठजन जुनी पेन्शन योजना हितकारक असल्यामुळे त्या योजनेचा सुखोपभोग घेतांना आपल्या सर्व सेवकांना मात्र नव्या पेन्शन योजनेच्या गर्तेत ढकलून देत असतील तर “प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां च हिते हितम्” हा सिद्धांत सांगणारी संसद भवनातील पाटी काढून टाकावी लागेल. लोक उदासीन असतील तरच व तोपर्यंतच अशा राज्यकर्त्यांना सुखासीन राहता येते हा सिद्धांतसुद्धा राज्यकर्त्यांना विसरता येणार नाही.

(परिच्छेद २९ पहा)

न्यायालयाने पुढीलप्रमाणे आदेश पारित केले. :-

“18 Accordingly, We hold that : (i) the impugned **Government Resolution dated 31st October, 2005 is not applicable to the Judicial Officers in the State who were appointed on or after 1st November 2005.** The said officers will be entitled to the same pensionary benefits which are available to the judicial officers appointed before 1st November 2005. However, the judicial officers who are appointed on or after 1st November 2005 will have an option to continue under the New Scheme;” या निर्णयावर राज्यशासनाने सर्वोच्च न्यायालयात केलेली विशेष अनुमती याचिका (SLP No. 31461/2017) मा.सर्वोच्च न्यायालयाने फेटाळून लावली.

न्याय देण्याचे काम ज्यांच्याकडे आहे त्यांच्या बोडव्यावर शेअर मार्केट आधारित नवी पेन्शन योजना बसविणे हा मोठाच अन्याय म्हणावा लागेल. त्यामुळे न्यायिक अधिकाऱ्यांसाठी कोणत्या का मार्गाने होईना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिली हे योग्यच झाले; पण यातून घटनेच्या कलम 98 मधील समानतेच्या हक्काचा व भेदभावपूर्ण वागणुकीचा नवा प्रश्न उपस्थित होतो. मुंबई येथे ‘सेशन जज्ज’ म्हणून काम करणाऱ्या न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना व त्या पदासाठीची पात्रता असलेल्या शासकीय विधी महाविद्यालयात काम करणाऱ्या ‘प्रोफेसर’ या पदधारकाला मात्र नवीन पेन्शन योजना, अमरावती येथे ‘सेशन जज्ज’ पदी काम करणाऱ्या न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना लागू राहिल मात्र त्या पदासाठीची पात्रता धारण करणाऱ्या अमरावती विद्यापीठातील ‘प्रोफेसर’ या पदधारकाला नवीन पेन्शन योजना असे या असमानतेचे स्वरूप असेल. धोरणात्मक निर्णय (मग तो कितीही वाईट असला तरी) घेण्याचा शासनाला अधिकारच आहे, त्यामुळे न्यायालयात हा प्रश्न टिकणार नाही असे काही कायदेतज्ज्ञांचे मत आहे. जसजसे दिवस जातील तसतसा हा आक्रोश वाढत जाईल. त्यातून पुढे हा प्रश्न कर्मचारी व शिक्षकांच्या संघटनातर्फे जनतेच्या न्यायालयात जाईल व तेथे तो निश्चित सुटेल. काही राज्यात तो प्रश्न या मार्गाने सुटलेला आहे ही मोठीच समाधानाची बाब आहे.

घटनात्मक पदधारकांना जुनीच पेन्शन योजना लागू असेल

२९. घटनात्मक पदधारकांना जुनीच पेन्शन योजना लागू असेल : भारतीय संविधानाने जी घटनात्मक पदे निर्माण केलेली आहेत त्या पदधारकांच्या सेवाशर्ती संसदेने केलेल्या किंवा राज्यविधानमंडळाने केलेल्या कायद्यांनी विहित केल्या जातील अशी घटनेतच तरतूद आहे. भारतीय संविधानाने निर्माण केलेली प्रमुख पदे म्हणजे भारताचे राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती, पंतप्रधान, सर्वोच्च व उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश व इतर न्यायाधीश, केंद्रीय मंत्रिमंडळाचे सदस्य, संसदेच्या उभय सभागृहाचे पिठासीन अधिकारी, कंट्रोलर अँड ऑडिटर जनरल, राज्याचे राज्यपाल, मुख्यमंत्री व मंत्रिमंडळाचे सदस्य, राज्यविधानमंडळाच्या उभय सभागृहांचे पिठासीन अधिकारी, संसदेचे सदस्य व राज्यविधानमंडळाचे सदस्य या सर्व पदधारकांच्या करिता सेवानिवृत्ती वेतनाच्या व्यवस्था कायदा करून अस्तित्वात आलेल्या आहेत. या व्यवस्था काही बाबतीत जुन्या पेन्शन योजनेशी समतुल्य आहेत तर काहींच्या बाबतीत त्या जुन्या पेन्शन योजनेपेक्षा सरस आहेत. २००४ च्या पूर्वीच या व्यवस्था कायद्याने स्थापित झालेल्या आहेत व त्यानंतरसुद्धा त्या अस्तित्वात आहेत व कायद्यात बदल होत नाही तोवर त्या अस्तित्वात राहणार आहेत. त्यामुळे राज्यकर्त्या वर्गापैकी घटनात्मक पदधारकांना नव्या पेन्शन योजनेमुळे कोणताही अपाय होईल अशी शक्यता नाही. नवी दिल्ली येथे लोकसभा व राज्यसभेची अधिवेशने ज्या संसद भवनामध्ये होतात त्या संसदभवनातील सहाय्या क्रमांकाच्या लिफ्टजवळ आपण पोहचलो म्हणजे चाणाक्याच्या अर्थशास्त्रातील एक श्लोक तेथे आपल्याला दिसतो. तो पुढीलप्रमाणे:-

“प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां च हिते हितम्
नात्मंप्रियं हितं राज्ञः प्रजानां तु प्रियं हितम्”

अर्थ असा की, लोकांच्या हितामध्ये राज्यकर्त्यांचे हित सामावलेले असते. प्रजा सुखी असण्यातच राजाचे सुख सामावलेले असते. राज्यकर्त्यांनी केवळ आपल्या सुखाचा व आपल्याच हिताचा विचार करू नये तर प्रजाजनांच्या

हितामध्ये व सुखामध्ये आपले हित व आपले सुख समाविष्ट असते असाच विचार केला पाहिजे. घटनात्मक पदधारक या महावस्त्रासह सर्व सत्ताधारक श्रेष्ठजन जुनी पेन्शन योजना हितकारक असल्यामुळे त्या योजनेचा सुखोपभोग घेतांना आपल्या सर्व सेवकांना मात्र नव्या पेन्शन योजनेच्या गर्तेत ढकलून देत असतील तर “प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां च हिते हितम्” हा सिद्धांत सांगणारी संसद भवनातील पाटी काढून टाकावी लागेल. **लोक उदासीन असतील तरच व तोपर्यंतच अशा राज्यकर्त्यांना सुखासीन राहता येते हा सिद्धांतसुद्धा राज्यकर्त्यांना विसरता येणार नाही. शिवाय जे शासन आपल्या सेवकांना सुखात ठेवू शकत नाही ते प्रजेच्या सुखाचा काय विचार करणार? असा विचार लोक करणारच नाहीत असे गृहीत धरणे खूपच धोक्याचे आहे.** राज्यकर्त्यांनी आपल्याच सेवकांचे उत्तर आयुष्य ‘म्युच्युअल फंड’ सदृश ‘पेन्शन फंड’ या फंडाच्या हवाली करावे ही बाब अत्यंत चुकीची आहे, असे ठामपणे कोणीतरी सांगण्याची वेळ आलेली आहे आणि ते काम कर्मचारी व शिक्षकांच्या संघटनांचा करावे लागणार आहे. जनतेच्या न्यायालयात हा प्रश्न नेऊन त्यांनी ते काम सुरू केलेले आहे. त्याबाबतीत काही राज्यात त्यांना उत्तम यशही मिळालेले आहे.

THE PENSION FUND REGULATORY AND DEVELOPMENT AUTHORITY ACT

३०. नवीन पेन्शन योजनेच्या प्रचालनासाठी “The Pension Fund Regulatory and Development Authority Act” (“निवृत्तीवेतन निधी नियामक व विकास प्राधिकरण” यापुढे उल्लेख ‘प्राधिकरण’ असा) या नावाचा एक कायदा केंद्रशासनाने केला असून या कायद्याचे काळजीपूर्वक अवलोकन केल्यास निवृत्तीवेतनधारकांना क्रौर्यपूर्ण व निर्दयीपणे वागणूक देणारा कायदा असेच त्याचे वर्णन करता येईल.

निवृत्तीवेतनधारक हा शब्द कायमचा इतिहास जमा होईल

३१. नवीन पेन्शन योजनेमुळे निवृत्तीवेतनधारक हा शब्द कायमचा इतिहासजमा होईल. या कायद्यामध्ये Pension Fund, Pension Regulatory, Pension System, National Pension System असे शब्द अनेक ठिकाणी वापरण्यात आलेले असले तरी Pensioner हा शब्द या संपूर्ण कायद्यामध्ये एकाही ठिकाणी वापरण्यात आलेला नाही, कोठेही नाही. आपण ज्याला निवृत्तीवेतनधारक म्हणतो त्याला या कायद्याने ‘वर्गणीदार’ असे संबोधिले असून दुसऱ्या कलमामध्ये त्याची व्याख्या नमूद करण्यात आलेली आहे. :- “(t) “subscriber” includes a person who subscribes to a scheme of a pension fund;” (Section 2 (t)) नाही म्हणायला एखाद दुसऱ्या ठिकाणी Individual Pension Account असे शब्द वापरण्यात आलेले आहेत. पण केवळ तेवढ्यावरून आपण Pensioner आहोत असा कोणाचाही गैरसमज होऊ नये म्हणून त्याची सुद्धा व्याख्या Section 2 (e) मध्ये देण्यात आलेली आहे. ती पुढीलप्रमाणे :-

“(e) “individual pension account” means an account of a **subscriber**, executed by a contract setting out the terms and conditions under the National Pension System;” (Section 2 (e)) नवीन पेन्शन योजनेतील करारानुसार बांधिल झालेल्या ‘वर्गणीदाराचे खाते’ असे हे वर्णन आहे.

मध्यस्थांचा सुळसुळाट

३२. मध्यस्थांचा सुळसुळाट : नवीन पेन्शन योजनेमध्ये हे प्राधिकरण पेन्शन देईल अशाप्रकारचा एक समज काही लोकांच्या मनामध्ये असलेला दिसून येतो, तो खरा नाही. कायद्याच्या कलम ३(२) मध्ये “to acquire, hold and dispose of property, both movable and immovable, and to contract हे या प्राधिकरणाचे प्रमुख काम असेल. वर्गणीदारांना जे काही लाभ द्यावयाचे आहे ते लाभ देण्याची जबाबदारी ही मध्यस्थांवर सोपविण्यात आलेली आहे. या मध्यस्थामध्ये कोणाकोणाचा समावेश असेल हेही कायद्यामध्ये स्पष्ट नमूद केलेले आहे. ते पुढीलप्रमाणे :-

“(g) “intermediary” includes pension fund,

महाराष्ट्रात नव्या पेन्शन योजनेतील कर्मचाऱ्यांची संख्या तीन लाखांच्या वर आहे. हीच संख्या भारताच्या पातळीवर ८० लाख असून त्यांच्यावर नुसत्या शासनाच्या १४ टक्के अंशदानाच्या रकमेचे आकडे पाहिले म्हणजे शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा केवढा मोठा प्रवाह धो धो करीत भांडवलदारांच्या घशात ओतला जात आहे हे दिसून येते.

(परिच्छेद ४२ परा)

central recordkeeping agency,
National Pension System Trust,
pension fund adviser,
retirement adviser,
point of presence
and such other person or entity
connected with collection, management,
recordkeeping and **distribution of accumulations;**
(Section 2 (g))

या कायद्याचे कलम 2 (g) हे वर शब्दशः उद्धृत केलेले आहे. यात पहिला मध्यस्थ म्हणून 'पेंशन फंड' असा उल्लेख आहे. जसा Mutual Fund असतो तसा हा 'पेंशन फंड' असेल व आपण त्याचे वर्गणीदार असू. या कायद्याच्या कलम २७ प्रमाणे नोंदणी करून प्रत्येक मध्यस्थाला त्याबाबतचे प्रमाणपत्र घ्यावे लागेल. **Such other person or entity** असा शेवटचा 'मध्यस्थ' असून Person या शब्दाचा अर्थ शासनाच्या पसंतीचा व त्यांनी प्रमाणपत्र देऊन नोंदणी झालेला भांडवलदार व Entity या शब्दाचा अर्थ शासनाच्या पसंतीची प्रमाणपत्रधारक नोंदबद्ध कंपनी किंवा कंपनी असा आहे. "Collection, management, recordkeeping and **distribution of accumulations;**" हे या मध्यस्थांचे मुख्य काम असेल.

पेंशन फंडांचा सुळसुळाट

३३. पेंशन फंडांचा सुळसुळाट : आज बाजारात जसे अनेक 'म्युच्युअल फंड' उपलब्ध आहेत तसे या नव्या पेंशन योजनेप्रमाणे अनेक 'पेंशन फंड' वर्गणीदारांना उपलब्ध होतील. एका किंवा काही व्यक्तींना 'पेंशन फंड' म्हणून काम करता येईल. मात्र त्यासाठी त्यांना प्राधिकरणाकडून नोंदणीचे प्रमाणपत्र घ्यावे लागेल. वर्गणीदाराकडून आलेली वर्गणी स्वीकारणे, ती पेंशन फंडात

एकत्र करणे व त्यावरील लाभ (Payments) वर्गणीदारांना वितरित करणे हे या फंडाचे मुख्य काम असेल. अशी स्पष्ट तरतूद या कायद्याच्या कलम २३ मध्ये आहे. शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

"23.Pension funds. - (1) The Authority may, by granting a certificate of registration under sub-section (3) of section 27, permit **one or more persons to act as a pension fund for the purpose of receiving contributions, accumulating them and making payments to the subscriber** in such manner as may be specified by regulations. **(2)** The number of pension funds shall be determined by regulations and the Authority may, in public interest, vary the number of pension funds"

निवृत्तीवेतन किती मिळेल? याबाबतची कोणतीही खात्री नाही

३४. निश्चित निवृत्तीवेतन किती मिळेल? याबाबतची कोणतीही खात्री नाही : जुन्या पेंशन योजनेमध्ये निवृत्त होत असताना प्रत्येक व्यक्तीला आपल्याला किती निवृत्तीवेतन मिळेल याची निश्चित खात्री असते. सेवानिवृत्त होत असताना जी वित्तलब्धी असेल त्याच्या ५० टक्के मूळ निवृत्तीवेतन निश्चित होत असे. नवीन पेंशन योजनेमध्ये किती निवृत्तीवेतन मिळेल याचे कोणतेही गर्भित किंवा सुव्यक्त आश्वासन समाविष्ट नाही. वर्गणीदाराच्या वतीने बाजारात जी काही गुंतवणूक होईल त्यावरील लाभ त्याला मिळतील असे स्पष्टपणे कायद्याच्या कलम 20 (2) (g) मध्ये नमूद आहे. ते पुढीलप्रमाणे:-

"(g) there shall not be any implicit or explicit assurance of benefits except market based guarantee mechanism to be purchased by the subscriber;" (Section 20 (2) (g))

या कलमाची चर्चा करतांना आपल्याला समजावे म्हणून व ओळखीचा

सहपत्र : एक (परिच्छेद ४१ पहा)

 <p>राज्य अभिलेख देखभाल अभिकरण राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन योजना, कुत्रेश मॅन्शन, पहिला मजला, २२ कावसजी पटेल मार्ग, ४८ जन्मभूमी मार्ग, फोर्ट, मुंबई ४०० ००१</p>		
दूरध्वनी क्र. ०२२-२२८२१३०/२२८२१२४९	Email- dd.dcps@mahakosh.in	
क्रमांक : राअदेअ/माहिती अधिकार/विनायक चौथे/22/459	दिनांक: 30/05/2022	
<p>प्रति, श्री विनायक चौथे अमनाडु रावेर, जिल्हा-जळगाव पिन - 425508</p>		
<p>विषय :- माहिती अधिकार अधिनियम, 2005 अंतर्गत माहिती मिळणेबाबतचा अर्ज अर्जदार - श्री विनायक चौथे</p>		
<p>संदर्भ : 1) जन माहिती अधिकारी तथा अवर सचिव, वित्त विभाग यांचेकडील पत्र क्रमांक माअअ-2022/प्र.क्र.52/सेवा-4, दिनांक 09/05/2022 २) आपला rtionline या शासनाच्या पोर्टलवर दाखल केलेला माहिती अधिकार अधिनियमा अंतर्गत दाखल केलेला अर्ज दिनांक 06/05/2022 या कार्यालयास प्राप्त दिनांक 18/05/22</p>		
<p>महोदय, आपला rtionline.maharashtra.gov.in या पोर्टल वर दाखल केलेला अर्ज जन माहिती अधिकारी तथा अवर सचिव, वित्त विभाग यांचेकडील पत्र क्रमांक माअअ-2022/प्र.क्र.52/सेवा-4, दिनांक 09/05/2022 (प्राप्त दिनांक 18/05/22) अन्वये माहिती अधिकार अधिनियम, 2005 मधील कलम 6(3) अन्वये या कार्यालयास हस्तांतरित केला आहे.</p>		
<p>आपण प्रस्नार्थक स्वरूपात मागणी केलेली माहिती खालील प्रमाणे उपलब्ध करून देण्यात येत आहे.</p>		
अ.क्र.	प्रश्न क्रमांक	माहिती
1	महाराष्ट्रातील नव्या पेंशन योजनेतील DCPS/NPS धारक एकूण कर्मचारी संख्या?	एकूण- 3,08,354
2	DCPS/NPS योजनेत 10% कर्मचारी अंशदाना पोटी कर्मचारी वेतनातून दरमहा/ वर्षाला कपात रक्कम किती ?	वर्षाला एकूण - 1602,47,45,213.30 (1602.47 cr.) (वर्ष-2021-22)
3	DCPS/NPS योजनेत 14% शासन अंशदान म्हणून दरमहा/ वार्षिक खर्च होणारी रक्कम किती ? (मासिक /वार्षिक 14% शासन अंशदान खर्च रक्कम)	वर्षाला एकूण - 2213,37,07,942.30 (2213.37 cr.) (वर्ष- 2021-22)
4	महाराष्ट्रातील कर्मचा-यांची NPS/DCPS योजनेतील आज अखेर जमा असलेली एकूण रक्कम किती ? (कर्मचारी अंशदान + शासन अंशदान + व्याज/परतावा इत्यादीसह)	कर्मचारी अंशदान - 9618,26,01,971.00 शासन अंशदान - 11170,47,35,662.00 एकूण अंशदान - 20788, 73,37,633.00 (30 एप्रिल, 22 अखेर पर्यंत)

सदर माहितीने आपले समाधान न झाल्यास व या प्रकरणी आपणास अपिल करावयाचे असल्यास 30 दिवसांच्या आत -प्रथम अपिलीय अधिकारी तथा उपसंचालक, राज्य अभिलेख देखभाल अभिकरण- यांचेकडे सादर करावे. अपिलीय प्राधिकारी यांचा पत्ता-राज्य अभिलेख देखभाल अभिकरण, कुत्रेश मॅन्शन, पहिला मजला, 22 कावसजी पटेल मार्ग, 48-जन्मभूमी मार्ग, फोर्ट, मुंबई-400001 व दूरध्वनी क्रमांक 022-22821307/22821249 असा आहे.

जन माहिती अधिकारी तथा संचालक
राज्य अभिलेख देखभाल अभिकरण,
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

म्हणून 'निवृत्तीवेतन' असा शब्द वापरलेला आहे. या कायद्यात त्यांचे वर्णन "distribution of accumulations" असे केलेले आहे. त्याला आपण आपल्या समाधानासाठी 'निवृत्तीवेतन' असे म्हणावयाचे असल्यास तो भाग वेगळा.

शासनाकडे कोणतीही तक्रार करता येणार नाही

३५. शासनाकडे कोणतीही तक्रार करता येणार नाही : निवृत्तीवेतनाच्या बाबतीत कोणतीही तक्रार असेल तर आज ती निवृत्तीवेतनधारकाला शासनाकडे करता येते. या नव्या योजनेप्रमाणे यापुढे याबाबतची कोणतीही तक्रार शासनाकडे करण्याचा मार्ग या कायद्याने पूर्णपणे बंद केलेला आहे. मध्यस्थाने कायदा, नियम, विनियम, निदेश याप्रमाणे कृती केली नसेल तर त्याबाबतची तक्रार प्राधिकरणाने नेमलेल्या अभिनिर्णय अधिकाऱ्याकडे (Adjudicating Officer) करावी लागेल. त्या अधिकाऱ्याची शिफारस लक्षात घेऊन मध्यस्थाला वंड करण्याचा अधिकार प्राधिकरणाला असेल. इतकेच नव्हे तर त्या मध्यस्थाला "मध्यस्थ" म्हणून दिलेले प्रमाणपत्र रद्द करण्याचा सुद्धा अधिकार प्राधिकरणाला असेल. अशी स्पष्ट तरतूद या कायद्याच्या कलम ३० मध्ये आहे.

अभिनिर्णय अधिकाऱ्याच्या निर्णयाने समाधान न झालेल्या वर्गणीदाराला प्राधिकरणाकडे संरक्षणार्थ अंतरिम आदेश मिळविण्यासाठी अर्ज करता येईल. हा अर्ज लक्षात घेऊन मध्यस्थाची मालमत्ता जप्त करण्याचा अधिकार सुद्धा कलम ३१ प्रमाणे प्राधिकरणाला असेल. मध्यस्थाला किंवा मध्यस्थाच्या प्रशासक मंडळाला किंवा बोर्ड ऑफ डायरेक्टर्सला निष्प्रभावित (supersede) करण्याचा अधिकार सुद्धा प्राधिकरणाला असेल अशाप्रकारची तरतूद या कायद्याच्या कलम ३१ (२) मध्ये आहे.

अभिनिर्णय अधिकाऱ्याच्या व प्राधिकरणाच्या निर्णयाने समाधान न झालेल्या वर्गणीदाराला ४५ दिवसात दुसऱ्या एका कायद्याने नेमलेल्या रोखे पुनर्निर्णय न्यायाधिकरणाकडे (Securities Appellate Tribunal) अपिल करता येईल अशी या कायद्याच्या कलम ३६ मध्ये तरतूद आहे.

त्या न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाने समाधान न झालेल्या वर्गणीदाराला ६० दिवसाच्या आत थेट सर्वोच्च न्यायालयात जाता येईल अशी सुविधा या कायद्याच्या कलम ३८ अन्वये वर्गणीदाराला उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे.

वृद्धापकाळात कोर्टकचेऱ्यांचे हेलपाटे

३६. सारांश काय तर सेवानिवृत्त लोकांच्या तक्रारी व निवेदने ऐकण्यात शासनकर्त्यांचा कितीतरी वेळ वाया जात होता. त्यामुळे आता 'निवृत्तीवेतनधारक' हे पद गमावून बसलेल्या आणि 'वर्गणीदार' या पदावर बढती मिळालेल्या या व्यक्तीने आपला सेवानिवृत्तीनंतरचा वेळ वाया घालवू नये तर प्रथम अभिनिर्णय अधिकारी, त्यानंतर प्राधिकरण, त्यानंतर न्यायाधिकरण, त्यानंतर सर्वोच्च न्यायालयात हेलपाटे घालण्याच्या कामी हा वेळ खर्च करावा अशी सुविधा या नव्या पेन्शन योजनेच्या कायद्याने उपलब्ध करून दिलेली आहे. उभी हयात ज्या कर्मचाऱ्याने शासनाची सेवा केली त्या कर्मचाऱ्याला सेवानिवृत्तीच्या दुसऱ्या दिवशी "आता तुझा-आमचा काही संबंध राहिला नाही. पुन्हा इकडे यायचे नाही" असे सुनावणाऱ्या शासनकर्त्यांच्या न्यायबुद्धीची व दयाबुद्धीची करावी तेवढी प्रशंसा थोडीच आहे.

मतदानाच्या माध्यमातून सुद्धा न्याय

३७. व्यावसायिक जीवन संकटात आणणारा जीवन-मरणाचा प्रश्न समोर उभा ठाकतो तेव्हा त्या प्रश्नावर आपले मत लक्षात घ्यावे म्हणून कायद्याच्या कसोटीवर जो प्रश्न न्यायालयात नेता येत नाही किंवा येणार नाही असा कायदेशीर सल्ला मिळतो किंवा मिळाला असेल तर मग व्यावसायिक संघटनांच्या समोर आंदोलनाचा मार्ग हाच एक उपाय असतो. आंदोलनाच्या मार्गाने जायचे झाल्यास खूप मेहनत, खूप बांधणी व मजबुतीने त्या आंदोलनाची तयारी करावी लागते व त्या माध्यमातून आपले मत प्रभावित करण्यासाठी एखाद्या वेळी बराच विलंबसुद्धा लागू शकतो. अशा वेळेला लोकशाही व्यवस्थेमध्ये निवडणुकीच्या माध्यमातून आपल्याला आपले मत प्रभावीपणे समोर नेता येते. मतदानाच्या माध्यमातून सुद्धा न्याय मिळविल्याची अनेक उदाहरणे इतिहासात नमूद आहे. अशा मतदानात एक महत्त्वपूर्ण अडचण अशी असते की, पूर्वपक्ष व उत्तरपक्ष यांच्या भूमिका ठाम नसतील व उभयपक्ष मोघम शब्दात भूमिका घेत असतील तर मतदारांचा गोंधळ होतो.

व्यावसायिक संघटनांचे धोरण

३८. निवडणुकीमध्ये जुन्या पेन्शन योजनेच्या ठामपणे विरोधात व ठामपणे वाजून असलेल्या पक्षांत ही निवडणूक होत असल्यास मतदारांना आपले मत निर्धारपूर्वक व्यक्त करणे सोपे होते. व्यावसायिक संघटनांनी कोणत्याही राजकीय पक्षाशी बांधिलकी ठेवू नये किंवा बांधील राहू नये हे जेवढे खरे तेवढेच आपल्या व्यावसायिक जीवनावर होणारे आघात परतवून लावण्याच्या प्रयत्नात ठाम आधार देणाऱ्या पक्षाला पाठिंबा व कुठाराघात करणाऱ्या पक्षाला विरोध करण्याचे धैर्य

सहपत्र : दोन (परिच्छेद ४२ पहा)

देश हित NPS में है या OPS में ?

आइए समझते हैं।

पूरे देश में लगभग 80 लाख सरकारी कर्मचारी हैं।

NPS	OPS
NPS में सरकार को 14% धनराशि (औसतन 15000/- रुपये प्रति कर्मचारी प्रतिमाह के हिसाब से 180 अरब रुपये प्रतिमाह) प्राइवेट कंपनियों को प्रति माह जमा करनी पड़ती है। ★ जो कि सरकार वर्तमान में दे रही है।	OPS में सरकार इस धनराशि का प्रयोग राष्ट्र निर्माण के लिए कर सकती है।
NPS की धनराशि से प्राइवेट कंपनी अपनी नेटवर्क बढ़ाएंगी।	OPS धनराशि का प्रयोग राष्ट्र निर्माण तथा देश के नागरिकों की तरक्की के लिए होगा।
सरकार, देश व कर्मचारी सभी को नुकसान होगा।	यदि इस धनराशि को 7% ब्याज की दर से 30 वर्ष (कर्मचारी का औसत सेवाकाल) तक सरकार अपने पास रखे तो 30 वर्ष बाद इसी मद से सरकार के पास कुल 505,532,657,526,122/- रुपये होंगे।
कर्मचारी को मात्र 1000 से 5000 के बीच पेंशन मिलेगी और सरकार व देश को किसी प्रकार का कोई लाभ नहीं मिलेगा।	सरकार के पास जमा धनराशि से 80 लाख कर्मचारियों को 1,00,000/- रुपये प्रतिमाह से शुरू करके तथा 10% प्रतिवर्ष बढ़ोतरी करते हुए 30 वर्ष (कर्मचारियों की 92 वर्ष की आयु) तक पेंशन देने के बाद भी 803,408,760,222,672/- रुपये सरकार के पास बचे रह जाएंगे।

★ केवल अंधभक्ति के आधार पर नहीं बल्कि आंकड़ों के आधार पर देश हित में आप स्वयं निर्णय लीजिए कि NPS देश के लिए हितकारी है या OPS ?

दाखविण्यात कमी पडू नये हेही तेवढेच खरे.

राजकीय पक्ष व पक्षांचे धोरण

३९. राजकीय पक्षाच्या अधिकृत उमेदवाराला ज्यावेळी आपण मतदान करतो त्यावेळी तो उमेदवार त्या राजकीय पक्षाच्या ध्येयधोरणाला बांधील असतो, हे लक्षात ठेवले पाहिजे.

जुनी पेन्शन योजना पुनरुज्जीवित करणारे शासननिर्णय

४०. जुनी पेन्शन योजना अनेक राज्यात सुरू झालेली आहे. याबाबत वस्तुस्थिती अशी आहे की, छत्तीसगड, पंजाब, राजस्थान, झारखंड या राज्यांनी याबाबतचे शासननिर्णय निर्गमित केलेले असून तेथे जुनी पेन्शन योजना प्रत्यक्ष सुरू झालेली आहे. छत्तीसगड शासनाचा शासननिर्णय त्यांच्या राजपत्रात प्रकाशित झाला असून तो सन २०२२ च्या नुटा बुलेटीनमध्ये पृष्ठ १२९ वर प्रसृत केलेला आहे. त्याच वर्षाच्या बुलेटीनमध्ये पंजाब शासनाचा शासननिर्णय पृष्ठ २८९ वर व राजस्थान शासनाचा अधिकृत निर्णय पृष्ठ १३४ वर प्रसृत केलेला आहे. www.nuta.in या संकेतस्थळावरून हे शासननिर्णय कोणालाही चटकन उपलब्ध होतील.

१० टक्के व १४ टक्केचा हिशेब

४१. महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना या संघटनेच्या पदाधिकाऱ्यांनी व कार्यकर्त्यांनी अत्यंत मेहनतीने या चळवळीची बांधणी केलेली आहे. प्राधिकरण कायद्याच्या कलम २१ अन्वये मध्यवर्ती अभिलेख देखभाल अधिकरण (Central Record Keeping Agency) निर्माण करण्यात आले आहे. या अधिकरणाच्या महाराष्ट्र शाखेकडून जुनी पेन्शन संघटनेचे नेते श्री.विनायक चौथे यांनी माहितीच्या अधिकारात अत्यंत उपयुक्त माहिती मिळविलेली आहे. महाराष्ट्र राज्यात NPS मध्ये ३,०८,३५४ कर्मचारी आहेत असे या अधिकृत माहितीत नमूद आहे. सन २०२१-२२ या एका वर्षात कर्मचाऱ्यांकडून त्यांच्या १० टक्के अंशदानापोटी १६०२.४७ कोटी रुपये व १४ टक्के शासनाच्या अंशदानापोटी २२१३.३७ कोटी रुपये अधिकरणाकडे जमा झाल्याचे दिसून येते. आजपावतो एकूण किती रक्कम जमा झाली याचे आकडे विस्मयचकित करणारे आहेत. राज्य अभिलेख देखभाल अधिकरण यांचे ३० मे २०२२ रोजीचे हे पत्र जुनी पेन्शन संघटनेने प्रसारित केले असून ते सोबत सहपत्र : एक म्हणून प्रसृत केलेले आहे. आकड्यांची विनचुकता पदरी पडावी म्हणून हे पत्र फोटो पद्धतीने मुद्रित केलेले आहे. ही एवढी मोठी धनराशी भांडवलदारांच्या ताब्यात घावयाची व त्यांनी पेन्शन फंडांच्या माध्यमातून ते पैसे बाजारात गुंतवायचे व पुढे तुटपुंजा मोबदला वर्गणीदारांना घ्यायचा असे हे गणित आहे.

फक्त १४ टक्केचा हिशेब

४२. अधिकृत आकडेवारीनुसार महाराष्ट्रात नव्या पेन्शन योजनेतील कर्मचाऱ्यांची संख्या तीन लाखाच्या वर आहे. हीच संख्या भारताच्या पातळीवर ८० लाख असून त्यांच्यावर नुसत्या शासनाच्या १४ टक्के अंशदानाच्या रकमेचे आकडे पाहिले म्हणजे शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा केवढा मोठा प्रवाह धो धो करित भांडवलदारांच्या घशात ओतला जात आहे हे दिसून येते. “देश हित NPS में है या OPS में?” या मथळ्याखालील पत्रकात याबाबतची आकडेवारी प्रकाशित करण्यात आली असून ते पत्रक सोबत सहपत्र : दोन म्हणून प्रसृत केलेले आहे. आकड्यांची विनचुकता पदरी पडावी म्हणून हे पत्र फोटो पद्धतीने मुद्रित केलेले आहे.

अखिल भारतीय स्तरावर मोर्चेबांधणी

४३. “भांडवलदारांचे घरभरणे व कर्मचाऱ्याला भिकेला लावणे” अशा या नव्या पेन्शन योजनेच्या अंगभूत वैशिष्ट्यामुळे अखिल भारतीय स्तरावरून या योजनेला हाणून पाडण्यासाठी जबरदस्त मोर्चेबांधणी सुरू झालेली आहे. दिनांक ८ डिसेंबर २०२२ रोजी दिल्ली येथील तालकोटरा मैदानात केंद्रशासन, राज्यशासन तसेच शिक्षकांचे प्रतिनिधी यांचे एक संयुक्त राष्ट्रीय अधिवेशन पार पडले असून या अधिवेशनाने एक घोषणापत्र (Declaration) जाहीर केले आहे. त्या घोषणापत्रातील पहिलाच परिच्छेद पुढीलप्रमाणे आहे. :-

“We, the Employees and Teachers working under Central/State govts, assembled at the call of the All India

State Government Employees Federation and Confederation of Central Government Employees & Workers, resolved to strengthen our United struggle to protect the hard earned rights of Central/State Employees and Teachers.”

या घोषणापत्रात पहिलीच मागणी “Annul PFRDA Act; Scrap NPS” ही असून संघर्षाचा कृतिकार्यक्रम सुद्धा घोषित करण्यात आला आहे.

४४. आमच्या घटनाकारांनी काही महत्त्वाचे सामाजिक व राजकीय हक्क घटनेच्या ‘मूलभूत हक्क’ या तिसऱ्या भागात नमूद केलेले आहेत. समानतेचा हक्क, स्वातंत्र्याचा हक्क, शोषणाविरुद्धचा हक्क, धर्मस्वातंत्र्याचा हक्क, सांविधानिक उपाय योजण्याचा हक्क, या प्रमुख मूलभूत हक्कांचा यासंदर्भात उल्लेख करता येईल. या मूलभूत हक्कांची न्यायालयात जाऊन अंमलबजावणी करवून घेता येते.

४५. शासनाच्या स्वामित्वाधिकारित धनाचे खात्रीलायक संभाव्य आकारमान त्यावेळी उपलब्ध नसल्याने तसेच जे उपलब्ध होते ते पुरेसे नसल्याने व जर न्यायालयामार्फत अंमलबजावणी करून घेता येत नसेल तर त्या आर्थिक अधिकारांना मूलभूत अधिकारांमध्ये समाविष्ट करणे निरर्थक असल्याने या आर्थिक अधिकारांचा उल्लेख घटनाकारांनी घटनेच्या “राज्यधोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे” या चौथ्या भागात केला. “भावी काळातील केंद्र व राज्य विधानमंडळांना तसेच केंद्र व राज्याच्या मंत्री मंडळांना या संविधानाने दिलेले अधिकार त्यांनी कशारीतीने वापरावेत याबाबत त्यांना घटनासमितीने दिलेले हे निदेश आहेत” अशा शब्दात या राज्यनितीच्या मार्गदर्शक तत्त्वांचे महत्त्व मसुदा समितीचे अध्यक्ष डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी घटना समितीमध्ये विशद केले होते. पुनरुक्तीचा दोष पत्करून ते शब्द मी जसेच्या तसे उद्धृत करित आहे. शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

“With regard to the word “directive” I think it is necessary and important that the word should be retained because it is to be understood that in enacting this part of the constitution the **Constituent Assembly, as I said, is giving certain directions to the future legislature and the future executive to show in what manner they are to exercise the legislative and executive power which they will have.**” (Constitution Assembly Debates Vol. 7 Page 476)

४६. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतरच्या ७५ वर्षात पाच आर्थिक अधिकारांना “कायदेशीर आर्थिक अधिकार” असे स्थान मिळायला पाहिजे होते त्याबाबत केंद्राच्या व राज्याच्या कायदेमंडळांनी व मंत्रिमंडळांनी काय प्रगती केली? याचा आढावा घेणे आवश्यक वाटते.

घटनेच्या कलम ४३ मध्ये नमूद केलेला रोजगारक्षम व्यक्तींना कामाचा हक्क देण्यास कायदेशीर हक्क म्हणून ग्रामीण रोजगाराची हमी देणारा कायदा झाला. Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act, 2005 या कायद्यामुळे त्याबाबतीत थोडीतरी प्रगती झाली. शिक्षणाचा हक्क मिळवून देण्यात शिक्षण हक्काचा कायदा (Right to Education Act) या कायद्याने, आरोग्याच्या बाबतीत राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान २००५ (National Health Mission 2005) या अभियानामुळे, खाद्यान्न उपलब्धतेच्या बाबतीत अन्न सुरक्षेचा कायदा (National Food Security Act) व त्या अंतर्गत येणारी प्रधानमंत्री गरीब अन्न कल्याण योजना, (PMGKAY) यामुळे फारशी समाधानकारक नसली तरी थोडीफार प्रगती झालीच हे नाकारता येणार नाही.

४७. वार्धक्यावस्थेत शासनाचे साहाय्य मिळण्याचा (घटनेचे कलम ४१) कायदेशीर अधिकार प्राप्त होण्याच्या प्रश्नाची प्रगती काय आहे? तर सर्वांना तो अधिकार मिळणे तर दूरच राहिले, पण जुनी पेन्शन योजना उद्ध्वस्त करून स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून अस्तित्वात असलेला हा कायदेशीर अधिकार संपुष्टात आणला जात आहे. हा प्रश्न जनतेच्या न्यायालयात नेल्याशिवाय सुटणार नाही अशी ठाम समजूत पुढे आलेली आहे.

हिमाचल मध्ये काय घडले?

४८. नवीन पेन्शन योजनेला मातीत घालून जुनी पेन्शन योजना पुनरुज्जीवित

“(g) there shall not be any implicit or explicit assurance of benefits except market based guarantee mechanism to be purchased by the subscriber;” (Section 20 (2) (g))

(See Para 34 of the Article)

“Implementation of old pension scheme will not result in deduction of even a single rupee from development expenditure of the state and welfare of its people.”

(See Para 22)

करण्यासाठी देशभरातील संघटनांनी कंबर कसलेली दिसून येते. शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा प्रवाह भांडवलदारांच्या घशात घालून कर्मचाऱ्यांना नागडे करण्याच्या प्रयत्नाला हाणून पाडण्यात 'निवडणुकीतील लोकशक्ती' किती प्रभावी असते हे हिमाचल प्रदेशात दिसून आले. अखिल भारतीय प्राध्यापक महासंघाच्या (AIFUCTO) बैठकीच्या निमित्ताने हिमाचल प्रदेशातील राष्ट्रीय कार्यकारिणीच्या काही सदस्यांशी झालेल्या चर्चेतून त्यांनी ही मोहीम कशी पार पाडली याची जी माहिती मिळाली ती पुढीलप्रमाणे:-

(१) सर्व संघटनांनी एकत्र येऊन केंद्रीय पातळीवर एक त्यांची समन्वय समिती स्थापन केली. (२) संघटनांच्या केंद्रीय पदाधिकाऱ्यांनी विभागीय स्तरावर, विभागीय स्तराच्या पदाधिकाऱ्यांनी जिल्हा स्तरावर व जिल्हाच्या पदाधिकाऱ्यांनी तालुका स्तरावर सभा घेऊन मुख्य मुद्यांची माहिती करून दिली. (३) नव्या योजनेतील क्रौर्य उघड करून दाखविणाऱ्या व तपशीलवार माहिती देणाऱ्या वक्त्यांची त्यांनी एक यादी तयार केली. (४) त्यानंतर प्रत्येक शहरामध्ये, नगरामध्ये, खेड्यामध्ये सभांच्या आयोजनाचा धडाका लावला. (५) या सभांमध्ये बहुसंख्य लोक व काही ठिकाणी तर सर्वच लोक ज्यांचा पेन्शन योजनेशी काही संबंध नाही असेच असत. (६) “वार्धक्यावस्थेत प्रत्येक माणसाला सरकारी साहाय्य मिळण्याचा अधिकार” या भारतीय संविधानाच्या ४१ व्या कलमातील तरतुदीनुसार तसा कायदेशीर आर्थिक अधिकार अंमलात आणण्यासाठी शासन काहीच करीत नाही आणि ब्रिटिशकाळापासून चालत आलेला 'कायदेशीर आर्थिक अधिकार' असे स्वरूप असलेली आमची जुनी पेन्शन योजना उद्ध्वस्त करीत आहे, हा त्यांचा प्रचारातील प्रमुख असा पहिला मुद्दा राहत असे. (७) तेवढाच दुसरा प्रमुख मुद्दा नव्या पेन्शन योजनेतील क्रौर्याचा राहत असे. आयुष्यभर सेवा केलेल्या कर्मचाऱ्याला निवृत्तीनंतर एखाद्या खाजगी कंपनीने उभ्या केलेल्या फंडात वर्गणीदार म्हणून जमा केलेल्या रकमेच्या व्याजावर उदरनिर्वाह करावा लागणार आहे हे सभेतील लोकांना खरे वाटत नसे. (८) सभेतील चार सुशिक्षित लोकांना

प्राधिकरणाच्या कायद्यातील तरतुदी आम्ही सभेत वाचायला लावत असू किंवा आम्ही वाचत असू. ते ऐकून सभेतील लोकांना आश्चर्य वाटत असे. त्या लोकांना आणखी आश्चर्य याचे वाटत असे की, त्या खाजगी भांडवलदार कंपनीने उभ्या केलेल्या फंडात सरकार १४ टक्के अंशदान देणार आहे. (९) दिवस कमी असल्यामुळे आमच्या एकावेळी अनेक ठिकाणी सभा सुरू असत. उमेदवार व राजकीय पक्षाच्या सभा ते त्यांच्या वेगळ्या घेत. (१०) आमच्या सभांची व्यवस्था आमची आम्ही करत असू.

४९. आमजनतेच्या समोर हा प्रश्न न्यायचा असेल तर त्यासाठी मजबूत तयारी करावी लागेल. त्यासाठी सभा, बैठका, संमेलने, मोर्चे यांच्या माध्यमातून भरभक्कम मेहनत घ्यावी लागेल. जुनी पेन्शन संघटनेने नागपूर येथे आयोजित केलेल्या मोर्चांमध्ये नुटाच्या अध्यक्ष व पदाधिकाऱ्यांसह शिक्षकांचा मोठ्या संख्येत सहभाग होता. नुटाच्या आमसभेने याबाबत धोरणात्मक ठराव मंजूर केलेला असून त्यादृष्टीने नुटाच्या पदाधिकाऱ्यांनी गेले वर्षभर बरीच मेहनत केलेली आहे. केवळ नुटाच्या क्षेत्रात संघर्ष उभा करण्याचा हा विषय नाही. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाने सुद्धा याबाबत धोरणात्मक निर्णय घेतलेला असून महासंघाच्या घटक संघटनांनी त्याबाबतची बांधणी सुरू केलेली आहे. जुनी पेन्शन संघटनेने याबाबत उभे केलेले आंदोलन लक्षात घेऊन या प्रश्नाशी संबंधित सर्व संघटनांशी संपर्क व सहकार्य महत्त्वाचे असेल.

हिमाचल प्रदेश मंत्रिमंडळाने जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचा निर्णय घेतल्याच्या बातमीने सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले, पण त्याच दिवशी मंत्रिमंडळाने या कामी शासन स्वामित्वाधिकारित धनामध्ये वृद्धी करण्याची लहानशी योजनासुद्धा मंजूर केली. त्याकडे कोणाचे फारसे लक्ष गेले नाही. शेवटी काय तर जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रश्न हा राज्यकर्त्यांनी शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहनाला योग्य वळण देण्या न देण्याचाच प्रश्न आहे.

*****

नाना पटोले

अध्यक्ष, महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेस कमिटी

विधानसभा सदस्य साकोली, जि.भंडारा

प्रति,

श्री.विनेश खांडेकर, महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

सा.न.वि.वि.

राज्यातील दि. १ नोव्हेंबर २००५ रोजी व नंतर नियुक्त कर्मचाऱ्यांना म.ना.से.नियम १९८२ व १९८४ अंतर्गत जुनी पेन्शन योजना पूर्ववत लागू करण्याच्या मागणीसाठी आपण महात्मा गांधी यांच्या जयंती दि. ०२ ऑक्टोबर २०२४ पासून वर्धा येथे आपण आपल्या आपल्या सहकाऱ्यांसह आमरण उपोषण करीत आहात. आपल्या न्याय मागण्यांसाठी राज्यातील कर्मचाऱ्यांना आमरण उपोषण करावे लागत आहे हे अत्यंत खेदजनक आहे.

भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस पक्ष राज्यातील नव्हे तर देशातील कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना पूर्ववत लागू करण्यासाठी आग्रही आहे आणि अनेक राज्यात आम्ही जुनी पेन्शन योजना लागू ही केलेली आहे.

महाराष्ट्र राज्यातील सर्व कर्मचाऱ्यांना जुनी पेन्शन योजना पूर्ववत लागू करणे हे आमचं पक्षीय धोरण असल्याचे आम्ही वेळोवेळी आपणास आश्वासित केलेले आहे. तसेच नुकत्याच आपल्या संघटनेच्या शिर्डी येथे झालेल्या पेन्शन राज्य अधिवेशनात, मी स्वतः उपस्थित राहून आमचे सरकार आल्यास पहिल्याच कॅबिनेट मध्ये जुनी पेन्शन पूर्ववत लागू करण्याचे जाहीर केलेले आहे.

दिनांक ०२ ऑक्टोबर २०२४ पासून आपण सातत्याने आमरण उपोषण करीत आहात आणि दिवसेंदिवस आपली आणि उपोषणकर्त्यांची प्रकृती खालावत आहे, ही गोष्ट चिंताजनक आहे.

मी आपणास पुन्हा आश्वासित करतो की, येत्या विधानसभा निवडणुकीत पक्षाच्या जाहीरनाम्यात जुनी पेन्शन योजना पूर्ववत लागू करण्याचा विषय घेऊन आमचे सरकार आल्यास पहिल्याच कॅबिनेटमध्ये जुनी पेन्शन लागू करण्यात येईल. त्यामुळे आपल्या तब्येतीची काळजी घेऊन आमरण उपोषण थांबवावे अशी विनंती आहे.

धन्यवाद!

दिनांक : ०९.१०.२०२४

आपला
(नाना पटोले)

या मधल्या काळात NPS मध्ये सेवानिवृत्त झालेल्या २७०१ व्यक्तींपैकी २११८ व्यक्तींचे तपशील माहितीच्या अधिकारात अधिकृतपणे मिळविण्यात आलेले आहेत. त्यात असे आढळून आले की, १२ व्यक्तींना मिळालेले निवृत्तीवेतन हे ५०० रुपयांपेक्षा कमी होते. गंगानगर जिल्ह्यातील निर्मला शर्मा या सेवानिवृत्त व्यक्तीला दरमहा १४८.१७ रुपये पेन्शन निश्चित झाले. (परिच्छेद २२ पहा)

दिनांक १५ मार्च २०२४ रोजी प्रसिद्ध झालेल्या नुटा बुलेटीनमध्ये प्रकाशित झालेला लेख

जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रश्न हा सरळ सरळ शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहन वळणाचा प्रश्न आहे : २

‘भांडवली बाजारातील खेळाडू’

एका बाजूला व दुसऱ्या बाजूला

‘आपले स्वतःचे कर्मचारी व शिक्षक’

- प्रा.बी.टी.देशमुख

माजी विधान परिषद सदस्य व महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे माजी अध्यक्ष

५१. “जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रश्न हा सरळ सरळ शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहन वळणाचा प्रश्न आहे” या विषयावर ५० परिच्छेदांचा लेखांक क्रमांक १ नुटा बुलेटीनच्या दिनांक १ फेब्रुवारी २०२३ रोजीच्या अंकामध्ये (सन २०२३ चा दुसरा अंक) प्रकाशित करण्यात (पृष्ठ ९ ते २०) आला आहे. यामध्ये भारतीय संविधानातील मार्गदर्शक तत्वांच्या प्रकरणांमध्ये याबाबत करण्यात आलेले मार्गदर्शन नमूद करून हा संघर्ष अति श्रीमंत असे १ टक्के लोक विरुद्ध उर्वरित ९९ टक्के लोक यांच्यामध्ये आहे असे प्रतिपादन केलेले आहे. आता शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा हा प्रवाह निश्चित कोणत्या दिशेने वाहतो आहे याचे तपशील पुढील परिच्छेदातून नमूद केलेले आहेत. जुन्या पेन्शन योजनेचे स्वरूप काय आहे हे नमूद करून नव्या पेन्शन योजनेमुळे राजस्थानमध्ये काय परिस्थिती निर्माण झाली होती याबाबतचे तपशील नमूद करून राजस्थान सरकारने घेतलेल्या निर्णयापूर्वीची आणि निर्णयानंतरची परिस्थिती यांचे तपशील त्या लेखात नमूद करण्यात आलेले आहेत. याबाबत केंद्रशासनाने केलेला कायदा (The Pension Fund Regulatory and Development Authority Act) व त्याचे होणारे दुष्परिणाम याची तपशीलवार माहिती त्याच लेखात नमूद केलेली आहे. आज आता नवीन पेन्शन योजनेचे समर्थन करणाऱ्या केंद्रशासनातील विचारवंतांनी केलेला युक्तिवाद किती भ्रामक व दिशाभूल करणारा आहे याबाबतची तपशीलवार माहिती देण्याचे ठरविले आहे. अर्थात अशी माहिती नमूद करण्यापूर्वी एक म्हणजे जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रवास कसा झालेला आहे? व दुसरे म्हणजे नवीन पेन्शन योजना कोणताही विचार न करता एकाएकी कशी लादण्यात आली? या दोन मुद्यांबाबताचे तपशील प्रथम नमूद करण्याचे ठरविले आहे.

५२. आज ‘जुनी पेन्शन योजना’ म्हणून ज्या व्यवस्थेला आपण ओळखतो ती निवृत्तीवेतनाची व्यवस्था ही ब्रिटिश काळापासून भारतामध्ये अस्तित्वात असल्याचे दिसून येते. १६०-१७० वर्षापूर्वी पासून अस्तित्वात असलेली ही व्यवस्था आहे. त्यावेळच्या शासनाने सेवानिवृत्त झालेल्या आपल्या कर्मचाऱ्यांना सेवानिवृत्तीनंतरच्या काळामध्ये समाधानकारकपणे जीवन जगता यावे म्हणून ‘The Indian Pension Act, 1871’ हा कायदा केला. त्यानुसार निवृत्तीवेतनाची व्यवस्था अस्तित्वात आली. या व्यवस्थेप्रमाणे सेवानिवृत्तीवेतन मंजूर करण्याचे अधिकार केंद्रस्तरावर व्हाईसरॉय व राज्यस्तरावर गर्ह्नर यांना देण्यात आले होते आणि त्यांच्या मर्जीवर ही निवृत्तीवेतन व्यवस्था बांधलेली असायची. सन १८८१ मध्ये स्थापन झालेल्या ‘Royal Commission on Civil Establishment’ या आयोगाने शासकीय कर्मचाऱ्यांसाठी निवृत्तीवेतनाचे लाभ

देण्याबाबतच्या व्यवस्थेची शिफारस केली होती.

५३. चलनवाढीमुळे होणारा परिणाम निष्प्रभावित करण्यासाठी मधून मधून त्याबाबतची प्रतिपूर्ती करण्याची उपाययोजना केली जात असे. सेवानिवृत्तीचे हे लाभ शासनाकडून देण्यात येत असले तरी सुरुवातीच्या काळामध्ये कोणत्याही आधारभूत नियमांचा त्याला आधार नव्हता. अशा प्रकारचे नियम १ जानेवारी १९२२ पासून अस्तित्वात आले. भारत शासन अधिनियम १९१९ आणि १९३५ यामध्ये सुद्धा निवृत्तीवेतनाबाबतच्या काही तरतुदी करण्यात आल्याचे दिसून येते. त्या काळात अस्तित्वात असलेल्या या योजनेप्रमाणे A Pay-as-you-go तत्वावर ही योजना आधारित होती. शासकीय सेवकांना कोणताही सहभाग द्यावा लागत नसे. पेन्शन योजनेवर होणारा संपूर्ण खर्च अंदाजपत्रित केल्या जात असे.

५४. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर केंद्रशासनाने केलेल्या Central Civil Services (Pension) Rules, 1972 आणि Regulations governing pension for Civil Services and Armed Force Personnel या नियमांचा आधार या योजनेला मिळाला. दिनांक २५ मे १९७९ च्या एका जापनामध्ये १९७२ च्या नियमांमध्ये काही बदल करण्यात आले. त्यानंतर सप्टेंबर १९७९ अन्वये त्यात आणखी काही सुधारणा करण्यात आल्या. विशिष्ट तारखेपूर्वी निवृत्त झालेले व त्या तारखेनंतर निवृत्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना भेदभावपूर्ण वागणूक देण्याचा प्रकार हा या व्यवस्थेचा महत्त्वपूर्ण दोष होता.

५५. केंद्रीय संरक्षण मंत्रालयामध्ये आर्थिक सल्लागार म्हणून काम करणारे एक अधिकारी श्री.डी.एस.नकारा यांनी निवृत्तीनंतर सर्वोच्च न्यायालयात केलेल्या याचिकेमुळे व त्यातून उपलब्ध झालेल्या न्यायनिर्णयामुळे सेवानिवृत्ती वेतन व्यवस्थेला बराच मोठा व मजबूत आधार मिळाला. श्री.डी.एस.नकारा विरुद्ध केंद्रशासन या प्रकरणांमध्ये दिनांक १७ डिसेंबर १९८२ रोजी पाच न्यायमूर्तींच्या घटनापीठाने दिलेला या प्रकरणातील महत्त्वपूर्ण निर्णय हा सेवानिवृत्तीवेतन व्यवस्थेसाठी एक मैलाचा दगड ठरला. मा.मुख्य न्यायमूर्ती श्री.वाय.व्ही.चंद्रचूड, मा.न्यायमूर्ती श्री.डी.ए.देसाई, मा.न्यायमूर्ती श्री.व्ही.डी.तुळजापूरकर, मा.न्यायमूर्ती श्री.ओ.सी.रेड्डी आणि मा.न्यायमूर्ती श्री.बहरुल इस्लाम या पाच न्यायमूर्तींच्या घटनापीठाने दिनांक १७ डिसेंबर १९८२ रोजी दिलेल्या या निर्णयामध्ये यासंदर्भात काही महत्त्वपूर्ण धोरणात्मक तत्त्वे नमूद केली ती पुढीलप्रमाणे :-

(1) Pension is a vested right which is Statutory in character.

नव्या पेन्शन योजनेबाबत सांगावयाचे झाल्यास “भांडवली बाजारातील खेळाडू” एका बाजूला व “खुद्द शासनाचे कर्मचारी व शिक्षक” दुसऱ्या बाजूला. या दोन पैकी भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्या पदरी फार मोठे लाभ ओतण्याच्या निर्णयापोटी नव्या पेन्शन योजनेला जन्म देण्यात आला. या साऱ्या प्रकरणाचा एकंदर अभ्यास केला तर असे दिसून येते की, भांडवली बाजारातील खेळाडूंना लाभ आणि फक्त लाभच होणार असल्यामुळे त्यांनी यामध्ये तक्रार करण्यासारखे काहीच नव्हते.

(परिच्छेद ६६ पहा)

संबंधित कर्मचाऱ्यांच्या संघटनांशी कोणतीही चर्चा न करण्यात आल्यामुळे अत्यंत दोषपूर्ण योजनेचा जन्म झाला व त्यामुळे त्या योजनेमध्ये वारंवार सुधारणा करण्याची वेळ उभय शासनावर आली आणि या गोष्टीला आता जवळ जवळ २० वर्षे होत आली तरी त्यात सुधारणा करण्याचा उद्योग सुरुच आहे. इतक्या सुधारणा करण्याची वेळ येणे हाच मुळात पुरेसा विचार न करताच ही योजना जन्माला घालण्यात आली होती याचा पुरावा म्हणून नमूद करता येईल.

(परिच्छेद ६७ पहा)

(2) All pensioners form one class irrespective of date of their retirement.

(3) Pension is not a bounty nor it is a matter of grace depending upon the sweet will of the employer.

(4) Pension is not ex-gratia payment but it is a payment for past services rendered.

(5) Pension is a right and payment of it does not depend upon the discretion of employer but it is governed by the Rules Regulations and employees coming within the rules is entitled to claim pension.

(6) Grant of pension does not depend upon any one's discretion. It is only for the purpose of quantifying the amount of pension having regard to service and other allied matters that it may be necessary for the authority to pass an order to that effect but the right to receive pension flows to the employee not because of any such order but by virtue of Rules.

(7) Pension is a term applied to the periodic money payment to a person who retires at a certain age which is considered as the age of disability and its payment usually continues to the rest of the life of the recipient.

(8) Pension payable to employee is earned by rendering long and efficient service and can be said as a deferred portion of compensation for the services rendered.

(9) Pension as a retirement benefit is in consonance with the furtherance of the goal of the Constitution which is paid to give a fillip and push to the policy of setting up a welfare state.

(10) The pension scheme consistence with available resources must provide that pensioner would be able to live a life (a) Free from want, with decency, independent and with self respect and (b) At a standard equivalent to pre-retirement level.

५६. देशाला स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हा प्रशासन आणि प्रशासनातील अधिकारी व कर्मचारी हा विषय अतिशय महत्त्वाचा समजल्या गेला. भारतीय संविधानाची निर्मिती करित असतांना घटना समितीमध्ये याबाबत तपशीलवार चर्चा झाली. अशा चर्चेनंतर अस्तित्वात आलेल्या भारतीय संविधानाचा १४ वा भाग हा स्वतंत्रपणे "केंद्रशासन व राज्यशासन यांच्या अंतर्गत असलेल्या सेवा" या विषयावरच योजिला आहे. या भागामध्ये खंड ३०९ चा मथळा "Recruitment and conditions of service of persons serving the Union or a State." असा असून त्यात पुढीलप्रमाणे तरतूद आहे.

"309. Subject to the provisions of this Constitution, Acts of the appropriate Legislature may regulate the recruitment, and conditions of service of persons appointed, to public services and posts in connection with the affairs of the Union or of any State."

शासकीय कर्मचारी व त्यांच्या सेवाशर्ती याबाबत तपशीलवार विधिनियम, नियम वा उपनियम करण्याचा संसदेला व त्या त्या राज्याच्या विधानमंडळाला या कलमान्वये अधिकार देण्यात आलेला आहे.

५७. प्रशासन आणि प्रशासनातील अधिकारी व कर्मचारी यांच्याबाबत घटनेच्या या चौदाव्या भागात तपशीलवार तरतुदी करण्यात आलेल्या आहेत. या सेवाकांची भरती आणि त्यांच्या सेवाशर्ती, नियुक्त केलेल्या व्यक्तीला बडतर्फ करणे, पदावरून दूर करणे किंवा पदावनत करणे याबाबतच्या तरतुदी इतकेच नव्हे तर लोकसेवकांची निवड ही गुणवत्तेच्या आधारावरच व्हावी या दृष्टीने संघ लोकसेवा आयोग व राज्यस्तरावर राज्य लोकसेवा आयोग यांची तरतूद सुद्धा या भागात करण्यात आलेली आहे. अखिल भारतीय सेवेची सुद्धा निर्मिती या विभागाने केलेली आहे. लोकसेवक म्हणून नियुक्त झालेल्या व्यक्तीच्या भरती संदर्भात किंवा सेवाशर्तीच्या संदर्भात तंटे किंवा तक्रारी उद्भवल्यास याबाबतची प्रशासकीय न्यायाधिकरण स्थापन करण्याची तरतूद सुद्धा याच भागामध्ये समाविष्ट आहे.

५८. स्वातंत्र्यपूर्व काळामध्ये अस्तित्वात असलेली सेवानिवृत्ती वेतनव्यवस्था ही फक्त शासकीय कर्मचाऱ्यांना लागू होती. त्यामुळे ती शासकीय विद्यालयातून किंवा महाविद्यालयातून काम करणाऱ्या शिक्षकांनासुद्धा लागू होती. अशासकीय विद्यालयातून किंवा महाविद्यालयातून काम करणाऱ्या शिक्षकांना अशा प्रकारची काही व्यवस्था लागू करणे हे आपल्या कामाचा भाग आहे असे स्वातंत्र्यपूर्व काळातील राज्यकर्त्यांना वाटत नव्हते. स्वातंत्र्योत्तर काळातील राज्यकर्त्यांची या प्रश्नाबाबत सहानुभूती असली तरी सर्व विद्यालयीन व महाविद्यालयीन शिक्षकांनी व त्यांच्या संघटनांनी चळवळी व आंदोलनाच्या माध्यमातून सेवानिवृत्ती वेतनाचे लाभ आपल्या पदरी पाडून घेतले असा याबाबतचा इतिहास आहे.

५९. महाराष्ट्रापुरतेच बोलायचे झाल्यास शिक्षणाच्या बाबतीत प्रबोधन परंपरेचा फार मोठा वारसा या राज्याला लाभला आहे. महात्मा ज्योतिबा फुले, कर्मवीर भाऊराव पाटील, संत गाडगे महाराज, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, डॉ.पंजाबराव देशमुख यांच्या सारख्या थोरामोठ्यांनी समृद्ध प्रबोधनाच्या माध्यमातून शिक्षणाचा विचार मांडला. हंटर कमिशन समोर महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी १९ ऑक्टोबर १८८२ रोजी जे निवेदन सादर केले, त्या निवेदनामध्ये ते म्हणतात, "सध्याच्या परिस्थितीत उच्च शिक्षणासाठी करित असलेली मदत सरकारने तोडवी, असे कोणीही देशहितेशु म्हणणार नाही. हिंदुस्थानचे शिक्षण सध्या बाल्यावस्थेत आहे. उच्च शिक्षणार्थ दिले जाणारे अनुदान थांबविल्यास, तेही एकंदर शिक्षण प्रसाराच्या दृष्टीने विघातकच ठरेल." १ जुलै १९८७ च्या लोकराज्यामध्ये कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचा एक लेख प्रसिद्ध झाला असून त्यामध्ये ते म्हणतात, "स्वतंत्र राष्ट्रामध्ये शिक्षणाची जबाबदारी राज्याची ठरते.

निर्देशांकामध्ये प्रदान करण्यात आलेले १०० गुण लक्षात घेता नेदरलँडला ८२.६ गुण आणि डेन्मार्क या देशाला ८१.४ गुण मिळालेले आहेत. सन २०२० चे मोजमाप करतांना भारतातील नव्या पेन्शन योजनेस सुद्धा हिशेबात धरल्यामुळे भारताच्या पेन्शन योजनेला ४५.७ गुण मिळालेले आहे. या जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांकामध्ये मिळालेले गुण लक्षात घेऊन या ३९ देशांची वर्गवारी A, B, C, D अशा चार वर्गांमध्ये करण्यात आलेली आहे. त्यात भारत हा "D" वर्गवारीमध्ये आहे. अशी ही जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांकातील स्थिती आहे.

(परिच्छेद ८५ पहा)

रिझर्व्ह बँकेच्या याच बुलेटीनच्या पृष्ठ ८४ वर कोणत्या देशामध्ये कोणत्या प्रकारची निवृत्तिवेतन योजना उपलब्ध आहे याविषयी निरनिराळ्या तेरा देशांची माहिती नमूद केलेली आहे. या माहिती प्रमाणे केंद्रशासनाच्या कर्मचाऱ्यांना तसेच राज्यशासनाच्या कर्मचाऱ्यांना नेदरलँड मध्ये Funded DB pension plan लागू आहे. स्वित्झर्लंड मध्येसुद्धा या दोनही स्तरावरच्या कर्मचाऱ्यांना Funded DB pension plan लागू आहे.

(परिच्छेद ८७ (b) पहा)

परंतु परतंत्र राष्ट्रांमध्ये समाज धुरिणांनी समाजाच्या मदतीने सार्वजनिक शिक्षणाची सोय केली पाहिजे कारण शिक्षण ही समाजाची जबाबदारी आहे.” डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी असे विचार मांडले की, “शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा.” परंतु शिक्षणाशिवाय नंतरच्या दोन गोष्टी करता येत नाहीत, शिक्षणाशिवाय संघटीत होता येत नाही आणि संघटीत झाल्याशिवाय संघर्ष करता येत नाही. “वेळ आला तर उपाशी रहा, बायकोला फाटकं लुगडं नेसू द्या, फुटक्या टाटात जेवा, परंतु मुलाला शिकविल्याशिवाय राहू नका” असे विचार संत गाडगे महाराजांनी मांडले. “बायकोला फाटकं लुगडं नेसू द्या, एक वेळ उपाशी रहा, पाहुण्यांना पाहुणचार करू नका, धकू द्या, परंतु मुलाला शिकविल्याशिवाय राहू नका.” हे विचार त्यांनी जीव तोडून मांडले. डॉ.पंजाबराव देशमुखानी ‘ज्यांना शिक्षण मिळणार नाही त्यांना स्वातंत्र्याची फळे चाखता येणार नाही’ असा विचार ठामपणे मांडला.

६०. वेतन अनुदानाची व्यवस्था व सेवानिवृत्तीवेतनाची व्यवस्था यांच्यामध्ये एक निश्चित असा संबंध आहे. शाळा महाविद्यालयातून वेतन अनुदानाची संपूर्ण जबाबदारी शासनाने स्वीकारलेली नसेल तर निवृत्तीवेतन व्यवस्था लागू करण्याचा प्रश्न उद्भवत नाही. नुकत्याच मा.उच्च न्यायालयाच्या नागपूर खंडपीठाने दिनांक ३१ जुलै २०२३ रोजी W.P. No. 328 of 2023 या प्रकरणांमध्ये दिलेल्या निर्णयातसुद्धा हा विचार पुढील शब्दात नमूद केलेला आहे. :-

“4. From the aforesaid, what is relevant is receipt of 100% grant by the educational institution prior to 01.11.2005 irrespective of the fact that a particular post on which the employee is serving is aided or not.”

या दृष्टिकोनातून याबाबतच्या महाराष्ट्रातील घडामोडींचा व प्रवासाचा विचार करणे आवश्यक आहे. जुन्या मुंबई राज्यात १८५९ मध्ये त्यावेळच्या शासनाने माध्यमिक विद्यालयांना सहायक अनुदानाची एक तुटपुंजी व्यवस्था अस्तित्वात आणली होती. शिक्षणाच्या क्षेत्रामध्ये काम करणाऱ्या व्यक्ती व संस्था यांना त्यांच्या कामामध्ये थोडीफार मदत करणे एवढाच त्या व्यवस्थेचा हेतू होता.

६१. मुंबई राज्यामध्ये १९५६ मध्ये सुधारित सहायक अनुदान संहिता (Revised Grant-in-Aid Code, 1956) अस्तित्वात येण्यापूर्वीच राज्य पुनर्रचना होऊन द्विभाषिक मुंबई राज्य अस्तित्वात आले आणि त्यामुळे त्या राज्यात माध्यमिक शाळांना वेगवेगळ्या भागांसाठी वेगवेगळी सहायक अनुदानाची व्यवस्था लागू झाली. मध्यप्रदेशातून द्विभाषिकामध्ये सामील झालेल्या विदर्भामध्ये त्यावेळच्या मध्यप्रदेश शासनाच्या अनुदान सूत्राचे नियम चालू राहिले. जुन्या हैदराबाद राज्यातून द्विभाषिकामध्ये सामील झालेल्या मराठवाड्यातील विद्यालयांना हैदराबाद राज्याचे नियम लागू राहिले. सौराष्ट्र आणि कच्छ हे भाग द्विभाषिकामध्ये सामील झाले त्यांना त्यांचे त्यावेळेला तेथे अस्तित्वात असलेले नियम लागू राहिले. अशासकीय अनुदानित माध्यमिक विद्यालयांना लागू असलेली सहायक अनुदानाची ही व्यवस्था द्विभाषिक राज्यामध्ये वेगवेगळ्या भागांसाठी वेगवेगळी होती. यामध्ये एकवाक्यता आणली जावी अशा प्रकारची मागणी जोर धरू लागली.

६२. तत्कालीन मुंबई शासनाने जानेवारी १९५८ मध्ये “Integration Committee for Secondary Education” या नावाची एक समिती नेमली

आणि या समितीकडे अनुदानाच्या बाबतीत व प्रशासनाच्या बाबतीत माध्यमिक स्तरापर्यंत एकवाक्यता आणण्याचे प्रस्ताव सुचविण्याचे काम सोपविले. या समितीने आपला अहवाल १९५९ मध्ये सादर केला. हा अहवाल आल्यानंतर त्या आधारावर राज्यात एकसारखे निर्णय घेण्याचे काम सुरू झाले व तसे आदेश निघू लागले. उदाहरण म्हणून दिनांक २४ डिसेंबर १९५९ रोजी शिक्षण विभागाने “Integration Committee for Secondary Education. Government decisions on the recommendations of the.....” या विषयावर काढलेल्या परिपत्रकाचे (No.2/7-C (N) Poona 1, 24th December 1959) नमूद करता येईल. या परिपत्रकामध्ये सुरुवातीलाच पुढीलप्रमाणे प्रस्तावना आहे. :- “Government had appointed an Integration Committee for Secondary Education in January 1958 to consider the question of evolving a uniform but flexible system of Secondary Education including pay scales, fee rates, rates of grants-in-aid, etc. and to make recommendations in that connection. Government have since received the report of the Integration Committee and have taken certain decisions on some of the recommendations of the Integration Committee for Secondary Education as shown below.” व मग त्यानंतर निर्णय नमूद केलेले आहेत.

६३. दरम्यान महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली व महाराष्ट्र शासनाने डिसेंबर १९६० मध्ये शासकीय अधिकारी व अशासकीय पदाधिकारी यांची एक समिती नेमली आणि त्या समितीकडे सहायक अनुदान संहिता तयार करण्याचे काम सोपविले. या समितीने आपला अहवाल ऑगस्ट १९६१ मध्ये सादर केला आणि त्या आधारावरच माध्यमिक शाळा संहिता (Secondary School Code) ही महाराष्ट्र राज्यासाठी तयार झाली. सन १९६३-६४ पासून सहायक अनुदानाची व्यवस्था अंतर्भूत असलेल्या माध्यमिक शाळा संहितेची (Secondary School Code) अंमलबजावणी सुरू झाली. या माध्यमिक शाळा संहितेमध्ये असलेले सहायक अनुदानाबाबतचे परिच्छेद ८७ व ८८.१ पुढीलप्रमाणे आहेत. :-

“87. Recognised schools are eligible for the following kinds of grants which may be paid at the discretion of the sanctioning authority subject to availability of funds and subject to the condition that the Societies running these schools are registered under the Bombay Public Trust Act, 1950, as amended from time to time :-

- (1) Salary grant;
- (2) Non-Salary grant;
- (3) Building grant; and
- (4) Such other grants as may be sanctioned by Government from time to time.

88.1. Subject to funds being available, all recognised,

आशियातील देशांमध्ये अस्तित्वात असलेल्या पेन्शन योजनांची माहिती “Public Pension System in Asian Countries” या मथळ्याखाली रिझर्व्ह बँकेच्या याच बुलेटीनच्या पृष्ठ ८५ वर पुढील शब्दात नमूद आहे. :- “Further, the national pension provision in Asia is very diverse. While Philippines, Thailand, Vietnam and Pakistan have DB schemes, countries like China, Indonesia, Malaysia, Singapore, India and Sri Lanka have operationalised DC schemes.”

(परिच्छेद ८७ (c) पहा)

अनेक देशांमध्ये फार मोठे कर्ज काढून व्याजाच्या रकमा वाढविल्या जातात व व्याज खूप वाढले आहे असे सांगून DB Pension Plan हे DC Pension Plan मध्ये बदलविण्यासाठी एक कारण किंवा निमित्त म्हणून व्याजाच्या रकमा पुढे केल्या जातात. इतकेच नव्हे तर फार मोठे कर्ज काढण्याच्या विद्यमान शासनाच्या कृतीमुळे DB Plan ला आधार देण्याच्या भविष्यकालीन सरकारांच्या शक्तीवर कुठाराघात केला जातो ही गोष्ट जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांक प्रकाशित करतांना डॉ.डेव्हिड नॉक्स यांनी प्रस्तावनेतच पुढील शब्दात नमूद केलेली आहे. :-

(परिच्छेद १५ पहा)

secondary schools including vocational secondary schools having commercial, agricultural bias, etc., which are under the control of the Directorate of Education (excluding Vocational Secondary Schools and Technical High Schools which are governed by Rule 92), and Night High Schools recognised in the previous academic year, will be eligible for grant during a year as per the following formula :-

(A) (i) Entire anticipated expenditure on "Staff salaries and allowances" vide item (i) with sub-items (a) to (n) thereunder, of Schedule A at sanctioned rates, in respect of its teaching and non-teaching staff as per approved scales."

६४. एकदा १०० टक्के वेतन अनुदानाची तरतूद लागू झाल्यानंतर स्वाभाविकपणे सेवानिवृत्ती वेतन व्यवस्थेसाठी शिक्षक संघटनांनी आग्रह सुरू केला व दिनांक ४ नोव्हेंबर १९६८ रोजीच्या शासननिर्णयान्वये (No. SSN 3365-G Bombay) ही व्यवस्था माध्यमिक शाळांच्या स्तरावर अंमलात आली. त्या शासननिर्णयाचा पहिलाच परिच्छेद पुढीलप्रमाणे :-

"Resolution : 1. The question of application of pension, gratuity and other retirement benefits to the teaching staff in recognised and aided non-Govt. secondary schools in Maharashtra, was under the consideration of Government for some time past. **Government is now pleased to direct that the pension, gratuity and other retirement benefits admissible to the Maharashtra State Government Servants under the Revised Pension Rules 1950, contained in Appendix-IXV-C of Bombay Civil Service Rules Volume-II, as amended from time to time, the Family Pension Scheme sanctioned in Government Resolution, Finance Deptt. No. PEN-1464/3-64-X, dated 8th May 1964, as amended from time to time should be made applicable to the full time teaching staff in recognised and aided non Govt. Secondary Schools in the State who retire on or after 1st April 1966."**

६५. महाविद्यालय स्तरावर १०० टक्के वेतन अनुदानाची व्यवस्था अस्तित्वात नव्हती व त्यामुळे सेवानिवृत्ती वेतन व्यवस्था अस्तित्वात असण्याचा प्रश्न तर दूरच राहिला पण याबाबतची साधी मागणीसुद्धा केली जात नव्हती. महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली त्यावेळेला विदर्भात महाविद्यालयांना जुन्या मध्यप्रदेश शासनाचे वेतन अनुदान सूत्र लागू होते.

६६. नव्या पेन्शन योजनेबाबत सांगावयाचे झाल्यास "भांडवली बाजारातील खेळाडू" एका बाजूला व "खुद्द शासनाचे कर्मचारी व शिक्षक" दुसऱ्या बाजूला. या दोन पैकी भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्या पदरी फार मोठे लाभ ओतण्याच्या निर्णयापोटी नव्या पेन्शन योजनेला जन्म देण्यात आला. या सान्या प्रकरणाचा एकंदर अभ्यास केला तर असे दिसून येते की, भांडवली बाजारातील खेळाडूंना लाभ आणि फक्त लाभच होणार असल्यामुळे त्यांनी यामध्ये तक्रार करण्यासारखे काहीच नव्हते. याउलट ज्यांच्यावर घातक परिणाम होणार आहेत त्या कर्मचारी व शिक्षकांना ही योजना अंमलात आली तेव्हा अजिबात विश्वासात घेण्यात आले नाही. कारण ही योजना भावी प्रभावाने लागू होणार होती त्यामुळे विपरितरीत्या प्रभावित होणारा वर्ग उदयालाच आलेला नव्हता. असे असले तरी कर्मचारी व शिक्षकांच्या कार्यरत संघटनांशी चर्चा किंवा सल्ला मसलत न करताच नवीन पेन्शन योजनेचे दुकान मांडण्यात आले.

६७. केंद्रशासनाने दिनांक २२ डिसेंबर २००३ व ३० डिसेंबर २००३ च्या अधिसूचनेद्वारे १ जानेवारी २००४ रोजी किंवा त्यानंतर भरती झालेल्या (recruited) कर्मचाऱ्यांना DCPS योजना लागू केली. महाराष्ट्र शासनाने ३० ऑक्टोबर २००५ च्या शासन निर्णयाने १ नोव्हेंबर २००५ रोजी किंवा त्यानंतर भरती झालेल्या (recruited) कर्मचाऱ्यांना केंद्राच्या धर्तीवर DCPS योजना लागू केली. अशी योजना लागू करतांना संबंधित कर्मचाऱ्यांच्या संघटनांशी कोणतीही चर्चा न करण्यात आल्यामुळे अत्यंत दोषपूर्ण योजनेचा जन्म झाला व त्यामुळे त्या योजनेमध्ये वारंवार सुधारणा करण्याची वेळ उभय शासनावर आली आणि या गोष्टीला आता जवळ जवळ २० वर्षे होत आली तरी त्यात सुधारणा करण्याचा उद्योग सुरूच आहे. इतक्या सुधारणा करण्याची वेळ येणे हाच मुळात पुरेसा विचार न करताच ही योजना जन्माला घालण्यात आली होती याचा पुरावा म्हणून नमूद करता येईल.

६८. महाराष्ट्र राज्यशासनाने केलेल्या कृतीचा विचार केला तर घटनेच्या कलम ३०९ अन्वये राज्यशासनावर पुढील जबाबदारी सोपविली आहे. :- "309. Subject to the provisions of this Constitution, Acts of the appropriate Legislature may regulate the recruitment, and **conditions of service** of persons appointed, to public services and posts in connection with the affairs of the Union or of any State." राज्यस्तरावर कोणताही विचार किंवा विचारविनिमय न करता महाराष्ट्र शासनाने केंद्राच्या योजनेची 'झेरॉक्स प्रत' काढली हे स्पष्टपणे दिसून येते. आपल्या कर्मचाऱ्यांच्या सेवाशर्ती ठरविण्याचा अधिकार या देशाच्या घटनेने पूर्णपणे राज्यशासनाला दिलेला असतांना अन्यवेळी आपल्या हक्कांसाठी लढणारे राज्यसरकार कोणताही विचार न करता याबाबतचे आपले सारे अधिकार केंद्राच्या सुपूर्त करण्यास राजी झाले व तेथूनच केंद्राच्या योजनेची छायाप्रत महाराष्ट्र राज्यामध्ये दिनांक ३१ ऑक्टोबर २००५ रोजीच्या शासननिर्णयान्वये

फार मोठ्या प्रमाणात शासन ज्यावेळेला कर्ज उभे करते त्यावेळेला भविष्यकाळातील शासनाच्या DB Pension Plan ला उभारी देण्याच्या शक्तीवर विद्यमान शासन कुठाराघात करीत असते. त्यामुळेच कमी कर्ज काढणारी शासन यंत्रणा ही DB Pension Plan ला मजबूत आर्थिक पाठिंबा देण्याच्या स्थितीत असते ही गोष्ट सुद्धा जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांकामध्ये पृष्ठ १६ वर पुढील शब्दात नमूद करण्यात आलेली आहे. :- "Higher government debt is likely to limit the ability of future governments to support their older populations with pension payments and other services. Hence, governments with lower levels of debt are in a stronger financial position to be able to sustain their current level of pension and other payments."

(परिच्छेद १८.१ पहा)

“Higher government debt is likely to limit the ability of future governments to support their older populations with pension payments and other services. Hence, governments with lower levels of debt are in a stronger financial position to be able to sustain their current level of pension and other payments.”

(परिच्छेद १०० पहा)

काढण्यात आली. घटनेने हा अधिकार आपल्याला दिलेला आहे तेव्हा केंद्राच्या योजनेमध्ये काही दोष आहेत काय? त्यात काही सुधारणा करणे आवश्यक आहे काय? याचा सुद्धा विचार करण्याची राज्यशासनाला गरज वाटली नाही आणि त्यामुळेच राज्यशासकीय कर्मचाऱ्यांच्या किंवा शिक्षकांच्या कोणत्याही संघटनांशी चर्चा न करता ही अधिसूचना काढण्यात आली.

६९. सुरुवातीला कर्मचाऱ्यांच्या वेतनातून १० टक्के आणि शासनातर्फे १० टक्के एवढी रक्कम भांडवली बाजारात वळती करण्याचा प्रस्ताव या योजनेमध्ये अंतर्भूत होता. अर्थात हे सुद्धा विचारपूर्वक ठरविण्यात आलेले नव्हते. काही दिवसांनी हा साराच प्रकार भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्या बाजूने पाहिजे तेवढा एकतर्फी होत नाही असे लक्षात आल्यानंतर शासनाचा हिस्सा १० टक्क्यांवरून १४ टक्के करण्यात आला. मुळात तो १० टक्के का ठेवण्यात आला होता? नंतर तो १४ टक्के का म्हणून करण्यात आला? याबाबत विचार केला तर असे दिसून येते की, भांडवली बाजारातील खेळाडूंना शासनावरील ४ टक्के बोजा वाढवूनसुद्धा खूश करण्याच्या धोरणाशिवाय त्यात दुसरे काही दिसून येत नाही.

७०. देशाच्या मा.वित्तमंत्र्यांनी दिनांक २४ मार्च २०२३ रोजी लोकसभेमध्ये यासंदर्भात एक महत्त्वपूर्ण घोषणा केली. नव्या पेन्शन योजनेच्या संदर्भात अधिकारी व कर्मचारी यांनी ज्या काही तक्रारी व अडचणी व्यक्त केलेल्या आहेत त्या लक्षात घेऊन मार्ग काढण्यासाठी एक समिती नेमण्यात येईल अशा अर्थाची ही घोषणा होती. लक्षात घेण्यासारखी बाब अशी की, नवीन पेन्शन योजना अस्तित्वात आल्यानंतर २० वर्षांनी सुद्धा “कर्मचाऱ्यांच्या हिताच्या सर्व बाबी लक्षात घेऊन आम्ही ही योजना अंमलात आणली आहे त्यामुळे आता समिती वगैरे नेमण्याची काही आवश्यकता नाही” असे मा.वित्तमंत्री घोषित करू शकले नाही यातच अपराधीपणाचा कबुलीजबाब आहे. (DCPS to NPS)

७१. अजून गर्भाशयात असलेल्या व जन्मसुद्धा न घेतलेल्या भावी कर्मचाऱ्यांच्या वोटडख्यावर DCPS बसविण्यात आली. जसजशी नव्याने भरती झालेल्या कर्मचाऱ्यांची संख्या वाढू लागली आणि नव्या पेन्शन योजनेचे भयानक स्वरूप दिसायला लागले त्यावेळेला त्याबाबतचा आक्रोश ऐकून केंद्रशासनाने दिनांक ६ एप्रिल २०२३ रोजी एक कार्यालयीन ज्ञापन (Office Memorandum) अधिसूचित केले. या ज्ञापनाचा विषय “Setting up of a Committee to review the Pension System for Government Employees” असा असून त्यानुसार वित्त सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमण्यात आली. या समितीच्या कार्यकक्षा ह्या पुढील शब्दात ठरवून देण्यात आलेल्या आहेत. :-

“3. The Terms of Reference of the Committee shall be as under:

(i) Whether in the light of the existing framework and structure of the National Pension System, as applicable to Government employees, any changes therein are warranted;

(ii) If so, to suggest such measures as are appropriate to modify the same with a view to improving upon the pensionary benefits of Government employees covered under the National

Pension System, keeping in view the fiscal implications and impact on overall budgetary space, so that fiscal prudence is maintained to protect the common citizens.”

या अधिसूचनेचा सरळ सरळ अर्थ असा आहे की, मुळात ही नवीन पेन्शन योजना विचारपूर्वक तयार करण्यात आलेली नव्हती. भांडवली बाजारातील खेळाडूंचे घर भरण्याचा कार्यक्रम हा पक्का कार्यक्रम हाती घेण्यात आला होता. कर्मचाऱ्यांच्या निवृत्तीनंतरच्या आयुष्याचा त्याबाबतीत कोणताही विचार करण्यात आलेला नव्हता हेच त्यातून स्पष्ट होते. त्याबाबतचा विचार जर पूर्वीच केला असता तर २० वर्षांनंतर अशी समिती नेमण्याची वेळ येण्याचे कोणतेही कारण नव्हते.

७२. जी स्थिती केंद्रशासनाची तीच स्थिती याबाबतीत राज्यशासनाची आपल्याला दिसून येते. घटनेने आपल्या कर्मचाऱ्यांविषयी दिलेला अधिकार आपला आपण न वापरता राज्यशासनाने यापूर्वी केंद्रशासनाच्या निर्णयाची झेरॉक्स कॉपी काढल्यामुळे आता याबाबतीत सुद्धा त्यांना तसेच करणे भाग पडले. “राष्ट्रीय निवृत्तित्वेत्तन प्रणाली व जुनी निवृत्तित्वेत्तन योजना यांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी समिती गठीत करणेबाबत” या विषयावर महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाने दिनांक १४ मार्च २०२३ रोजी एक शासननिर्णय निर्गमित केला असून एक समिती गठीत केलेली आहे. ती समिती कशासाठी गठीत केलेली आहे याचा या शासननिर्णयातील उल्लेख पुढीलप्रमाणे आहे. :-

“राज्यशासनाच्या सेवेत दिनांक १ नोव्हेंबर २००५ रोजी किंवा त्यानंतर नियुक्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांसाठी राष्ट्रीय निवृत्तित्वेत्तन प्रणाली (NPS) (पूर्वीची परिभाषित अंशदान निवृत्तित्वेत्तन योजना DCPS) लागू करण्यात आली आहे. राष्ट्रीय निवृत्तित्वेत्तन प्रणाली व जुनी निवृत्तित्वेत्तन योजना यांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी समिती गठीत करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यानुसार खालीलप्रमाणे समिती गठीत करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.” या शासननिर्णयाच्या परिच्छेद २ मध्ये पुढीलप्रमाणे समितीची कार्यकक्षा नमूद करण्यात आलेली आहे. :-

“२. सदर समितीने राष्ट्रीय निवृत्तित्वेत्तन प्रणाली व जुनी निवृत्तित्वेत्तन योजना यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून दिनांक १ नोव्हेंबर २००५ रोजी किंवा त्यानंतर नियुक्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना सेवानिवृत्तीअंती खात्रीशीर आर्थिक व सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी उपाययोजनेबाबतची शिफारस/अहवाल शासनास ३ महिन्यात सादर करावा.”

महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाचा हा शासननिर्णय काळजीपूर्वक वाचला तर असे चटकन लक्षात येते की, नवीन पेन्शन योजना लागू करण्याचा राज्यशासनाचा मूळ निर्णय हा विचारपूर्वक घेण्यात आलेला नव्हता. कारण तसा तो घेण्यात आला असता तर राज्यस्तरावर सुद्धा अशी समिती नेमण्याचे कोणतेही कारण नव्हते.

७३. सेवानिवृत्तीनंतर शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या किंवा शिक्षकांच्या भवितव्याची चिंता हा नवीन पेन्शन योजनेचा मुख्य हेतू असून भांडवली बाजारातील खेळाडूंना त्यांच्या खेळासाठी मोठ्या प्रमाणात भांडवल उपलब्ध करून देणे हाच मुख्य हेतू आहे, ही गोष्ट स्पष्ट आहे. या प्रतिपादानामध्ये भांडवली बाजाराचा व त्यामधील

खाजगी भांडवलदारांच्या वर्तनाचा आकृतिबंध : खाजगी कंपनी किंवा खाजगी भांडवलदार हे कर्मचाऱ्यांचे भले करण्यासाठी भांडवली बाजारात उतरलेले नसतात. जास्तीत जास्त नफा (profit) मिळविणे हे त्यांचे एकमेव उद्दिष्ट असते. त्यामुळे ते आपले महत्तम नफा कमाविण्याचे काम सोडून शासनाने झटकलेली निवृत्ती वेतनाची जबाबदारी जुन्या पेन्शन योजनेच्या समतुल्य पार पाडतील असे गृहीत धरणे हे संपूर्णपणे चुकीचे आहे.

(परिच्छेद १०५ पहा)

भांडवली बाजारात सतत चालू असलेल्या या खेळामध्ये जेव्हा एका पक्षाला फार मोठा लाभ होतो तेव्हा दुसऱ्या कोणाला तरी तेवढाच तोटा होत असतो. हा तोटा भोगणारे कोण असतात? साधारणपणे भांडवली बाजारात चालणाऱ्या खेळविषयी अनभिज्ञ असलेल्या सामान्य गुंतवणूकदाराला याचा फार मोठा फटका बसतो व तेवढाच जोरदार दुसरा फटका हा सामान्य लोकांची गुंतवणूक असलेल्या शासननियंत्रित कंपन्या व उपकंपन्या यातील गुंतवणुकीला बसतो. इतरत्र 'बड्या' लोकांना झालेले नुकसान भरून काढण्यासाठी शासननियंत्रित कंपन्या व उपकंपन्या यांचा हुकूम एवका म्हणून वापर केला गेल्याची ऐतिहासिक उदाहरणे उपलब्ध आहेत.

(परिच्छेद १०६ पहा)

खेळाडूंचा वारंवार उल्लेख असल्यामुळे त्यांची ओळख करून घेणे आवश्यक आहे. "The Great Indian Fraud" या पुस्तकाचे लेखक श्री.स्मारक स्वेन यांनी या भांडवली बाजाराचे व खेळाचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे विशद केलेले आहे.:-

"Any paper traded for value in anticipation of profits is a security. The paper is a contract and can be in physical or electronic form. **Thus, shares, scrips, stocks, bonds, debentures, derivatives and mutual fund units are securities.** Securities are an important source of capital for running business. A market for acquiring and/or trading securities increases the availability of capital for running businesses." (Page 54)

७४. सर्व प्रकारच्या सूचिवद्ध प्रतिभूर्तीची खरेदी-विक्री करण्याचे हे ठिकाण. हा बाजार मुख्यत्वे शेअर बाजार म्हणून ओळखला जातो. Bombay Stock Exchange व National Stock Exchange ही या बाजाराची मुख्य ठिकाणे आहेत. या बाजारातील प्रत्येक खेळाडूचा उद्देश महत्तम फायदा (Profit) मिळविणे हा असतो. मागणी पुरवठ्याच्या आधारावर या बाजारातील व्यवहार चालतात. केवळ नफा मिळविणे हाच हेतू असल्यामुळे कृत्रिमरीत्या भाव वाढविणे किंवा पाडणे हा भांडवली बाजारातील खेळाडूंचा आवडता छंद असतो. अशा प्रकारचे खेळ या बाजारात सतत सुरू असतात.

७५. या बाजाराचा इतिहास पाहिल्यास काही मोजक्या प्रसंगी यातील काही खेळाडूंच्या करामतींनी एवढे राक्षसी स्वरूप धारण केले की, त्यामुळे हा बाजारच नव्हे तर संपूर्ण देशसुद्धा हादरून गेल्याचे दिसून येते. अशा काही प्रसंगांची माहिती या लेखातून पुढे दिलेली आहे. भांडवली बाजारातील खेळाडू या खेळातून लक्षावधी रुपयांचा नफा कमवित असतात. कोणाला तरी नफा होतो तेव्हा कोणाला तरी तोटा होत असतो. या खेळविषयी अनभिज्ञ असलेल्या लक्षावधी सामान्य लोकांना या असामान्य खेळात फार मोठ्या प्रमाणात नुकसान सहन करावे लागते. त्या शिवाय नुकसानीचा फार मोठा भार मोठ्या प्रमाणात एलआयसी, बँका किंवा अन्य वित्तीय संस्थांनी चालविलेल्या मुच्युअल फंडामध्ये सहभागी असलेल्या सामान्य लोकांना सहन करावा लागतो. त्याची काही राष्ट्रीय स्तरावरील उदाहरणे या लेखात पुढे नमूद केलेली आहेत.

७६. "The fight is between 1% and remaining 99%" असा हा संघर्ष आहे हे मी यापूर्वीच या लेखाच्या परिच्छेद २३ मध्ये स्पष्ट केलेले आहे.

हा संघर्ष मुख्यत्वे वैचारिक स्वरूपाचा आहे. जुनी पेन्शन योजना विरुद्ध नवीन पेन्शन योजना यांच्यातील या संघर्षामध्ये जुन्या पेन्शन योजनेच्या विरोधात कोणकोणते मुद्दे मांडल्या गेले आहेत, जात आहेत ते लक्षात घेऊन शिक्षक व कर्मचाऱ्यांच्या वतीने त्यांना उत्तर देण्याचा या लेखामध्ये प्रयत्न केलेला आहे. मुळात जुन्या पेन्शन योजनेला विरोध करणारे लिखाण हे केंद्रशासनाच्या सेवेत असलेले काही अधिकारी, पदाधिकारी वृत्तपत्रीय लिखाणतून करीत आहेत. मा.पंतप्रधानांचे अत्यंत विश्वासू समजले जाणारे श्री.अरविंद पंगारिया यांनी लिहिलेला एक लेख दिनांक १४ नोव्हेंबर २०२२ रोजीच्या इंडियन एक्सप्रेस मध्ये प्रसिद्ध झालेला असून त्यामध्ये त्यांनी "It was sin to promise the OPS because the future State Government will have to bear the burden when those who were appointed in 2004 retired in 2034." असे मत व्यक्त केलेले आहे. जुन्या पेन्शन योजनेच्या विरोधात व नवीन पेन्शन योजनेच्या समर्थनात त्यांच्यासारख्या अनेक तज्ज्ञांनी लिखाण केलेले आहे.

७७. रिझर्व्ह बँकेचे डेप्युटी गव्हर्नर श्री. मायकेल पात्रा यांच्या नेतृत्वाखाली त्याच बँकेच्या संशोधन विभागात काम करणारे सर्वश्री रचित सोलंकी, सोमनाथ शर्मा, आर.के.सिन्हा, समीर रंजन बेहरा आणि आत्रि मुखर्जी या अधिकाऱ्यांनी तयार केलेले एक टिपण (यापुढे उल्लेख "रिझर्व्ह बँकेच्या पाच अधिकाऱ्यांनी तयार केलेले टिपण" असा) रिझर्व्ह बँकेच्या सप्टेंबर २०२३ च्या बुलेटीनमध्ये प्रकाशित करण्यात आलेले आहे. याबाबतचा तपशीलवार वृत्तांत इकॉनॉमिक टाईम्समध्ये दिनांक १९ सप्टेंबर २०२३ रोजी प्रकाशित करण्यात आलेला आहे. या वृत्तांताचा मथळाच मुळात "Old Pension Scheme could put severe strain on States' Finances" असा आहे आणि नंतर या मथळ्याचे समर्थन करणारे तपशील या वृत्तांतामध्ये नमूद केलेले आहेत. विशेष आश्चर्याची गोष्ट अशी की, इकॉनॉमिक टाईम्समध्ये प्रसिद्ध करण्यात आलेल्या या वृत्तांतातील शेवटचा परिच्छेद पुढीलप्रमाणे आहे.:- "The NPS was introduced by the Central Government in 2004. Subsequently, most States switched to the NPS, with only West Bengal and TamilNadu continuing with the OPS, the article said."

७८. "सन २००४ मध्ये पश्चिम बंगाल आणि तामिळनाडू या दोन राज्यांनी नवीन पेन्शन योजना स्वीकारली नाही आणि अत्यंत समाधानकारकपणे जुनी पेन्शन योजना या राज्यांमध्ये आजही चालू आहे." हा या वृत्तांतातील शेवटच्या परिच्छेदातील मजकूर या टिपणात उपस्थित करण्यात आलेल्या सर्व मुद्यांना उत्तरे देणारा आहे. श्री.अरविंद पंगारिया यांच्या युक्तिवादाला सुद्धा त्यामध्ये उत्तर देण्यात आलेले आहे. पुढील २० वर्षांनंतर राज्य सरकारांना हा

एका बाजूला १९५७ च्या केंद्रीय अंदाजपत्रकात बसविलेल्या एक्सपेंडिचर टॅक्समुळे व दुसऱ्या बाजूला श्री.मुंदडा यांनी फार मोठ्या प्रमाणात आपल्याच कंपन्यांची नकली समभागपत्रे बँकांकडे गहाण ठेवली अशी अफवा पसरल्यामुळे श्री.मुंदडा यांच्या कंपन्यांचे भाव धडाधड पडायला लागले. त्याचबरोबर बाजारातील तेजीही कोसळली. श्री.हरिदास मुंदडा यांनी दिनांक २१ जून १९५७ रोजी केंद्रशासनातील वित्त सचिव श्री.एच.एम.पटेल (ICS) यांची भेट घेतली व भारतीय आयुर्विमा निगमने (LIC) माझ्या कंपन्यांचे समभाग मोठ्या प्रमाणात खरेदी करावे अशी त्यांना विनंती केली. श्री.पटेल यांनी एलआयसीचे चेअरमन श्री.जी.आर.कामत (दुसरे ICS) आणि एलआयसीचे मॅनेजिंग डायरेक्टर श्री.एल.एस.वैद्यनाथन यांच्याशी चर्चा केली. मार्च-एप्रिल १९५७ मध्ये एलआयसीने तीन व्यवहारांमध्ये मुंदडा यांच्या कंपन्यांचे जवळ जवळ १.५२ कोटी रुपये किमतीचे समभाग खरेदी केले.

(परिच्छेद १०७ पहा)

Within weeks of this statement, the stock market scam broke. The scam was run by a group of brokers who illegally accessed funds from banks - Indian as well as foreign - to finance speculation on an enormous scale. The loss to the banking system alone was estimated at over Rs. 4,000 crore. The operation allegedly involved individuals from banks, financial institutions, public sector organizations, the central bank, the finance ministry as well as other economic ministries - to varying degrees. The stock market panicked and fell, before correcting itself, but not before thousands of small investors were wiped out.

(परिच्छेद ११३ पहा)

भार कसा सहन होईल? याची चिंता करणाऱ्या पंगारिया यांना गेली २० वर्षे तो 'भार' सोसणाऱ्या या दोन राज्यांनी प्रत्यक्ष कृतीने उत्तम उत्तर दिलेले आहे. याशिवाय राजस्थान, छत्तीसगड, झारखंड, पंजाब आणि हिमाचल प्रदेश यासारख्या राज्यांनी जुनी पेन्शन योजना पुन्हा लागू केली असून त्या योजनेच्या पोषणार्थ साधनसामुग्रीची सुद्धा जुळवाजुळव केलेली आहे. सिक्कीम या राज्याने सुद्धा जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचा निर्णय घेतलेला आहे. सारांश काय तर आपल्या कर्मचाऱ्यांची अनेक वर्षे उत्तमरीतीने चालू असलेली योजना उध्वस्त करून शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा प्रवाह हा भांडवली बाजारातील खेळाडूंकडे वळता करावयाचा काय? हाच यातील खरा प्रश्न आहे.

७९. नवीन पेन्शन योजनेच्या समर्थनार्थ व जुन्या पेन्शन योजनेच्या विरोधात अनेक विचारवंतांनी विचार मांडले असले तरी या सर्व विचारांना एकत्र करून एका ठिकाणी मांडण्याची जबाबदारी राज्याचे मा.उपमुख्यमंत्री श्री.देवेंद्रजी फडणवीस यांना पार पाडावी लागली असे दिसून येते. शुक्रवार, दिनांक १० मार्च २०२३ रोजी महाराष्ट्र विधानपरिषद नियम ९७ अन्वये झालेल्या अल्पकालीन चर्चेला उत्तर देत असतांना त्यांनी हे विचार मांडलेले आहेत. एक म्हणजे याबाबतचे सर्वच मुद्दे त्यांच्या या प्रतिपादनात समाविष्ट आहेत व दुसरे असे की, ते वृत्तपत्रांतून मांडलेले विचार नसून खुद्द सभागृहामध्ये निश्चित शब्दात मांडण्यात आलेले मुद्दे आहेत. त्यामुळे त्यांनाच उत्तर देणे हे निश्चितपणे जास्त श्रेयस्कर होय.

८०. अर्थात याबाबतीत एक गोष्ट स्पष्टपणे नमूद करणे आवश्यक वाटते ती अशी की, श्री.देवेंद्रजी फडणवीस या व्यक्तीचे हे विचार आहेत असे मला वाटत नाही. कारण व्यक्तित्वात ते समन्यायी वाटपाच्या विचारांचे कट्टे समर्थक आहेत. भारतीय संविधानाच्या कलम ३७१(२) मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्राच्या तीनही भागात निधीचे समन्यायी वाटप व्हावे यासाठी अनुशेषग्रस्त भागातील आम्ही काही विधानमंडळ सदस्यांनी उच्च न्यायालयात याचिका (W.P.No. 5872/2003) दाखल केली होती. त्यामध्ये मी स्वतः त्या 'फोरम'चा अध्यक्ष या नात्याने प्रथम याचिकाकर्ता होतो व श्री.देवेंद्रजी फडणवीस हे सोबत सहाय्यिकाकर्ते होते. दिनांक ६ मे २००८ रोजी या प्रकरणी "Governor is fully empowered to make necessary allocation of funds to improve the backward areas like "Marathwada and Vidharbha". The directives of the Governor are binding on the State." असा

अनुकूल निर्णय मा.उच्च न्यायालयाने या प्रकरणी दिला होता.

८१. त्यामुळेच मी असे नमूद करू इच्छितो की, श्री.देवेंद्रजी फडणवीस यांनी सभागृहामध्ये जे विचार मांडलेले आहेत ते त्यांचे वैयक्तिक विचार नसून त्यांच्या पक्षाने व त्या पक्षाच्या सरकारने केंद्रस्तरावर घेतलेल्या निर्णयाचे समर्थन करणारे ते विचार आहेत. त्यांच्या पक्षाच्या मुख्यमंत्र्यांनी कर्नाटकामध्ये पराभव झाल्यानंतर "जुनी पेन्शन योजना लागू करण्याचा निर्णय आम्हाला घेऊ द्या! असे आम्ही पक्षश्रेष्ठींना सांगितले होते. त्यांनी आमचे म्हणणे ऐकून घेतले नाही व आम्हाला हा पराभव स्वीकारावा लागला" अशा अर्थाचे उद्गार काढल्याचे अनेक टिक्की चॅनेलवरून आपण पाहिलेले आहे. तशाच प्रकारची भावना त्यांच्या पक्षाच्या मुख्यमंत्र्यांनी पराभव झाल्यानंतर हिमाचल प्रदेशामध्ये काढल्याचेसुद्धा आपण पाहिलेले आहे. आणि म्हणूनच श्री.देवेंद्रजी फडणवीस यांनी सभागृहामध्ये मांडलेले विचार त्यांचे व्यक्तिगत विचार नसून त्यांच्या पक्षाच्या धोरणाचे अधिकृत विचार आहेत हे स्पष्ट आहे आणि म्हणूनच या पुढील विवेचनामध्ये मा.उपमुख्यमंत्र्यांचे विचार असा त्या विचारांचा उल्लेख केलेला आहे. आता पुढे एक एका मुद्याचा विचार करू.

८२. मा.उपमुख्यमंत्री श्री.देवेंद्रजी फडणवीस : "पूर्वी pay as you go असलेली जुनी पेन्शन योजना आता जगात कुठेही नाही. प्रगत अर्थव्यवस्थांनी सर्वत्र Contributory Pension Scheme स्वीकारल्या आहेत. Canadian Pension Fund असेल, Australian Pension Fund असेल, असे सर्व Pension Fund भारतात पैसा लावतात. अनेक वेळा ते सरकारी प्रकल्पावर पैसा lend करतात, अनेक वेळा ते co-lender होतात. याचे कारण असे आहे की, साधारणपणे अर्थव्यवस्था बॅलन्स ठेवावयाची असेल तर पेन्शन, पगार आणि व्याज प्रदान या तीन बाबींवरील खर्च मर्यादित ठेवणे अत्यंत महत्त्वाचे असते."

दोन देशातील निवृत्ती वेतन योजनांचा उल्लेख करून संबंध जगात पेन्शन योजनेची काय स्थिती आहे? याविषयीचा विचार मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी उपरोक्त शब्दात मांडलेला आहे. कोणत्याही देशामधील सेवानिवृत्ती वेतनाची व्यवस्था ही त्या देशाची आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व राजकीय परिस्थिती लक्षात घेऊन इतिहासाच्या ओघात विकसित झालेली असते आणि त्यामुळेच कोणत्याही एका देशाच्या निवृत्तिवेतन व्यवस्थेची तुलना दुसऱ्या देशाच्या निवृत्तिवेतन व्यवस्थेशी करणे ही एक वादग्रस्त तुलना असते. मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी उपरोक्त

The entire community is aggrieved if economic offenders who ruin the economy of the state are not brought to book. A murder may be committed in the heat of the moment upon passions being aroused. An economic offence is committed with cool calculation and deliberate design with an eye on personal profit regardless of the consequences to the community."

(परिच्छेद ११५ पहा)

विचार मांडतांना जुनी पेन्शन योजना आता जगात कोठेही नाही असा विचार मांडल्यामुळे याबाबतीत जगात खरोखर काय स्थिती उपलब्ध आहे हे जाणून घेण्यासाठी जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांकाची माहिती करून घेणे आवश्यक आहे.

८३. जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांक (Global Pension Index) : जगातील ६४ टक्के लोकसंख्या ज्या देशांमध्ये निवास करते, अशा ३९ देशांच्या निवृत्तितेवत व्यवस्थांचा अभ्यास करून जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांक तयार करण्यात आला आहे. तो "Mercer CFA Institute Global Pension Index 2020" या मथळ्याने प्रकाशित करण्यात आला आहे. (यापुढे उल्लेख 'जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांक' असा) पेन्शनच्या क्षेत्रात गेली अनेक वर्षे कार्य करित असलेले जागतिक स्तरावरील तज्ज्ञ डॉ. डेव्हिड नॉक्स यांच्या नेतृत्वाखाली हा निर्देशांक तयार करण्यात आला असून या ३९ देशात उपलब्ध असलेल्या पेन्शन योजनांचा अभ्यास करून हा निर्देशांक प्रकाशित करण्यात आला आहे. एकूण १०० अंकांचा हा निर्देशांक असून हे १०० अंक तीन निरनिराळ्या उपनिर्देशांकांमध्ये विभाजित करण्यात आलेले आहेत.

८४. तीन उपनिर्देशांक (Sub-Index) : त्या त्या देशाच्या पेन्शन योजनेचे निर्देशांकातील स्थान ठरवितांना तीन उपनिर्देशांकाचा वापर करण्यात आला आहे. (१) पर्याप्तता (२) अविरतता (३) एकात्मता असे हे तीन उपनिर्देशांक आहेत.

(i) पर्याप्तता उपनिर्देशांक (Adequacy Sub-Index) : सेवानिवृत्ती नंतर प्रत्येक सेवानिवृत्ताला समाधानकारक जीवन जगता यावे तसेच योग्य ते पुरेसे राहणीमान उपलब्ध व्हावे हा पेन्शन योजनेचा मुख्य हेतू असतो. हा हेतू लक्षात घेऊन त्या त्या देशाच्या पेन्शन व्यवस्थेकडून असे पुरेसे उत्पन्न सेवानिवृत्तीनंतर उपलब्ध करून दिले जाते किंवा नाही याची पाहणी हा पर्याप्तता (Adequacy) उपनिर्देशांकाचा आधार असून त्याला ४० गुण देण्यात आलेले आहे. निवृत्त होतांना प्राप्त होत असलेल्या सरासरी वित्तलब्धीच्या किमान ५० टक्के ते १५० टक्के इतकी राशी सेवानिवृत्तीनंतर मिळण्याचा मापदंड या उपनिर्देशांकांमध्ये आधारभूत मानला आहे. "This sub-index considers the base (or safety-net) level of income provided by each system as well as the net replacement rate at income levels ranging from 50% to 150% of the average wage."

(ii) अविरतता उपनिर्देशांक (Sustainability Sub-Index) : अस्तित्वात असलेल्या पेन्शन योजनेला दिलेले संरक्षण लक्षात घेऊन कायम टिकून राहण्याची त्या पेन्शन योजनेची गुणवत्ता म्हणजे अविरतता (Sustainability) होय. फार मोठ्या प्रमाणात कर्ज काढण्याकडे कल असलेल्या शासनकर्त्यांची पेन्शन योजनेला टिकवून ठेवण्याची शक्ती कमी होत जाते व त्याचा अशा पेन्शन योजनेच्या अविरततेवर म्हणजे टिकून राहण्याच्या गुणवत्तेवर परिणाम होतो. "Finally, given the key role that the provision of a public pension plays in most systems, the level of government debt and public pension expenditure represent important factors affecting a system's long-term sustainability and the future level of these pensions." या उपनिर्देशांकाला ३५ गुण देण्यात आलेले आहे.

(iii) एकात्मता उपनिर्देशांक (Integrity Sub-Index) : या ना त्या प्रकारे समाजातील सर्वच घटकांना (शासकीय व अशासकीय) कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपामध्ये निवृत्तितेवत उपलब्ध करून देण्याच्या पेन्शन योजनेची बांधणी नियम व कायद्यांवर आधारित असणे या बाबी एकात्मता (Integrity) उपनिर्देशांकांमध्ये आधारभूत मानलेल्या आहेत. "This sub-index therefore considers the role of regulation and governance, the protection provided to plan members from a range of risks and the type of communication provided to individuals. In each case, we consider the requirements set out in the relevant legislation and not the best practice delivered by some pension plans." या उपनिर्देशांकाला २५ गुण देण्यात आलेले आहेत.

८५. या तीन उपनिर्देशांकाना देण्यात आलेले गुण एकत्रित करून १०० अंकांचा जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांक (Global Pension Index) तयार करण्यात आलेला आहे. निर्देशांकांमध्ये प्रदान करण्यात आलेले १०० गुण लक्षात घेता नेदरलँडला ८२.६ गुण आणि डेन्मार्क या देशाला ८१.४ गुण मिळालेले आहेत. सन २०२० चे मोजमाप करतांना भारतातील नव्या पेन्शन योजनेस सुद्धा हिशेबात धरल्यामुळे भारताच्या पेन्शन योजनेला ४५.७ गुण मिळालेले आहे. या जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांकांमध्ये मिळालेले गुण लक्षात

घेऊन या ३९ देशांची वर्गवारी A, B, C, D अशा चार वर्गांमध्ये करण्यात आलेली आहे. त्यात भारत हा "D" वर्गवारीमध्ये आहे. अशी ही जागतिक निवृत्तितेवत निर्देशांकातील स्थिती आहे.

८६. जगातील अनेक देशांच्या निवृत्तितेवत व्यवस्थांचा आढावा घेतला तर ढोबळमानाने या व्यवस्था तीन प्रकारांमध्ये मोडतात.

(i) DB Plan : Defined Benefit Plan : In a DB plan, benefits are defined in advance based on the employee's final or average salary and those benefits are guaranteed by the government as the sponsor.

(ii) DC Plan : Defined Contribution Plan : In contrast, DC plans do not have a guarantee component. The pension benefits depend upon the market performance of the pension fund and the government's cost is limited to a prespecified rate of contribution.

(iii) Hybrid Pension Arrangements.

(a) DB plan मध्ये सेवानिवृत्त झाल्यावर निवृत्तितेवत धारकाला किती निवृत्तितेवत मिळेल? ही गोष्ट निश्चित ठरलेली असते. या योजनेमध्ये कर्मचार्याला कोणताही सहभाग द्यावयाचा नसतो. पेन्शन योजनेसाठीची तरतूद हा शासनाच्या वार्षिक अंदाजपत्रकाचा एक भाग असतो. निवृत्त झाल्यानंतर सेवेतून बाहेर गेलेल्या व्यक्तीला मिळणारे वेतन असे या निवृत्तितेवतानाचे स्वरूप असते आणि त्यामुळेच या योजनेला अनेकदा a pay as you go असेही संबोधल्या जाते. अशा योजनेला अंदाजपत्रित निधी पुरविण्याची जबाबदारी ही शासनाने घेतलेली असते त्यामुळे या निवृत्तितेवत योजनेला "Funded DB pension plan" असेही म्हटले जाते.

(b) DC plan मध्ये निवृत्त झालेल्या व्यक्तीला किती निवृत्तितेवत मिळेल? याविषयीची कोणतीही निश्चिती नसते. त्याला मिळणारे निवृत्तितेवतानाचे लाभ हे गुंतवणुकीवर मार्केटमध्ये मिळणाऱ्या परताव्याच्या प्रमाणात मध्यस्थाकडून दिल्या जातात. नवी पेन्शन योजना लागू करण्यासाठी जो कायदा करण्यात आला त्या कायद्याच्या कलम 20 (2) (g) मध्ये पुढीलप्रमाणे तरतूद आहे. :-

"(g) there shall not be any implicit or explicit assurance of benefits except market based guarantee mechanism to be purchased by the subscriber;" पेन्शन फंडामध्ये अशी गुंतवणूक करतांना कर्मचार्याला काही सहभाग द्यावा लागतो व शासन काही सहभाग देत असते.

(c) मिश्र निवृत्तितेवत योजनेमध्ये (Hybrid Pension Arrangements) DB plan व DC plan यांचे मिश्रण करून निवृत्तितेवत योजनेची बांधणी केली जाते. ज्या देशामध्ये कर्मचारी संघटना प्रभावीपणे आपले म्हणणे मांडू शकल्या नाहीत व निवृत्तितेवतानाच्या निश्चित रकमेची अजिबात हमी न देणे हे शासनाला सुद्धा लाजिरवाणे वाटले किंवा वाटत असते अशा वेळी किमान काही तरी तुटके फुटके निवृत्तितेवत मिळू शकेल व बाकी सारा भाग गुंतवणुकीच्या परताव्यावर अवलंबून असेल अशाप्रकारची व्यवस्था या मिश्र निवृत्तितेवत योजनेमध्ये समाविष्ट असते.

८७. Reserve Bank of India Bulletin, Septemeber 2023 Volume LXXVII Number 9 च्या

(a) पृष्ठ ८२ वर Classification of Pension Plans या प्रकरणातून वेगवेगळ्या तीन प्रकारच्या निवृत्तितेवत व्यवस्थेची माहिती आपल्याला उपलब्ध होते. पुर्वपरिच्छेदाच्या उपपरिच्छेद (i) (ii) (iii) मध्ये दिलेली माहिती शब्दशः त्या प्रकरणातूनच वर उद्धृत केलेली आहे.

(b) पृष्ठ ८४ वर कोणत्या देशामध्ये कोणत्या प्रकारची निवृत्तितेवत योजना उपलब्ध आहे याविषयी निरनिराळ्या तेरा देशांची माहिती नमूद केलेली आहे. या माहिती प्रमाणे केंद्रशासनाच्या कर्मचार्यांना तसेच राज्यशासनाच्या कर्मचार्यांना नेदरलँड मध्ये Funded DB pension plan लागू आहे. स्वित्झर्लंड मध्ये सुद्धा या दोन्ही स्तरावरच्या कर्मचार्यांना Funded DB pension plan लागू आहे.

(c) पृष्ठ ८५ वर आशियातील देशांमध्ये अस्तित्वात असलेल्या पेन्शन योजनांची माहिती "Public Pension System in Asian Countries" या मथळ्याखाली पुढील शब्दात नमूद आहे. :- "Further, the national pension provision in Asia is very diverse. While Philippines, Thailand, Vietnam and Pakistan have DB schemes, countries like China, Indonesia, Malaysia, Singapore, India and Sri Lanka have operationalised DC schemes."

(d) रिझर्व्ह बँकेच्या याच बुलेटीनच्या पृष्ठ ८४ वर कॅनडामध्येसुद्धा केंद्रशासकीय कर्मचाऱ्यांना Funded DB pension plan लागू आहे असे नमूद आहे. मुद्दाम ही अधिकृत माहिती देण्याचे कारण असे की, “जुनी पेन्शन योजना आता जगात कुठेही नाही” हे मा.उपमुख्यमंत्र्यांचे विधान वस्तुस्थितीवर आधारित नाही.

८८. मा.उपमुख्यमंत्री श्री.देवेंद्रजी फडणवीस : “सभापती महोदया, आपण महाराष्ट्राचा सरळ विचार केला तर आज आपला committed expenditure ५६ टक्के आहे. आपण ७५ हजार भरती करित आहोत हे ठीक आहे. पण एकही भरती केली नाही तरी आपला बजेटशी committed expenditure ८३ टक्क्यांवर जाणार आहे. मी own tax revenue शी म्हणत नाही. Committed expenditure in the budget - it will go upto 83%. पगार, पेन्शन, व्याज रक्कम हे ८३ टक्क्यांवर जाणार आहे. माहितीमध्ये ५६ टक्के आहे. committed expenditure मध्ये घेतलेल्या कर्जावरील व्याज देखील पकडावे लागते. आपण ते सर्व पकडून पहावे. ते खरोखर ६० टक्के आहे. आपण ते ५८ टक्क्यांवर खाली आणत आहोत. आपल्याला ही परिस्थिती विचारात घ्यावी लागेल. जुनी पेन्शन योजना हा काही घाईने घेण्याचा निर्णय नाही तर विचारपूर्वक घेण्याचा निर्णय आहे.” मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी वर नमूद केलेले जे उद्गार सभागृहात काढलेले आहे त्याबाबतची सुद्धा वस्तुस्थिती समजून घेणे आवश्यक आहे.

८९. “जुनी पेन्शन योजना हा काही घाईने घेण्याचा निर्णय नाही तर विचारपूर्वक घेण्याचा निर्णय आहे” हे मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी व्यक्त केलेले मत निश्चितच विचारात घेण्यायोग्य आहे, असेच कोणीही म्हणेल. विचार करता असे आढळून येते की, जुनी पेन्शन योजना मोडीत काढण्याचा व नवीन पेन्शन योजना लागू करण्याचा निर्णय हा विचारपूर्वक घेण्यात आलेला नव्हता तर तो घाईघाईने घेण्यात आला होता. याचा पुरावा म्हणून वारंवार आणि वेळोवेळी नवीन पेन्शन योजनेमध्ये ज्या सुधारणा करण्यात आल्या व अजूनही करण्यात येत आहेत हा होय. इतकेच नव्हे तर आता आणखी मोठे टिगळ लावण्यासाठी समितीची नेमणूक करण्यात आलेली आहे हाच त्याचा आणखी पुढचा पुरावा होय.

९०. मा.उपमुख्यमंत्र्यांच्या उपरोक्त परिच्छेदामध्ये 'Committed Expenditure' विषयी त्यांनी मांडलेल्या विचारांची दखल घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी

(i) Committed Expenditure : बांधील खर्च

(ii) Charged Expenditure : भारित खर्च

(iii) Other Expenditure : इतर खर्च

या संज्ञा काळजीपूर्वक समजावून घ्याव्या लागतील.

९१. राज्याकडे सर्व मार्गांनी येणारे उत्पन्न राज्याच्या संचित निधीमध्येच जमा करावे लागेल अशी तरतूद घटनेच्या खंड २६६ मध्ये आहे. विधानमंडळाने कायदा करून मान्यता दिल्यावरच व दिल्या प्रमाणे शासनाला संचित निधीतून खर्च करता येईल. (खंड २६६ (३)) असा कायदा करण्याच्या प्रयोजनार्थ “वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र” सभागृहाला सादर करावे लागेल. (खंड २०२) या विवरणपत्रामध्ये भारित खर्च (charged expenditure) अमतदेय (Non-votable) भाग म्हणून वेगळा दाखवावा लागेल. इतर खर्च (other expenditure) हा वेगळा मतदेय भाग (votable part) म्हणून दाखवावा लागेल. (खंड २०२ (३)) अमतदेय भागात समाविष्ट असलेल्या खर्चावर चर्चा होऊ शकेल, मतदान करता येणार नाही. हा भाग मतदानाशिवाय मंजूर करावयाचा भाग असेल. इतक्या स्पष्ट तरतुदी भारतीय संविधानात समाविष्ट आहेत.

९२. याबाबतच्या घटनात्मक तरतुदी अतिशय स्पष्ट आहेत. कर्जावरील व्याज म्हणून जो काही खर्च करावा लागेल तो खर्च हा महाराष्ट्र राज्याच्या संचित निधी वर भारित खर्च (charged expenditure) असेल. निरनिराळ्या प्रकारचे सहा खर्च हे भारतीय संविधानात राज्याच्या संचित निधीवर भारित खर्च म्हणून नमूद केलेले आहेत. त्याचे तपशील भारतीय संविधानाच्या खंड २०२ च्या उपखंड ३ मध्ये नमूद आहेत. त्या उपखंड ३ मधील आवश्यक मजकूर शब्दशः पुढीलप्रमाणे:-

“(3) The following expenditure shall be expenditure charged on the Consolidated Fund of each State -

(a) the emoluments and allowances of the Governor and other expenditure relating to his office;

(b) the salaries and allowances of the Speaker and the Deputy Speaker of the Legislative Assembly and, in the case of a State having a Legislative Council, also of the Chairman and the Deputy Chairman of the Legislative Council;

(c) debt charges for which the State is liable including interest, sinking fund charges and redemption charges, and other expenditure relating to the raising of loans and the service and redemption of debt;

(d) expenditure in respect of the salaries and allowances of Judges of any High Court;

(e) any sums required to satisfy any judgment, decree or award of any court or arbitral tribunal;

(f) any other expenditure declared by this Constitution, or by the Legislature of the State by law, to be so charged.”

९३. उपरोक्त तरतुदी काळजीपूर्वक लक्षात घेतल्या तर घटनात्मक संज्ञा व व्यावहारिक वापरात असलेल्या संज्ञा यांची सरमिसळ करण्याने गोंधळ निर्माण होण्याशिवाय काहीही पदरी पडत नाही. व्याजाच्या रकमा हा भारित खर्च आहे की नाही? या प्रश्नाचे उत्तर “घटनात्मक तरतुदीनुसार तो भारित खर्च आहे” असे आहे व तो व्यावहारिक दृष्टीने बांधील खर्च आहे की नाही? या प्रश्नाचे उत्तरसुद्धा “होय” असेच आहे. वेतन आणि निवृत्तिवेतनावर होणारा खर्च हा घटनात्मकदृष्ट्या भारित खर्च आहे की नाही? या प्रश्नाचे उत्तर “नाही” असे आहे. व्यावहारिक दृष्टीने तो बांधील खर्च आहे की नाही? या प्रश्नाचे उत्तर “तो बांधील खर्च आहे” असे आहे. बांधील खर्च म्हणून ‘वेतन व निवृत्तिवेतन’ या खर्चासोबत ‘व्याजावरील भारित खर्च’सुद्धा मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी त्यांच्या प्रतिपादनात जोडून दिलेला आहे. आता प्रश्न असा निर्माण होतो की, वेतन व निवृत्तिवेतनावरील बांधील खर्चामध्ये व्याज या मथळ्याखालील भारित खर्चसुद्धा जोडून दिला तर मग सहा प्रकारच्या भारित खर्चापैकी इतर पाच भारित खर्चसुद्धा जोडून देण्यास काय अडचण होती? म्हणजे वेतन व निवृत्तिवेतनावरचा खर्च १०० टक्केच्या वर सुद्धा दाखविता आला असता.

९४. फक्त ‘व्याज खर्च हा एकटा भारित खर्च’ ह्या वेतन व निवृत्तिवेतनाच्या खर्चात जोडून देण्यात आल्यामुळे अधिकृत कागदपत्रांच्या आधारे वेतन व निवृत्तिवेतनावरील खर्च खरोखरच प्रत्यक्षात किती आहे? हे स्वतंत्रपणे पाहणे आवश्यक झालेले आहे. वेतन व निवृत्तिवेतनावरील प्रत्यक्ष खर्च किती आहे? याबाबतची अधिकृत माहिती महाराष्ट्र शासनाच्या सन २०२३-२०२४ च्या अर्थसंकल्पीय प्रकाशनातील आलेख क्रमांक २ मधून आपणास उपलब्ध होते. या आलेखामध्ये निवृत्तिवेतनावरील खर्च ११ टक्के व वेतनावरील खर्च २४ टक्के दाखविण्यात आला आहे. हा आलेख फोटो पद्धतीने सहपत्र : तीन म्हणून सोबत प्रसूत केलेला आहे.

९५. अनेक देशांमध्ये फार मोठे कर्ज काढून व्याजाच्या रकमा वाढविल्या जातात व व्याज खूप वाढले आहे असे सांगून DB Pension Plan हे DC Pension Plan मध्ये बदलविण्यासाठी एक कारण किंवा निमित्त म्हणून व्याजाच्या रकमा पुढे केल्या जातात. इतकेच नव्हे तर फार मोठे कर्ज काढण्याच्या विद्यमान शासनाच्या कृतीमुळे DB Plan ला आधार देण्याच्या भविष्यकालीन सरकारांच्या शक्तीवर कुठाराघात केला जातो ही गोष्ट जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांक प्रकाशित करतांना डॉ.डेव्हिड नॉक्स यांनी प्रस्तावनेतच पुढील शब्दात नमूद केलेली आहे. :-

“The significant growth in government debt during 2020 which will, at some future date, affect the ability to pay benefits from pay-as-you-go systems and provide “social protection” programs.”

९६. कर्ज आणि व्याजाचा विचार केला तर केंद्र शासनाने व राज्यशासनाने गेल्या ५-१० वर्षांत व्याजाच्या रकमांचा ‘भोंगा’ दाखवून जुन्या पेन्शन योजनेची कत्तल करण्याचे उद्दिष्ट समोर ठेऊन भरमसाठ कर्जाची उभारणी केली असे स्पष्टपणे दिसून येते. केंद्रशासनाच्या वित्त विभागाच्या बजेट डिव्हिजनने प्रसूत केलेल्या त्या त्या वर्षाच्या अंदाजपत्रकीय दस्तऐवजांमध्ये उपलब्ध असलेल्या आकडेवारीवरून असे दिसून येते की, ३१ मार्च २०१३ रोजी केंद्रशासनावरील कर्जाची रक्कम ५०.३९ लक्ष कोटी रुपये होती. तर ती ३१ मार्च २०२३ रोजी १५२.६१ लक्ष कोटी रुपये झाल्याचे स्पष्टपणे दिसून येते. म्हणजे कर्ज तिप्पटीपेक्षा जास्त झालेले होते. वर्षवार योजनापूर्वक हे कर्ज कसे वाढत गेले याबाबतचे तपशील पुढीलप्रमाणे आहेत. :-

Debt position of the Government of India

As on 31st March	Rs. in Crores
1	2
2013	50,39,131.01
2014	55,87,149.33
2015	62,78,553.97
2016	68,91,913.58
2017	74,40,574.40
2018	82,32,653.56
2019	90,56,725.48
2020	100,18,120.51
2021	121,21,959.24
2022	135,87,893.16
2023	152,61,122.12
2024	169,46,666.85

९७. वाढते कर्ज काढण्याच्या उत्साहाबाबत केंद्रशासनाची जी स्थिती आहे तीच स्थिती राज्यशासनाची सुद्धा आहे. "Handbook of Statistics on Indian States" या रिझर्व्ह बँकेने प्रकाशित केलेल्या सन २०२१-२२ च्या प्रकाशनामध्ये ३१ मार्च २०१३ रोजी महाराष्ट्रावर असलेले कर्ज २.८२ लक्ष कोटी रुपये होते व तेच ३१ मार्च २०२२ रोजी ६.०९ लक्ष कोटी रुपये होते असे दिसून येते. म्हणजे जवळ जवळ तिप्पट झालेले होते. इथे सुद्धा दरवर्षी कर्ज वाढविण्याचा नादच लागला होता हे स्पष्टपणे दिसून येते. सन २०१३ पासून तर २०२२ पर्यंत एकाही वर्षी कर्जाची रक्कम कमी झालेली नाही तर ती प्रत्येक वर्षी वाढतच गेलेली आहे हे या हॅन्डबुकमधील आकडेवारीवरून दिसून येते. वर्षवार हे कर्ज कसे वाढत गेले याबाबतचे तपशील पुढीलप्रमाणे आहेत. :-

Debt position of the Government of Maharashtra (i.e. Outstanding Liabilities)

As at end March	Rs. in Crores
1	2
2013	2,82,010
2014	3,09,327
2015	3,21,806
2016	3,51,441
2017	3,96,001
2018	4,32,479
2019	4,38,842
2020	4,80,955
2021	5,30,310
2022	6,09,000

९८. कर्जाच्या ह्या रकमा दरवर्षी व सतत वाढत असल्यामुळे देय व्याजाच्या रकमा ह्यासुद्धा सतत वाढत जाणार आणि ह्या व्याजाच्या रकमा वेतन व निवृत्तिवेतनाच्या रकमांना जोडून दिल्या जाणार व आता नवीन पेन्शन योजना लागू केल्याशिवाय गत्यंतर नाही असे हाकारे सुरू केले जाणार. विशेष आश्चर्याची गोष्ट अशी की, 'वेतन व निवृत्तिवेतन' या खर्चाशी कोणताही संबंध नसतांना त्याच्या बोंडख्यावर 'व्याज' या खर्चाला चढविले जाणार व बांधील खर्च (Committed Expenditure) खूप वाढलेला आहे असा हाकारा होणार व तसे होत असतांना घटनेच्या कलम २०२ (३) ने सांगितलेल्या निरनिराळ्या सहा

भारित खर्चापैकी (Charged Expenditure) एकट्या 'व्याज' ह्या एकाच भारित खर्चाची निवड का करण्यात आली? इतर पाच भारित खर्च वेतन व निवृत्तिवेतनाच्या बोंडख्यावर बसवून या बांधील खर्चाच्या रकमा आणखी फुगवून सांगण्यामध्ये काय अडचण आहे? याचा खुलासा करायला कोणीही तयार नाही. कोणत्याही कारणाने कर्ज काढण्याची केंद्रशासनाची व राज्यशासनाची ही लय अशीच अबाधित राहिली तर पुढच्या ५-१० वर्षांनंतर 'वेतन आणि निवृत्तिवेतन' यावरील खर्च भागविण्यासाठी टेकेदारामार्फत (सेवापुरवठाधारक) कंत्राटी पद्धतीने काम करणाऱ्या कंत्राटी कर्मचाऱ्यांचा एक वेगळा कक्ष हा शासनामध्ये स्थापन करावा लागेल आणि या कक्षातील कंत्राटी कर्मचाऱ्यांना "दे उसका भला ! न दे उसका भी भला" असे हाकारे देत रस्तोरस्ती फिरा" असे सांगण्याची वेळ शासनावर आल्याशिवाय राहणार नाही.

९८.१ फार मोठ्या प्रमाणात शासन ज्यावेळेला कर्ज उभे करते त्यावेळेला भविष्यकाळातील शासनाच्या DB Pension Plan ला उभारी देण्याच्या शक्तीवर विद्यमान शासन कुठाराघात करीत असते. त्यामुळेच कमी कर्ज काढणारी शासन यंत्रणा ही DB Pension Plan ला मजबूत आर्थिक पाठिंबा देण्याच्या स्थितीत असते ही गोष्ट सुद्धा जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांकामध्ये पृष्ठ १६ वर पुढील शब्दात नमूद करण्यात आलेली आहे. :-

"Higher government debt is likely to limit the ability of future governments to support their older populations with pension payments and other services. Hence, governments with lower levels of debt are in a stronger financial position to be able to sustain their current level of pension and other payments."

'पाप-पुण्य' विचार

९९. मा.उपमुख्यमंत्री श्री.देवेंद्रजी फडणवीस : "आज आपल्या सरकारने जुनी पेन्शन योजना लागू केली तरी काही फरक पडत नाही. कारण याची खरी liability सन २०३० नंतर येणार आहे. एक राज्यकर्ता म्हणून प्रश्न समजून घेऊन त्या प्रश्नाचा long term विचार करायचा की आपले सरकार आहे, दुसरी निवडणूक जिंकायची आहे, liability तयार केली तरी आपल्याला काय, आपण जिंकून घेऊ, पुढे येणारे पाहतील असा विचार करायचा, हा प्रश्न राज्यकर्ता म्हणून माझ्यासमोर आहे."

अशाच प्रकारचे मत मा.पंतप्रधानांचे विश्वासू सहकारी श्री.अरविंद पंगारिया यांनी दिनांक १४ नोव्हेंबर २०२२ रोजीच्या इंडियन एक्सप्रेसमध्ये लिहिलेल्या लेखामध्ये पुढील शब्दात व्यक्त केलेले आहे. :-

"It was a "sin" to promise the OPS because the future state government will have to bear the burden when those who were appointed in 2004 retire in 2034."

१००. जुनी पेन्शन योजना लागू करणे म्हणजे भविष्यात येणाऱ्या सरकारांच्या विरोधात मोठे 'पाप' करणे होय, अशी भाषा श्री.अरविंद पंगारिया यांनी वापरलेली आहे. विद्यमान सरकारने फार मोठे कर्ज काढावे व DB Pension Plan ला पाठवळ देण्याच्या भविष्यकालीन सरकारांच्या शक्तीला अधु करावे हे फार मोठे 'पुण्य' आहे असे मानणाऱ्या अरविंद पंगारियांनी या मागचा शास्त्रीय विचार समजून घेतला पाहिजे. फार मोठ्या प्रमाणात विद्यमान सरकार ज्यावेळेला कर्ज उभे करते त्यावेळेला भविष्यकालीन सरकारांच्या DB Pension Plan ला बळ देण्याच्या शक्तीवर विद्यमान शासन कुठाराघात करीत असते. त्यामुळेच कमी कर्ज काढणारी शासन यंत्रणा ही DB Pension Plan ला मजबूत आर्थिक पाठिंबा देण्याच्या स्थितीत असते ही गोष्ट जागतिक निवृत्तिवेतन निर्देशांक अहवालामध्ये पृष्ठ १६ वर पुढील शब्दात नमूद करण्यात आलेली आहे. :-

"Higher government debt is likely to limit the ability of future governments to support their older populations with pension payments and other services. Hence, governments with lower levels of debt are in a stronger financial position to be able to sustain their current level of pension and other payments."

१०१. श्री.अरविंद पंगारिया यांच्यासारख्या ज्येष्ठ विचारवंताने पाप-पुण्याच्या भाषेत या विषयाची मांडणी करावी हे जेवढे आश्चर्यकारक आहे तेवढेच ते खेदजनकही आहे. अगदीच व्यावहारिक परिभाषेत मांडणी करावयाची झाली तर असे म्हणता येईल की, शासनासमोर दोन प्रस्ताव आहेत त्यापैकी कोणत्या प्रस्तावाची निवड करावयाची याचा शासनाचेच विचार करावयाचा आहे.

त्याचा परिणाम असा झाला की, त्यांच्या समभागांचे भाव आणखी पडायला सुरुवात झाली. त्यासोबत बाजारसुद्धा. माधवपुरा मर्कटाईल सहकारी बँकेला ८८८ कोटी रुपयांचे नुकसान सहन करावे लागले. बँक बुडीत निघाली. सगळ्या गुंतवणूकदाराचे पैसे बुडाले. श्री.केतन पारेख यांच्यावर बरेच खटले दाखल झाले आणि त्यांना दोन वर्षांची सक्त मजुरीची शिक्षा झाली. (परिच्छेद ११८ पहा)

पहिला प्रस्ताव असा की, भांडवली बाजारातील बरकत चालू राहिली पाहिजे. त्यासाठी प्रत्येक कर्मचार्याने १० टक्के रक्कम दिली पाहिजे, शासन १० टक्के रक्कम देईल, ती कमी पडत असेल तर शासन १४ टक्के देईल. पण काहीही झाले तरी एवढा निधी भांडवली बाजारात दरमहा गेलाच पाहिजे व त्यामुळेच नव्या पेन्शन योजनेचा विचारच स्वीकारला गेला पाहिजे. त्याला पर्याय नाही. हा पहिला प्रस्ताव.

दुसरा प्रस्ताव असा की, कर्मचारी संघटनांचे प्रयत्न, त्या त्या वेळी शासनाने घेतलेले निर्णय, वेतन आयोगाचे अहवाल, न्यायालयांचे निर्णय अशी ही शे-दिडशे वर्षांची 'दमछाक' सोसून जुनी पेन्शन योजना आता कुठे स्थिरस्थावर झालेली आहे. कर्मचार्यांच्या सेवाशर्तीचा अपरिहार्य भाग असलेली ही जुनी पेन्शन योजना बंद करणे म्हणजे आयुष्यभर ज्या कर्मचार्याने शासनाची सेवा केली त्याला आयुष्याच्या उत्तरार्धामध्ये वयोमानपरतचे आलेले म्हातारपण, बौद्धिक व शारीरिक क्षमतेमध्ये झालेली घसरण, शरीराचे स्नायू आणि बुद्धी यांना उचित आहाराअभावी लागलेली ओहोटी, अशा स्थितीत शासन म्हणून आम्ही त्याला वाऱ्यावर सोडणार नाही. "तू आता निवृत्त झाला आहेस तुझा आमचा शासन म्हणून यापुढे काही संबंध राहिला नाही. कायद्याने नेमलेल्या मध्यस्थाकडे (intermediary) तू जा व त्याच्याकडून तुझ्या सेवाकाळामध्ये बाजारात जी काही गुंतवणूक केली त्यावरील लाभसंचय (distribution of accumulations) वाटपात सहभागी हो" असे आम्ही आमच्या कर्मचार्याला सांगणार नाही. नव्या पेन्शन योजनेच्या या विकृत स्वरूपामुळे शासनामध्ये उद्या भरती होणाऱ्या

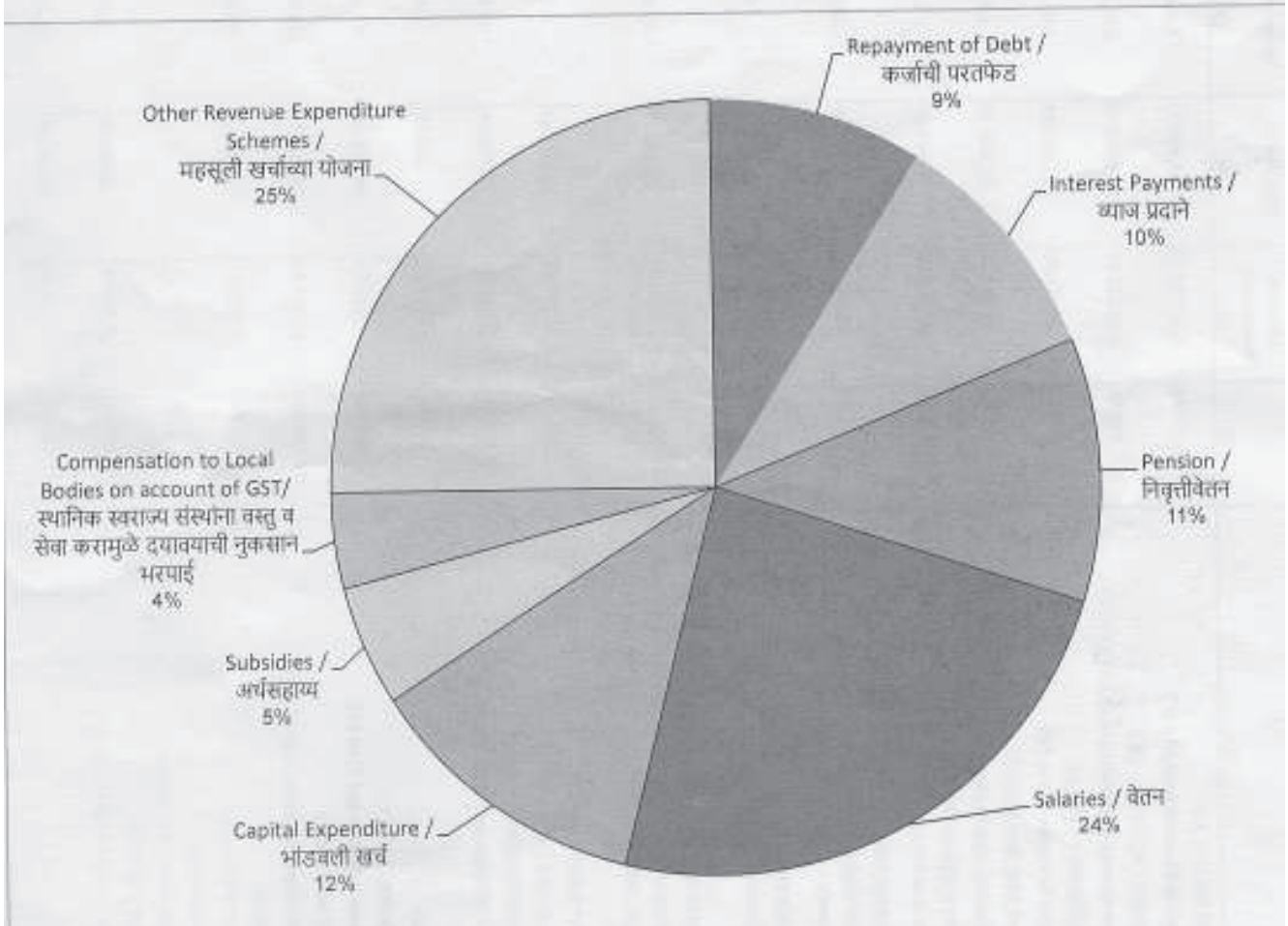
उमेदवारांच्या गुणवत्तेवर व भरती झालेल्यांच्या कार्यक्षमतेवर त्याचे काय परिणाम होतील याचा आम्ही शासन म्हणून अंदाज करू शकतो. त्यामुळे जुनी पेन्शन योजना सुरू ठेवण्याचा विचार आम्ही शासन म्हणून मान्य करित आहोत. असा हा दुसरा प्रस्ताव.

श्री.अरविंद पंगारिया यांचा विचार मान्य करावयाचा झाल्यास विद्यमान सरकारने पहिला प्रस्ताव मान्य करावा व पुढे याच्या दुप्पट-चौपट कर्ज शासनावर करून ठेवावे म्हणजे जुनी पेन्शन योजना लागू करता येणार नाही असे सांगायला विद्यमान शासन मोकळे होईल व भविष्यकाळातील कोणत्याही शासनालासुद्धा जुनी पेन्शन योजना लागू करणे शक्य होणार नाही असाही बंदोबस्त आपोआपच होईल. भविष्यकाळातील अनेक शासनकर्त्यांचे हात बांधून ठेवण्याचे पुण्य श्री.पंगारिया यांच्या पदरी पडेल. त्या स्थितीत कर्मचारी व शिक्षकांना तीव्र संघर्ष करण्याशिवाय दुसरा कोणताही पर्याय शिल्लक उरणार नाही.

१०२. मा.उपमुख्यमंत्री श्री.देवेंद्रजी फडणवीस : "आज आपण बँकेत पेन्शनकरिता आपले कॉन्ट्रीब्युशन ठेवले तर बँकेचे दीर्घ मुदतीचे व्याज दर ५ टक्के, ४ टक्के, ३ टक्के इतके खाली आहेत. त्यावर आपल्याला व्याज मिळत नाही. Rate of inflation ७-८ टक्क्यांपासून ११ टक्क्यांपर्यंत आहे. त्यामुळे त्या पैशाची किंमत वाढण्यापेवजी कमी होते. त्यामुळे ही पद्धत आली आहे. चांगले stocks, mutual funds आहेत. आपण पाहिले तर दिसेल की, साधारणपणे mutual funds चा फरफॉर्मन्स

(सहपत्र तीन : परिच्छेद १४ पहा)

आलेख क्र. २/Graph No. 2
रुपया जातो कोठे / Rupee goes to
अर्थसंकल्प २०२३-२४/Budget 2023-24 (पैशात/In Paise)

“We know about these scams because they were huge and had affected the entire market. Market insiders swear that there have been many smaller scams using similar modus operandi from the time of Mundhra until Parekh and even later.”

(परिच्छेद ११९ पहा)

११-१२ टक्क्यांचा राहिला आहे. Mutual funds मध्ये गुंतवायचे आणि त्यातून inflation पेक्षा जास्त returns मिळाला तर पुंजी जमा होते. आपल्याला ठेवलेल्या पुंजीतून returns मिळतात. आपल्या पुंजीची किंमत कमी होत नाही. शेवटी आपण आपली योजना जरी सुरु केली तरी आपल्याला पैसा फंड मॅनेजरद्वारे गुंतवण्याशिवाय पर्याय नाही.”

१०३. नवीन पेन्शन योजनेच्या समर्थनार्थ राज्याच्या मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी उपरोक्त परिच्छेदात जे मत व्यक्त केलेले आहे त्यात त्यांनी काही बाबी ढोबळमानाने गृहीत धरलेल्या आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे :-

(i) चांगले stocks आणि mutual funds आहेत. त्यांचा परफॉर्मन्स ११-१२ टक्क्यांचा राहिला आहे.

(ii) त्यामध्ये पैसे गुंतवले म्हणजे inflation पेक्षा जास्त returns मिळाले तर पुंजी जमा होते.

(iii) या ठेवलेल्या पुंजीतून returns मिळतात व पुंजीची किंमत कमी होत नाही.

(iv) शेवटी आपण आपली योजना जरी सुरु केली तरी आपल्याला पैसा फंड मॅनेजरद्वारे गुंतवण्याशिवाय पर्याय नाही.

मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी “फंड मॅनेजरद्वारे पैसा गुंतवण्याशिवाय आपल्याला पर्याय नाही” हे जे उद्गार काढले ते व्यावहारिकदृष्ट्या बरोबर असले तरी त्याचा कायदेशीर अर्थ मध्यस्थ (intermediary) यांच्यामार्फतच हा पैसा गुंतविला जाईल असा आहे. ही गोष्ट कायद्यामध्ये स्पष्टपणे नमूद केलेली आहे. या कायद्याप्रमाणे मध्यस्थाचे मुख्य काम “collection, management, recordkeeping and distribution of accumulations;” (Section 2 (g)) असे आहे.

१०४. प्रत्येक मध्यस्थाला प्राधिकरणाकडून मान्यतेचे प्रमाणपत्र मिळवावे लागेल. कायद्यामध्ये जेवढे मध्यस्थ नमूद केलेले आहेत त्यांचे ढोबळमानाने दोन प्रकार सांगता येतील.

(i) खाजगी भांडवलदारी कंपनी अथवा खाजगी भांडवलदार

(ii) शासन नियंत्रित एलआयसी किंवा स्टेट बँकेच्या उपकंपन्या सारख्या कंपनी अथवा उपकंपन्या.

या दोनही प्रकारात मोडणाऱ्या मध्यस्थांचा भांडवली बाजारातील वर्तनाचा आकृतिबंध ठरलेला असतो.

१०५. खाजगी भांडवलदारांच्या वर्तनाचा आकृतिबंध : खाजगी कंपनी किंवा खाजगी भांडवलदार हे कर्मचाऱ्यांचे भले करण्यासाठी भांडवली बाजारात उतरलेले नसतात. जास्तीत जास्त नफा (profit) मिळविणे हे त्यांचे एकमेव उद्दिष्ट असते. त्यामुळे ते आपले महत्तम नफा कमाविण्याचे काम सोडून शासनाने झटकलेली निवृत्ती वेतनाची जबाबदारी जुन्या पेन्शन योजनेच्या समतुल्य पार पाडतील असे गृहीत धरणे हे संपूर्णपणे चुकीचे आहे.

शासननियंत्रित कंपन्यांच्या वर्तनाचा आकृतिबंध : राहता राहिला प्रश्न भांडवली बाजारात खेळाडू म्हणून सहभागी झालेल्या/असलेल्या शासन नियंत्रित कंपन्या किंवा उपकंपन्या. त्यांच्या इतिहासाचे अवलोकन केल्यास असे दिसून येते की, शासनातील कोणत्या पदावरील कोणती अधिकारी व्यक्ती आदेश देईल व त्यामुळे कोणाला लाभ मिळवून देण्यासाठी या कंपनी कोणाला मदत करतील याच्या बाबतीत कोणतेही भविष्य कोणीही सांगू शकत नाही असा हा

७०-७५ वर्षांचा इतिहास आहे.

१०६. भरपूर नफा मिळविण्यासाठी खाजगी कंपनी व विवक्षित व्यक्ती यांच्यामार्फत या भांडवली बाजारामध्ये शेअर्सचे भाव जोरात वर चढविणे किंवा जोरात खाली पाडणे हा खेळ सतत चालूच असतो. भांडवली बाजारात सतत चालू असलेल्या या खेळामध्ये जेव्हा एका पक्षाला फार मोठा लाभ होतो तेव्हा दुसऱ्या कोणाला तरी तेवढाच तोटा होत असतो. हा तोटा भोगणारे कोण असतात? साधारणपणे भांडवली बाजारात चालणाऱ्या खेळविषयी अनभिज्ञ असलेल्या सामान्य गुंतवणूकदाराला याचा फार मोठा फटका बसतो व तेवढाच जोरदार दुसरा फटका हा सामान्य लोकांची गुंतवणूक असलेल्या शासननियंत्रित कंपनी व उपकंपन्या यातील गुंतवणूकीला बसतो. इतरत्र ‘बड्या’ लोकांना झालेले नुकसान भरून काढण्यासाठी शासननियंत्रित कंपनी व उपकंपन्या यांचा हुकूमि एक्का म्हणून वापर केला गेल्याची ऐतिहासिक उदाहरणे उपलब्ध आहेत. म्युच्युअल फंड किंवा पेन्शन फंडाची गुंतवणूक या कंपन्यांमध्ये फार मोठ्या प्रमाणात असते. अनेकदा हे काम कायद्याच्या मर्यादा सांभाळून केले जाते तर अनेकदा या क्षेत्रातील हातचलाखी करणारे कलाकार (Manipulators) अस्तित्वात असलेल्या कायद्याचा भंग करून या कार्यात यश मिळविण्याचा प्रयत्न करतात. क्वचित प्रसंगी हा प्रकार संबंध देशाला धक्का देणारा असतो. या संदर्भात उपलब्ध असलेल्या प्रमाणभूत वाङ्मयात अशी अनेक उदाहरणे उपलब्ध आहेत त्यातील काही मोजकी उदाहरणे पुढील परिच्छेदातून नमूद केलेली आहे.

१०७. श्री.हरिदास मुंदडा समभाग घोटाळा : स्वातंत्र्योत्तर भारतातील समभाग बाजारातील पहिले घोटाळेबाज म्हणून श्री.हरिदास मुंदडा यांचे नाव घेतले जाते. आपल्या कंपन्यांचे समभाग वेगवेगळ्या बँकांमध्ये गहाण ठेवून त्यावर फार मोठे कर्ज उभे करावयाचे, उभ्या केलेल्या कर्जातून आपल्याच कंपन्यांचे आणखी समभाग विकत घ्यावयाचे, कर्ज काढतांना आपल्याच कंपन्यांचे नकली समभागपत्र गहाण म्हणून ठेवायचे, मोठ्या प्रमाणात त्या समभागांचे भाव वाढले की, पुन्हा नव्याने घेतलेले समभाग गहाण टाकून कर्ज निधी उभा करावयाचा व पुन्हा खरेदी करावयाची ही त्यांची कार्यपद्धती होती. काही कंपन्यांच्या समभागांचे भाव वाढले की, इतरही कंपन्यांच्या समभागांचे भाव वाढतात व बाजारात कृत्रिम तेजी निर्माण होते. एका बाजूला १९५७ च्या केंद्रीय अंदाजपत्रकात बसविलेल्या एक्सपेंडिचर टॅक्समुळे व दुसऱ्या बाजूला श्री.मुंदडा यांनी फार मोठ्या प्रमाणात आपल्याच कंपन्यांची नकली समभागपत्रे बँकांकडे गहाण ठेवली अशी अफवा पसरल्यामुळे श्री.मुंदडा यांच्या कंपन्यांचे भाव धडाधड पडायला लागले. त्याचबरोबर बाजारातील तेजीही कोसळली. श्री.हरिदास मुंदडा यांनी केंद्रशासनातील वित्त सचिव श्री.एच.एम.पटेल (ICS) यांची भेट घेतली व भारतीय आयुर्विमा निगमने (LIC) माझ्या कंपन्यांचे समभाग मोठ्या प्रमाणात खरेदी करावे अशी त्यांना विनंती केली. श्री.पटेल यांनी एलआयसीचे चेअरमन श्री.जी.आर.कामत (दुसरे ICS) आणि एलआयसीचे मॅनेजिंग डायरेक्टर श्री.एल.एस.वेद्यनाथन यांच्याशी चर्चा केली. मार्च-एप्रिल १९५७ मध्ये एलआयसीने तीन व्यवहारांमध्ये मुंदडा यांच्या कंपन्यांचे जवळ जवळ १.५२ कोटी रुपये किमतीचे समभाग खरेदी केले.

१०८. डिसेंबर १९५७ मध्ये खासदार श्री.फिरोज गांधी यांनी हे प्रकरण लोकसभेमध्ये उपस्थित केले. एलआयसीने लोकांच्या पैशांची ही जी लूट केलेली आहे त्याबाबतची चौकशी झाली पाहिजे अशा प्रकारची मागणी त्यांनी केली. मुंबई उच्च न्यायालयाचे मा.न्यायमूर्ती श्री.एम.सी.छागला यांचा चौकशी आयोग नेमण्यात आला. वित्त सचिव श्री.एच.एम.पटेल यांनी छागला आयोगासमोर आपण याबाबतीत अर्थमंत्र्यांशी चर्चा केली होती असे नमूद केले. पुढे असेही लक्षात आले की :

Historically, the imposition of progressive taxes on income and inheritance has greatly contributed to reducing the concentration of capital. (परिच्छेद १२३ पहा)

कंपन्यांवरील करामधे ही जी कपात करण्यात आली त्याचा परिणाम शासनाचे उत्पन्न फार मोठ्या प्रमाणात कमी झाले व त्यासोबतच भांडवली बाजारातील खेळाडूंना मिळणारा नफा (Profit) फार मोठ्या प्रमाणात वाढला. दिनांक ८ ऑगस्ट २०२२ रोजी संसदेच्या अंदाज समितीने (Parliamentary Committee on Estimates) जो आपला अहवाल संसदेला सादर केला त्या अहवालामध्ये शासनाला किती नुकसान सहन करावे लागले याचे तपशील नमूद करण्यात आलेले आहे.

(परिच्छेद १३० पहा)

(i) वित्त सचिव श्री.एच.एम.पटेल (ICS), एलआयसीचे चेअरमन श्री.जी.आर.कामत (ICS) व एलआयसीचे मॅनेजिंग डायरेक्टर श्री.एल.एस.वैद्यनाथन हे या घोटाळ्यामध्ये गुंतलेले आहेत.

(ii) सचिवांनी केलेल्या कृत्यांची जबाबदारी अर्थमंत्र्यांना स्वीकारावी लागेल.

(iii) आयुर्विमा महामंडळाच्या 'गुंतवणूक समिती'समोर न ठेवताच हा व्यवहार पार पाडण्यात आला होता, असेही पुढे लक्षात आले.

या प्रकरणातून पुढे अर्थमंत्री श्री.टी.टी.कृष्णमचारी यांना दिनांक १८ फेब्रुवारी १९५८ रोजी राजीनामा द्यावा लागला. वित्त सचिव श्री.एच.एम.पटेल, एलआयसीचे अध्यक्ष श्री.जी.आर.कामत व एम.डी. श्री.एल.एस.वैद्यनाथन यांना त्यांच्या पदांचे राजीनामे द्यावे लागले. या साऱ्या प्रकरणामध्ये श्री.हरिदास मुंदडा यांना सन १९६१ ते १९६३ असा दोन वर्षे तुरुंगवास भोगावा लागला.

१०९. या प्रकरणातील विशेष बाब अशी की, रिझर्व्ह बँकेच्या रामनाथ या नावाच्या डेप्युटी गव्हर्नरने श्री.मुंदडा यांच्या घोटाळेबाज कार्यपद्धतीबद्दल फेब्रुवारी १९५६ मध्ये केंद्रशासनाला पत्र लिहून कळविले होते. इतकेच नव्हे तर पुढे असेही लक्षात आले की, १९५५ मध्ये तत्कालीन वाणिज्य व व्यापार मंत्री श्री.टी.टी.कृष्णमचारी यांनी तत्कालीन वित्त मंत्री श्री.सी.डी.देशमुख यांना पत्र लिहून श्री.मुंदडा यांच्या समभाग बाजारातील घोटाळेबाज कार्यपद्धतीबद्दल कळविले होते.

११०. श्री.हर्षद मेहता समभाग घोटाळा : सन १९९२ मध्ये श्री.हर्षद मेहता यांनी घडवून आणलेल्या समभाग घोटाळ्यामुळे संबंध देशभर खळबळ उडाली होती. मोठ्या प्रमाणात वेगवेगळ्या कंपन्यांचे समभाग खरेदी करावयाचे, खरेदी केलेल्या समभागांवर मोठ्या प्रमाणात बँकांकडून कर्ज काढायचे, काढलेल्या कर्जातून पुन्हा मोठ्या प्रमाणात वेगवेगळ्या कंपन्यांचे समभाग खरेदी करायचे व आपण खरेदी केलेल्या समभागांचे भाव वाढवायचे व एका विशिष्ट उंचीवर भाग गेले की, धडाधड समभाग विकून टाकायचे व त्या व्यवहारातून मोठ्या प्रमाणात नफा कमवावयाचा, ही श्री.हर्षद मेहता यांची कार्यपद्धती होती. उदाहरण म्हणून घ्यायचे झाल्यास १९९० च्या सुरुवातीला तीन महिन्यांमध्ये एसीसी या नामांकित सिमेंट कंपनीच्या समभागाचा २०० रुपये असलेला भाव ९००० रुपये पर्यंत जाऊन पोहचला म्हणजे त्या तीन महिन्यात तो ४५०० टक्के वाढला. तदनंतर सारे शेअर विकून श्री.हर्षद मेहता यांनी भरमसाठ नफा कमविला. श्री.हर्षद मेहता यांच्या घोडदौडीमुळे साराच समभाग बाजार चांगलाच तेजीत आला.

१११. थोड्या काळात मोठ्या प्रमाणात खरेदी करणे व त्यानंतर धडाक्याने व धडाधड विक्री करणे या मार्गाचा (Pump & Dump) या कामी वापर केला गेला होता. डॉ.मनमोहन सिंग यांच्यासारख्या सचोटीच्या व्यक्तिमत्वाला त्यांच्या अर्थमंत्री पदाच्या कार्यकाळात या प्रसंगाला तोंड द्यावे लागले. शेअर मार्केटमध्ये मोठ्या प्रमाणात तेजी येत होती. भाव भरपूर प्रमाणात वाढायला लागले आणि संपूर्ण देशाला अचंबित करणारी अशी ती घटना होती. संबंध देशभरातून याबाबत टिका व्हायला लागली आणि शासनाने याबाबतची भूमिका स्पष्ट करावी अशी मागणी व्हायला लागली. तत्कालीन अर्थमंत्री डॉ.मनमोहन सिंग यांनी "शेअर मार्केटमध्ये किंमती कशा उरतात किंवा वाढतात याबाबतीत

निश्चित असे कोणतेही उत्तर देता येत नाही. अर्थव्यवस्थेची मजबूती हे एक कारण असले तरी इतरही अनेक कारणे असतात. शेअर मार्केटमध्ये जे काही आज दिसत आहे ते माझ्या धोरणामुळे झालेले आहे असा दावा मी कधीही केलेला नाही आणि त्यामुळे शासन म्हणून आम्ही काय केलेले आहे यासाठी शेअर मार्केटकडून प्रमाणपत्राची आम्हाला गरज नाही. शेअर मार्केटचे काम निकोपपणे व कायद्याप्रमाणे चालविले जावे हे पाहणे एवढेच आमचे काम आहे. शेअर मार्केट वर गेले किंवा खाली आले तर त्यामुळे मी माझी झोप खराब करण्याचे कोणतेही कारण नाही" अशा प्रकारचे निवेदन दिनांक ३० एप्रिल १९९२ रोजी लोकसभेत डॉ.मनमोहन सिंग यांनी केले.

११२. डॉ.मनमोहन सिंग यांनी लोकसभेत दिनांक ३० एप्रिल १९९२ रोजी केलेले निवेदन शेअर मार्केट ही काय चिज आहे याचे यथार्थ दर्शन घडविण्यास पुरेसे आहे. त्यामुळे ते मुळातूनच वाचले पाहिजे. मूळ निवेदन हे इंग्रजीत असून त्यांच्या मुलीने त्यातील आवश्यक तो भाग त्यांचे जे चरित्र (Manmohan & Gursharan) लिहिले आहे, त्या चरित्राच्या पृष्ठ ३८४ वर उद्धृत केलेला आहे. तो शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

"The state of the art does not permit a definite answer as to what determines the stock market prices. As far as I am concerned, I have been saying ever since I became the finance minister that there are real factors - the fundamentals of the economy - and there are other factors... and the two need not go together. Therefore, I have never claimed that what I am doing is justified by the behaviour of the stock market. So I do not need a certificate from the stock market to justify what we are doing..."

... I would also like to say that the government is interested in a healthy functioning of the stock market. **But that does not mean that I should lose my sleep simply because the stock market goes up one day and falls the next day...** Today the sensex of the Bombay stock exchange has gone up from 3694 yesterday, to 3833. I am not going to say that this is an endorsement of our policy. **Markets do fluctuate and, therefore, I think we have to take these things in our stride."** (Page 384)

त्यांच्या या निवेदनानंतर काही दिवसात देशाला हादरवून टाकणारा महाघोटाळा उघडकीस आला.

११३. या घोटाळ्यामुळे बँकींग व्यवस्थेला ४ हजार कोटी रुपयांचा फटका बसला व शेकडो सामान्य माणसाच्या गुंतवणुकीची धुळधाण झाली. याची मोठी तपशीलवार माहिती डॉ.मनमोहन सिंग यांच्या या चरित्रामध्ये पृष्ठ ३८५ वर नमूद आहे. शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

"Within weeks of this statement, the stock market scam broke. The scam was run by a group of brokers who illegally

कंपन्यांवरील कर (Corporate Tax) ३० टक्क्यांवरून सन २०१९ मध्ये २२ टक्क्यांवर आणण्यात आला. त्यापोटी आर्थिक वर्ष २०२० व २१ मध्ये १.८४ लक्ष कोटी रुपयांचे नुकसान शासनाला सहन करावे लागले. अशाप्रकारचे पुढे होणारे नुकसान भरून काढण्यासाठी सन २०१७ पासून एका अप्रत्यक्ष कराला जन्मास घालण्यात आले होते. दिनांक १ जुलै २०१७ रोजी वस्तू व सेवा कर (Goods and Services Tax - GST) या नावाचा एक अप्रत्यक्ष कर मोठ्या थाटामाटात समारंभपूर्वक सुरू करण्यात आला.

(परिच्छेद १३७ पहा)

मागील पाच वर्षात बँकांकडून एकूण कर्ज निर्लेखित (Write-off) केल्याची रक्कम १०.५७ लाख कोटी रुपये इतकी होती. असे रिझर्व्ह बँकेने पुरविलेल्या या अधिकृत माहितीत नमूद आहे. (परिच्छेद १४३ (i) पहा)

accessed funds from banks - Indian as well as foreign - to finance speculation on an enormous scale. The loss to the banking system alone was estimated at over Rs. 4,000 crore. The operation allegedly involved individuals from banks, financial institutions, public sector organizations, the central bank, the finance ministry as well as other economic ministries - to varying degrees. The stock market panicked and fell, before correcting itself, but not before thousands of small investors were wiped out. And as the press reported details of the fraud, public faith in the banking system was shaken. The government cracked down on individuals and institutions that were directly implicated and tried to repair the damage that had been done." (P384-385)

११४. स्टेट बँक ऑफ इंडिया (SBI) या शासननियंत्रणाखाली असलेल्या वँकेला एप्रिल १९९२ मध्ये असे लक्षात आले की, जवळ जवळ ५०० कोटी रुपयांचा ताळमेळ जुळत नाही. अल्पमुदती कर्ज म्हणून तेवढी रक्कम नियमाप्रमाणे १५ दिवसात परत करण्याच्या अटीवर आपण श्री.हर्षद मेहता यांना दिली असून ती परत आलेली नाही. ती त्यांनी ताबडतोब परत करावी असा स्टेट वँकेने श्री.हर्षद मेहता यांच्याकडे तगादा लावला. तेव्हा श्री.हर्षद मेहता यांनी नॅशनल हाउसिंग बँकेकडून (NHB) कर्ज काढून एसबीआयचे अल्पमुदतीचे कर्ज परत करण्याची तयारी चालविली. यावेळी श्री.फेरवाणी हे NHB चे अध्यक्ष होते. श्री.हर्षद मेहता यांची ही धावपळ सुरू असतांना शोध पत्रकारितेत नाव कमाविलेल्या श्रीमती सूचेता दलाल यांचा एक तपशीलवार अहवाल दिनांक २३ एप्रिल १९९२ च्या टाईम्स ऑफ इंडियामध्ये प्रकाशित झाला आणि समभागांचे भाव धडाधड पडायला सुरुवात झाली. साराच समभाग बाजार कोसळला. श्री.हर्षद मेहता यांच्यावर पुढे चौकशी सुरू झाली. ७६ फौजदारी गुन्हे व जवळ जवळ ६०० दिवाणी दावे त्यांच्यावर व त्यांच्या कुटुंबियांवर दाखल झाले. स्टेट वँकेच्या कर्जाचा भरणा करण्यासाठी NHB चे अध्यक्ष श्री.फेरवाणी यांनी मेहतांची मदत केली होती. श्री.फेरवाणी यांना राजीनामा द्यावा लागला. त्यानंतर १२ दिवसांनी मे १९९२ मध्ये त्यांच्या निवासस्थानी श्री.फेरवाणी हे मृतावस्थेत आढळले. कोणी म्हणतात त्यांनी आत्महत्या केली तर काहींच्या मते त्यांना हृदयविकाराच झटका आला. या सान्या केसेसची तपासणी चालू असतांनाच श्री.हर्षद मेहता यांचे तुरुंगात निधन झाले.

११५. श्री.हर्षद मेहता यांच्या प्रकरणी त्यांना झालेली शिक्षा कायम करतांना मा.न्यायमूर्ती श्री.अरिजीत पसायत यांनी नोंदविलेले निरीक्षण लक्षात घेण्यासारखे आहे. ते पुढीलप्रमाणे :-

"The entire community is aggrieved if economic offenders who ruin the economy of the state are not brought to book. A murder may be committed in the heat of the moment upon passions being aroused. An economic offence is committed with cool calculation and deliberate design with an eye on personal profit regardless of the consequences to the community." (P77)

११६. श्री.केतन पारेख समभाग घोटाळा : सन २००१ मध्ये समभाग बाजार श्री.केतन पारेख या घोटाळेबाज व्यक्तीमुळे फार मोठ्या प्रमाणात कोसळला. श्री.केतन पारेख हे अनेक वर्षे श्री.हर्षद मेहता यांच्या कार्यालयामध्ये कार्यरत होते. त्यांनी या कामामध्ये अंमलात आणलेल्या क्लृप्त्या ह्या हर्षद मेहता यांच्या कौशल्याची सुधारित आवृत्ती होती. पहिली गोष्ट म्हणजे त्यांनी बाजारामध्ये ज्या कंपन्यांचे समभाग कमी प्रमाणात उपलब्ध आहेत अशा दहा कंपन्यांच्या समभागांची निवड केली. हे दहा समभाग 'केतनचे दहा समभाग' (K10) म्हणून ओळखले

जाऊ लागले. दुसरी गोष्ट अशी की, काही दलालांची साखळी त्याने बाजारात उभी केली आणि हे दलाल त्या दहा समभागांची परस्पर खरेदी-विक्री करीत असत. त्या दहा समभागांचे भाव कमी होणार नाही याची काळजी श्री.केतन पारेख घेत असे आणि त्यामुळे ह्या दलालांची साखळी मोठीच मजबूत आणि समृद्ध होत गेली. समभाग खरेदी करावयाचे, बँकांकडे ते समभाग गहाण ठेवून त्यावर कर्ज उभे करावयाचे, उभे केलेल्या कर्जातून पुन्हा नवीन समभाग खरेदी करावयाचे या हर्षद मेहता यांच्या पद्धतीमध्ये बऱ्याच सुधारणा करून श्री.केतन पारेख यांनी ती पद्धति अंमलात आणली. यूटीआय सारख्या सर्वसामान्य लोकांच्या गुंतवणुकीची जबाबदारी असलेल्या शासननियंत्रित संस्थेला त्यांनी या कामामध्ये सहभागी करून घेतले. यूटीआयने त्या दहा कंपन्यांच्या समभागांची फार मोठ्या प्रमाणात खरेदी केली त्यामुळे दहा कंपन्यांच्या समभागांचे भाव वाढू लागले. या दहाही कंपन्यांच्या प्रवर्तकांना पारेख यांनी या कार्यक्रमात सहभागी करून घेतले. आपल्या कंपन्यांच्या समभागांचे भाव अनायसे चांगलेच वाढत आहेत म्हणून प्रवर्तक मंडळीसुद्धा या कामात सुरक्षित अंतर ठेवून सहभागी झाली. काही कंपन्यांचे समभाग ज्यावेळेला वाढतात त्यावेळेला एकूणच समभाग बाजारसुद्धा तेजीत येतो. काही कारणाने समभागांचा भाव कोसळू शकतो या गोष्टीचा अंदाज श्री.केतन पारेख यांना आला नाही व तेथेच त्यांचा सर्वनाश झाला.

११७. अमेरिकेमध्ये तंत्रज्ञान आधारित समभागांनी हवा भरून भरून निर्माण केलेला फुगा सन २००० मध्ये फुटला. (dotcom bubble in USA) अमेरिकेमध्ये इंटरनेटच्या उपलब्धतेमुळे बाजारातले व्यवहार मोठ्या प्रमाणात वाढले. तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणात सुरू झाल्यामुळे समभागांचे बाजारातील व्यवहार अतिशय सुलभ झाले. त्यात अमेरिकेमध्ये व्याजाचे दर खूपच कमी असल्यामुळे भांडवल सुद्धा सहज आणि कोणालाही उपलब्ध होऊ लागले आणि त्यामुळे अशा कंपन्यांच्या समभागांचे भाव फार मोठ्या प्रमाणात वाढले. विशेषतः सन १९९४ ते २००० या दरम्यान बाजार फार मोठ्या तेजीत आला. ह्या कंपन्या जाहिरातींवर आणि कंपन्यांच्या प्रसिद्धीवर फार मोठा खर्च करीत होत्या. त्यांना फारसा काही नफा होत नाही हे गुंतवणूकदारांच्या लक्षात आल्यानंतर आणि दुसऱ्या बाजूला फेब्रुवारी २००० पासून व्याजाचे दर वाढायला लागल्यामुळे हा फुगा फुटला आणि त्याचे परिणाम अमेरिकेवरोबर इतरही देशात झाले. तसे ते भारतातही झाले.

११८. केतन पारेख यांच्या दहा कंपन्यांमध्ये काही तंत्रज्ञान आधारित कंपन्या सुद्धा होत्या. अमेरिकेमध्ये घडामोडींनंतर भारतात सुद्धा समभाग बाजारात मोठी पडझड सुरू झाली. त्यात केतन पारेख यांच्या कंपन्यांचेसुद्धा हाल सुरू झाले. जे समभाग गहाण ठेवून कंपनीकडून कर्ज मिळविले होते त्या समभागांची किंमत घसरल्यामुळे आणखी जादा समभाग तारण म्हणून ठेवण्याची मागणी बँकांनी केली. ती मागणी पूर्ण न झाल्यामुळे कंपन्यांनी तारण ठेवलेले समभाग बँकांनी विकायला सुरुवात केली. त्यामुळे भाव आणखी मोठ्या प्रमाणात घसरायला लागले. ही घसरण लक्षात आल्यावर अनेक म्युच्युअल फंड कंपन्यांनी सुद्धा तोटा कमी करण्याचा हेतू डोळ्यासमोर ठेवून त्यांच्या जवळचे समभाग विकायला काढले. या संकटातून बाहेर पडण्याचा उपाय म्हणून श्री.केतन पारेख यांनी आणखी कर्ज मिळविण्यासाठी बँकांकडे प्रयत्न सुरू केला. राष्ट्रीयकृत बँका दाद देत नाहीत असे लक्षात आल्यानंतर श्री.केतन पारेख यांनी सहकारी बँकांकडे आपला मोर्चा वळविला. विशेषतः माधवपुरा मर्कटाईल को-ऑपरेटिव्ह बँकेकडून त्यांनी फार मोठ्या प्रमाणात कर्ज घेतले. ही बातमी फुटल्यानंतर फार मोठ्या प्रमाणात दहा समभागांची विक्री बाजारात सुरू झाली. एकूणच बाजार कोसळू लागला. यामुळे धसका घेतलेल्या श्री.केतन पारेख यांनी आपले सर्व समभाग एकाच दिवशी विकून टाकले. त्याचा परिणाम असा झाला की, त्यांच्या समभागांचे भाव आणखी पडायला सुरुवात झाली. त्यासोबत बाजारसुद्धा. माधवपुरा मर्कटाईल सहकारी बँकेला ८८८ कोटी रुपयांचे नुकसान सहन करावे लागले. बँक बुडीत निघाली. सगळ्या गुंतवणूकदारांचे पैसे बुडाले. श्री.केतन पारेख यांच्यावर बरेच खटले दाखल झाले आणि त्यांना दोन वर्षांची सक्त मजुरीची

या सान्या माहितीचा सारांश असा की, १०० कोटी रुपयांच्यावर थकबाकी असणारे स्टेट बँकेसह सार्वजनिक बँकांचे ३५९ कर्ज बुडवे असून त्यांची एकत्रित थकबाकी दीड लाख कोटी रुपये आहे. (परिच्छेद १४३ (viii) पहा)

शिक्षा झाली.

११९. तीन मोठे घोटाळे वर नमूद केलेले आहेत. अशा प्रकारचे अनेक लहान-मोठे घोटाळे बाजारामध्ये सतत चालू असतात. स्मारक स्वेन यांनी हा विचार पुढील शब्दात मांडलेला आहे. :-

“We know about these scams because they were huge and had affected the entire market. Market insiders swear that there have been many smaller schemes using similar modus operandi from the time of Mundhra until Parekh and even later.” (P87)

भांडवली बाजारातील समभाग घोटाळ्यांची माहिती देतांना या संदर्भात यापेक्षा जास्त माहिती देणे आवश्यक आहे असे मला वाटत नाही. बँकांचे कोट्यावधी रुपये बुडवून परदेशात स्थायिक होणारे उद्योगपती, रोज समभागांच्या उलाढालित गुंतलेले दलाल यांनी सामान्य गुंतवणूकदारांचे किती नुकसान केलेले आहे याची माहिती देणारी अनेक पुस्तके उपलब्ध आहेत. उपरोक्त समभाग घोटाळ्यांची माहिती देत असतांना मी “The Great Indian Fraud” या श्री.स्मारक स्वेन यांच्या पुस्तकाचा संदर्भ म्हणून उपयोग केलेला आहे. श्री.स्मारक स्वेन हे आयआयटी खरगपूरचे पदवीधर असून सन २००६ मध्ये Indian Revenue Service - IRS मध्ये त्यांची निवड झाली. Taxation आणि Business Law मध्ये त्यांनी पदव्युत्तर पदवी मिळविलेली आहे. नमूद केलेले पृष्ठ क्रमांक स्मारक स्वेन यांच्या पुस्तकातून उद्धृत केलेली माहिती दर्शविणारे पृष्ठ क्रमांक आहेत.

१२०. शेवटी सारांश म्हणून असे सांगता येईल की, स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून वर्षानुवर्षे चालत आलेली जुनी पेन्शन योजना एका बाजूला व भांडवली बाजारातील चढउतारावर आधारित भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्या सोईची नवीन पेन्शन योजना दुसऱ्या बाजूला, या दोन पैकी कोणाची निवड करावी याबाबत ती त्या क्षेत्रातील कर्त्या मंडळींनी घेतलेले निर्णय स्पष्टपणे जुन्या पेन्शन योजनेच्या बाजूने आहेत. खुद्द केंद्रशासनाने नवीन पेन्शन योजना अंमलात आणतांना संरक्षण दलातील कर्मचारी व अधिकारी यांना ती योजना लागू केली नाही, त्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल असा निर्णय घेतला. या निर्णयाच्या गुणवत्तेबद्दल कोणालाही कोणतीही शंका असण्याचे कारण नाही. घटनेने निर्माण केलेल्या विविध पदधारकांना म्हणजे राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपतीपासून तर संसद व विधानमंडळ सदस्यांपर्यंत सर्वच पदधारकांना लागू असलेली जुनी व्यवस्थाच लागू राहिल ही स्थिती कायम आहे. कर्त्या मंडळींनी त्यांना नवीन पेन्शन योजना लागू करण्यात येईल असा निर्णय घेतलेला नाही. मग प्रश्न असा उपस्थित होतो की, या दोन पैकी काय उत्तम आहे याचा निर्णय अशा रीतीने झालेला असतांना इतर लक्षावधी कर्मचाऱ्यांना नवीन पेन्शन योजनेत ढकलण्याचे कारण काय? न्यायिक अधिकाऱ्यांचे वेतनमान मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या संमतीने निश्चित झालेले असल्यामुळे त्यांना नवीन पेन्शन योजना लागू करण्याचा निर्णय न्यायव्यवस्थेने रद्दबातल ठरविला व न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल असा निर्णय दिला. याचा अर्थ या दोन पैकी कोणती व्यवस्था कर्मचाऱ्यांच्या हिताची आहे याबाबतचा न्यायव्यवस्थेने दिलेला निर्णयसुद्धा अधोरेखित झालेला आहे. तो पूर्णपणे जुन्या पेन्शन योजनेच्या बाजूला आहे.

१२१. यातून आणखी एक नवीन प्रश्न निर्माण होतो, तो असा की भांडवली बाजारातील चढउतारावर आधारित नवीन पेन्शन योजना जर एवढ्या फायद्याची आहे तर मग विकास कामांसाठी कर्ज काढत बसण्यापेक्षा शासनातर्फे फार मोठा निधी भांडवली बाजारात गुंतवून तेथून मिळणाऱ्या परताव्यावर विकास कामांची बांधणी करण्याचे धैर्य शासन का दाखवित नाही? भांडवली बाजारातील परताव्याची एवढी जर शासनाला खात्री आहे तर जुनी पेन्शन योजना जशी आहे तशी चालू ठेवावी व स्वतंत्रपणे शासनहिऱ्याची रक्कम शासनाने भांडवली बाजारात गुंतवावी व त्यातून फार मोठा परतावा मिळत असल्यामुळे जास्तीची रक्कम स्वतःकडे ठेवून घ्यावी, यामध्ये शासनाला काय अडचण आहे हे कोणालाही समजत नाही. भांडवली बाजारातील चढउताराच्या नखऱ्यात गुंतवणुकीवरील परताव्याचे काही खरे नाही याची शासनाला पक्की जाणीव आहे. असे असूनही भांडवली बाजारातील खेळाडूंचे घर भरण्यासाठी

नवीन पेन्शन योजनेचा आग्रह चालूच ठेवला जात आहे, असे स्पष्टपणे दिसून येते.

१२२. मा.उपमुख्यमंत्री श्री.देवेन्द्रजी फडणवीस : “सन्माननीय सदस्यांनी मघाशी Thomas Piketty च्या संदर्भात उल्लेख केला होता. परंतु त्यांची मूळ theory अशी आहे की, taxes वाढवा आणि equitable distribution करावे. ही बाब आपल्याकडे शक्य नाही. आपण एक रुपया tax वाढविल्यास आपली कशी परिस्थिती होईल?”

१२३. मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी आपल्या उत्तराच्या भाषणात थॉमस पिकेटीच्या सिद्धांताचा उल्लेख केला. उत्तर देतांना “taxes वाढवा आणि equitable distribution करा हा पिकेटीचा सिद्धांत असून ही बाब आपल्याकडे शक्य नाही. आपण एक रुपया tax वाढविल्यास आपली कशी परिस्थिती होईल?” असे प्रतिपादन मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी केल्याचे दिसून येते. खरे म्हणजे कोणीतरी सदस्यांनी उल्लेख केल्यामुळे थॉमस पिकेटीची वैचारिक मांडणी लक्षात घेण्याची एक संधी शासनाला प्राप्त झालेली होती. परंतु तसे न करता एका वाक्यात मा.उपमुख्यमंत्र्यांनी थॉमस पिकेटीचा निकाल लावला. सर्व लोकांवर टॅक्स बसवा असे थॉमस पिकेटीचे प्रतिपादन नाही. संपत्तीचे केंद्रीकरण होण्याच्या विरोधात प्रतिपादन करतांना आयकर (income tax) तसेच वारसा कर (inheritance tax) या दोन करांचा वापर हा विषमता कमी करण्यासाठी क्रमवर्धी पद्धतीने (progressive tax) संपत्तीच्या सर्वात वरच्या थरात असलेल्या काही टक्के धनवंतावर बसविल्या जाऊ शकतो असे त्यांचे मूळ प्रतिपादन आहे. Paris School of Economics मध्ये अनेक वर्षे प्रोफेसर म्हणून काम केलेल्या थॉमस पिकेटी यांनी The Economics of Inequality या त्यांच्या ग्रंथामध्ये सर्व स्तरावरच्या आर्थिक विषमता कमी करण्याच्या विचारांचे प्रतिपादन केलेले आहे. या पुस्तकाच्या पृष्ठ ६४ वर त्यांनी पुढीलप्रमाणे विचार मांडलेले आहेत :-

“Historically, the imposition of progressive taxes on income and inheritance has greatly contributed to reducing the concentration of capital.” (Page 64)

१२४. समाजातील विषमता कमी करण्यात स्वारस्य असलेल्या अनेक अर्थतज्ज्ञांनी पिकेटीच्या पूर्वी आणि पिकेटीच्या नंतर अशाप्रकारचे विचार मांडल्याचे आपल्याला दिसून येते. डॉ.प्रभात पटनाईक यांचे प्रतिपादन लक्षात घेण्यासारखे आहे. ‘We the People’ या Penguin Random House ने प्रकाशित केलेल्या ग्रंथात पहिल्याच क्रमांकावर दिल्ली विद्यापीठातील अर्थशास्त्र विभागात अनेक वर्षे Professor Emeritus म्हणून कार्य केलेले डॉ.प्रभात पटनाईक (सहलेखक जयती घोष) यांचा For a set of Universal Economic Rights या मथळ्याचा प्रबंध प्रकाशित झाला. पेन्शनसह इतर आर्थिक हक्काची कायदेशीर हक्क म्हणून पूर्णता करण्यासाठी शासनाच्या स्वाभिमत्याधिकारित धनामध्ये वृद्धी कशी करता येईल? याबाबतचा त्यांच्या प्रबंधातील उल्लेख नोंद घेण्यासारखा आहे. तो पुढीलप्रमाणे:-

“According to the Global Wealth Migration Review 2019, the total net worth of private individuals in India in 2018 amounted to Rs 570 lakh crore. Of this amount, the top 1 per cent owns 58 per cent or around Rs 330 lakh crore.” (P11)

“A 2 per cent tax on the wealth of just this stratum will fetch Rs 6.6 lakh crore per annum..... Wealth taxation has to be supplemented by inheritance taxation..... If we assume that every year 5 per cent of the total wealth of this top stratum gets transferred to their children, or other legatees, as inheritance, then even a modest taxation of one- third on such inheritance would fetch Rs 5.5 lakh crore. **Just these two taxes, in short, and that too levied only on the top 1 per cent, would be quite enough to fetch more than Rs 12 lakh crore.**” (P11,12)

१२५. भारतात सन २०१८ मध्ये खाजगी व्यक्तीकडे असलेली एकूण संपत्ती ५७० लाख कोटी रुपये असून त्यापैकी ३३० लाख कोटी रुपयाची

Just these two taxes, in short, and that too levied only on the top 1 per cent, would be quite enough to fetch more than Rs 12 lakh crore.

(परिच्छेद १२४ पहा)

त्या त्या क्षेत्रातील कर्त्या मंडळींनी घेतलेले निर्णय स्पष्टपणे जुन्या पेन्शन योजनेच्या बाजूने आहेत. खुद्द केंद्रशासनाने नवीन पेन्शन योजना अंमलात आणतांना संरक्षण दलातील कर्मचारी व अधिकारी यांना ती योजना लागू केली नाही, त्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल असा निर्णय घेतला.

(परिच्छेद १२० पहा)

संपत्ती, म्हणजे ५८ टक्के संपत्ती, ही एक टक्का धनवंताकडे आहे. असे हे डॉ.प्रभात पटनाईक यांचे प्रतिपादन आहे. कर बसविण्याच्या संदर्भात महत्त्व संपत्ती असलेल्या १ टक्के लोकांच्या कडून या दोन करांच्या माध्यमातून टॅक्स बसविल्यास फार मोठा निधी उपलब्ध होऊ शकतो. ज्या केंद्रशासनाने नवीन पेन्शन योजना लागू केलेली आहे त्या केंद्रशासनाने याबाबतीत नेमके उलट धोरण स्वीकारलेले आहे असे दिसून येते.

१२६. डॉ.प्रभात पटनाईक यांनी नमूद केलेली आकडेवारी ही सन २०१८ मधील आहे. यासंदर्भात आता सन २०२२ मधील आकडेवारी उपलब्ध झालेली असून अतिश्रीमंतांना करामध्ये सवलत देणे व सामान्य लोकांवर प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कर मोठ्या प्रमाणात बसविणे हा प्रकार या अहवालातून पुढे आलेला आहे. "Survival of the Richest : The India story" : "Oxfam India report" या मथळ्याने हा अहवाल प्रसिद्ध करण्यात आला असून दिनांक १६ जानेवारी २०२३ रोजीच्या इंडियन एक्सप्रेस मध्ये तो तपशीलवारपणे प्रसिद्ध करण्यात आलेला आहे. (यापुढे उल्लेख 'अहवाल' असा) या अहवालातील काही प्रमुख निष्कर्ष व आकडेवारी ही पुढीलप्रमाणे आहे:-

(i) देशाच्या एकूण संपत्तीपैकी ६० टक्के संपत्ती ही केवळ ५ टक्के लोकांकडे आहे. तळातील ५० टक्के लोकांकडे या संपत्तीपैकी फक्त ३ टक्के संपत्ती आहे.

(ii) सन २०१२ ते २०२१ या काळात निर्माण झालेल्या संपत्तीपैकी ४० टक्के संपत्ती ही १ टक्के लोकांकडे गेली व फक्त ३ टक्के संपत्ती ही ५० टक्के लोकांच्या वाटचाला आली. त्याचा परिणाम असा झाला की, सन २०२० मध्ये अतिश्रीमंतांची (billionaires) संख्या १०२ वरून २०२२ मध्ये १६६ वर गेली.

(iii) १०० अतिश्रीमंत व्यक्तीकडे एकत्रितरीत्या ५४.१२ लक्ष कोटी रुपये एवढी संपत्ती असून ही रक्कम केंद्रशासनाच्या १८ महिन्यांच्या अंदाजपत्रकीय खर्चाएवढी आहे.

(iv) अतिश्रीमंत १० व्यक्तींकडे २७.५२ लक्ष कोटी रुपये संपत्ती असून ती एका वर्षात ३२.८ टक्क्यांनी वाढलेली दिसून येते.

(v) कोविडची साथ येण्यापूर्वी कंपन्यांवर बसविण्यात आलेला कर हा ३० टक्के होता तो नंतर २२ टक्के करण्यात आला.

१२७. कंपन्यांना फार मोठ्या प्रमाणात सूट दिल्यामुळे झालेले नुकसान भरून काढण्यासाठी अनेक वस्तु व सेवांच्या GST दरात वाढ करण्यात आली व काही बाबतीत सूट रद्द करण्याचे निर्णय घेण्यात आले ही गोष्ट या अहवालात पुढील शब्दात नमूद आहे. :-

"To increase revenue, the Union Government adopted a policy of hiking the Goods and Services Tax (GST) and excise duties on diesel and petrol while simultaneously cutting down on exemptions. The indirect nature of both the GST and fuel taxes make them regressive, which invariably burdens the most marginalized,"

१२८. अतिश्रीमंतांवर कर बसविण्यात कच खाणे व सामान्यांवर कराचा बोजा वाढविण्याच्या या प्रकारामुळे असमानता वाढत गेली ही गोष्ट या अहवालामध्ये

पुढील शब्दात नमूद आहे. :-

"The failure to tax rich people and corporations fairly exacerbates inequality as governments then resort to taxing the rest of society more. Heavy reliance on consumption taxes like VAT increases inequality and is regressive in nature because poor people pay a larger share of their incomes".

कंपन्यांवरील करामध्ये मोठ्या प्रमाणात कपात

१२९. केंद्रसरकारने २०१९ मध्ये कंपन्यांवर बसवावयाच्या करामध्ये फार मोठ्या प्रमाणात कपात केली. कर कायदा १९६१ अन्वये कंपन्यांवरील करामध्ये ३० टक्क्यांवरून कपात करून तो २२ टक्के करण्यात आला. किमान पर्यायी कर (Minimum Alternate Tax) १५ टक्के करण्यात आला. भारतीय किंवा परकीय कंपन्यांनी भारतामध्ये केलेल्या उद्योगांतून मिळविलेल्या नफ्यावर बसविला जाणारा कर म्हणजे कंपनी कर (Corporate Tax) असे म्हणता येईल. The Taxation Laws (Amendment) Bill, 2019 या विधेयकाने कंपन्यांवरील कर ३० टक्क्यांवरून २२ टक्के करण्याची तरतूद करण्यात आली. पुढे या विधेयकाचे विधिनियमामध्ये रुपांतर झाले. १ ऑक्टोबर २०१९ नंतर व ३१ मार्च २०२३ पूर्वी स्थापन झालेल्या नवीन उत्पादक कंपन्यांवरील कर १५ टक्के करण्यात आला.

१३०. कंपन्यांवरील करामध्ये ही जी कपात करण्यात आली त्याचा परिणाम शासनाचे उत्पन्न फार मोठ्या प्रमाणात कमी झाले व त्यासोबतच भांडवली बाजारातील खेळाडूंना मिळणारा नफा (Profit) फार मोठ्या प्रमाणात वाढला. दिनांक ८ ऑगस्ट २०२२ रोजी संसदेच्या अंदाज समितीने (Parliamentary Committee on Estimates) जो आपला अहवाल संसदेला सादर केला त्या अहवालामध्ये शासनाला किती नुकसान सहन करावे लागले याचे तपशील नमूद करण्यात आलेले आहेत.

"The corporate tax cut of 2019 had resulted in a negative "revenue impact" of Rs. 1.84 lakh crore in FY20 and FY21, alone – Rs. 87,835.75 crore in FY20 and Rs. 96,399.74 crore in FY21."

कंपनी करावरील जे उत्पन्न आर्थिक वर्ष २०२० मध्ये ५,५६,८७६ कोटी रुपये होते ते २०२१ मध्ये ४,५७,७१९ कोटी रुपयांवर आले. लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट अशी की, कंपन्यांवरील करामध्ये सप्टेंबर २०१९ मध्ये जी फार मोठी कपात करण्यात आली तशा प्रकारची कोणतीही थोडीसुद्धा कपात व्यक्तीच्या किंवा वेतनधारकांवरील आयकरामध्ये करण्यात आली नाही.

१३१. "Fortune India: Business News, Strategy, Finance and Corporate Insight" यामध्ये श्री.प्रसन्न मोहंती यांचा "Did corporate tax cut of 2019 lead to tax, GDP boom?" या मथळ्याचा एक निबंध प्रकाशित झाला असून त्यामध्ये कंपन्यांच्या नफ्यामध्ये यामुळे कशी भरमसाठ वाढ झालेली आहे याचे तपशील नमूद करण्यात आलेले आहेत. या निबंधातील पुढील उत्तरे विचार करायला लावणारे आहेत.

"It is by now well known that corporates made historic high net profits (after paying tax) in FY21 and FY22 – amidst the pandemic-induced economic ruins all around. CMIE's Mahesh

घटनेने निर्माण केलेल्या विविध पदधारकांना म्हणजे राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपतीपासून तर संसद व विधानमंडळ सदस्यांपर्यंत सर्वच पदधारकांना लागू असलेली जुनी व्यवस्थाच लागू राहिल ही स्थिती कायम आहे. कर्त्या मंडळींनी त्यांना नवीन पेन्शन योजना लागू करण्यात येईल असा निर्णय घेतलेला नाही. मग प्रश्न असा उपस्थित होतो की, या दोन पैकी काय उत्तम आहे याचा निर्णय अशा रीतीने झालेला असतांना इतर लक्षावधी कर्मचाऱ्यांना नवीन पेन्शन योजनेत ढकलण्याचे कारण काय?

(परिच्छेद १२० पहा)

नवीन पेन्शन योजना लागू करण्याचा निर्णय न्यायव्यवस्थेने रद्दबातल ठरविला व न्यायिक अधिकाऱ्यांना जुनीच पेन्शन योजना लागू राहिल असा निर्णय दिला. याचा अर्थ या दोन पैकी कोणती व्यवस्था कर्मचाऱ्यांच्या हिताची आहे याबाबतचा न्यायव्यवस्थेने दिलेला निर्णयसुद्धा अधोरेखित झालेला आहे. तो पूर्णपणे जुन्या पेन्शन योजनेच्या बाजूचा आहे. (परिच्छेद १२० पहा)

Vyas says that 30,000 companies (5,000 listed and 25,000 unlisted) made “a massive 138% increase in net profits” in FY21 over FY20. In FY22, listed companies alone (excluding unlisted ones) made “extraordinary profits” which grew by 66.2% over FY21. When net profits of listed companies started soaring in Q2 of FY21 (July-September 2020), he had described it as “their highest ever profits in the midst of a severe lockdown” – which kept rising in subsequent quarters.”

“An SBI research paper of July 2021 explains it for FY21. It quantified the impact of various policy measures that helped. It said (i) corporate tax cut “contributed 19% to the top line” (ii) “extended period of low-interest rate” contributed “on an average 5% to the overall top line” (iii) expenditure reduction (through various ways) contributed “as much as 31%” on top line and (iv) “employee costs have been cut” on an average by 3% in FY21.”

“It is, therefore, clear that the 2019 corporate tax cut contributed to the soaring corporate profits but didn’t raise corporate tax collections. **Budget documents show, in FY21 corporate tax collections fell – from Rs. 5,56,876 crore in FY20 (actual) to Rs. 4,57,719 crore in FY21 (actual). A dubious history was also made when corporate tax collection in FY21 (Rs. 4,57,719) fell below income tax (Rs. 4,87,144 crore) paid by lesser mortals.**”

१३२. गोरगरिबांना दिलेल्या सवलतीचा रेवडी वाटप अशी संभावना करणाऱ्या व मध्यमवर्गीयांवर मोठ्या प्रमाणात करवाढ करणाऱ्या शासनाने कंपन्यांना करामध्ये फार मोठ्या सवलती दिल्या व आपला कल भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्याच बाजूने असल्याचे दाखवून दिले. यावर सर्वच बाजूने टिका झाली आहे व होत आहे.

करोडपतींच्या संख्येत वाढ होणे

१३३. दिनांक २० ऑगस्ट २०२३ रोजीच्या “The Economic Times”च्या अंकामध्ये टाईम्स ग्रुपचे शंतनू नंदन शर्मा यांचा “Rise of Crorepatis” या मथळ्याचा एक लेख प्रसिद्ध झालेला आहे. या लेखाचा पहिला परिच्छेद पुढीलप्रमाणे आहे :-

“Despite the devastating fallout of the pandemic on the economy, wealthy Indians have become wealthier, shows tax data. **There has been a phenomenal growth in the number of individuals entering the Rs. 1 croreplus income-tax bracket even during the bleak phase of the economy. This defies conventional wisdom and bolsters the narrative of a K-shaped recovery that says the rich were getting richer.**” या लेखाचा शेवटचा परिच्छेद पुढीलप्रमाणे आहे :- “My bet is on the share market,” says former tax sleuth Prasad. “If the market continues to rise, the number of crorepati taxpayers is bound to rise too.”

१३४. या लेखामध्ये १ कोटी रुपयांपेक्षा जास्त उत्पन्नावर आयकर भरणाऱ्यांच्या संख्येमध्ये झालेल्या तुलनात्मक वाढीची आकडेवारी नमूद केलेली

आहे. सन २०१९-२० या आर्थिक वर्षात अशा उत्पन्नावर आयकर भरणाऱ्यांची संख्या १,११,९३९ एवढी होती. तर हीच संख्या सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात १,६९,८९० इतकी झाली. याचा अर्थ असा की, १ कोटी रुपयांपेक्षा जास्त उत्पन्नावर आयकर भरणाऱ्यांच्या संख्येमध्ये जवळ जवळ ५७९.५१ इतक्या व्यक्तींची भर पडली. ही वाढ ५१ टक्के दिसून येते.

१३५. CBDT चे माजी चेअरमन आर.प्रसाद यांचे एक प्रतिपादन या लेखामध्ये उद्धृत करण्यात आलेले असून “कोरोनाच्या काळामध्ये सुद्धा अनेक कंपन्या नफा कमवित होत्या व असा नफा ज्या वेळेला त्या कमवितात त्यावेळेला या कंपन्यातील वरिष्ठ नोकरदार वर्गाला त्यातून खुप मोठा लाभ दिल्या जातो. मधल्या स्तरावरच्या व कनिष्ठ स्तरावरच्या नोकरदार वर्गाला वार्षिक वेतनवाढी तेवढ्या मिळतात.” असेही त्यांनी नमूद केलेले आहे. त्यांचे लेखातील मूळ शब्द जसेच्या तसे :

“I am not surprised by this phenomenal growth,” says R. Prasad, former CBDT chairman. “When so many companies turned highly profitable during the pandemic, their CEOs and those in senior management positions must have benefitted the most. The middle management and those at the bottom of the pyramid usually receive only routine increments.”

१३६. सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षामध्ये १ कोटी रुपयांवरील उत्पन्नावर आयकर भरणाऱ्यांच्या २,६९,१८४ या संख्येमध्ये ६६,३९७ कंपन्या, २५,२६२ फर्म आणि ३,०५९ ट्रस्ट समाविष्ट आहेत असे या लेखामध्ये नमूद केलेले आहे. सन २०१९-२० या आर्थिक वर्षात १ कोटीच्या वरील उत्पन्नावर आयकर भरणाऱ्या कंपन्यांची संख्या ५३,६७९ एवढी होती. याचा अर्थ असा की, एवढा कर भरणाऱ्या कंपन्यांच्या संख्येमध्ये २३ टक्क्यांनी वाढ झाली आणि याच काळामध्ये १ कोटीच्या वरील उत्पन्नावर आयकर भरणाऱ्यांच्या संख्येमध्ये ५१ टक्क्यांनी वाढ झाली. आपल्या जेष्ठ नोकरदारांचे वेतन जाहीर करण्याचे बंधन हे सूचीबद्ध कंपन्यांवर असते. सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षामध्ये आपल्या नोकरदारांचे वेतन जाहीर करणाऱ्या अशा कंपन्यांची संख्या ७५४ होती व त्यामध्ये ११६१ वरिष्ठ नोकरदारांचे वेतन १ कोटी रुपयांपेक्षा जास्त होते.

१३७. कंपन्यांवरील कर (Corporate Tax) ३० टक्क्यांवरून सन २०१९ मध्ये २२ टक्क्यांवर आणण्यात आला. त्यापोटी आर्थिक वर्ष २०२० व २१ मध्ये १.८४ लक्ष कोटी रुपयांचे नुकसान शासनाला सहन करावे लागले. अशाप्रकारचे पुढे होणारे नुकसान भरून काढण्यासाठी सन २०१७ पासून एका अप्रत्यक्ष कराला जन्मास घालण्यात आले होते. दिनांक १ जुलै २०१७ रोजी वस्तु व सेवा कर (Goods and Services Tax - GST) या नावाचा एक अप्रत्यक्ष कर मोठ्या थाटामाटात समारंभपूर्वक सुरू करण्यात आला. आयकरदात्या वरोवरच आयकर या प्रत्यक्ष कराच्या कक्षेत येण्याइतके उत्पन्न नसलेल्या लक्षावधी मध्यमवर्गीयांना, गोरगरिबांना व सामान्य जनांना GST या कराच्या कक्षेत आणण्यात आले. लहान मुलांना द्यावयाचे दुध रस्त्यावरून खुले विकणाऱ्या विक्रेत्याकडून घेणाऱ्या सामान्य व्यक्तीला एखादे वेळी डबावंद दूध लहान मुलाला द्यावेसे वाटले तर त्यांना त्यावर GST भरावा लागेल. या थाटाच्या कितीतरी जीवनोपयोगी वस्तु या कराने कवेत घेतल्या. दिलेले उपरोक्त हे एक लहानसे उदाहरण झाले. अशी उदाहरणे विपुल प्रमाणात संकेतस्थळावर उपलब्ध आहेत.

१३८. केंद्र शासनाच्या वित्त विभागाने स्थापित केलेल्या GST च्या

गोरगरिबांना दिलेल्या सवलतीचा रेवडी वाटप अशी संभावना करणाऱ्या व मध्यमवर्गीयांवर मोठ्या प्रमाणात करवाढ करणाऱ्या शासनाने कंपन्यांना करामध्ये फार मोठ्या सवलती दिल्या व आपला कल भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्याच बाजूने असल्याचे दाखवून दिले.

(परिच्छेद १३२ पहा)

‘भांडवल’ आणि ‘प्रभाव’ हे नेहमी हातात हात घालून चालतात. निवडणूक प्रक्रियेमध्ये प्रत्येकाला समान संधी मिळाली पाहिजे. मुक्त निवडणूक हा आपल्या घटनेचा पाया आहे व निवडणूक रोखे हे त्याला घातक आहेत. एखाद्या उमेदवाराच्या प्रचारासाठी जमाव गोळा करणे, एखाद्या सदस्याला त्याच्या पक्षातून फोडणे, एखाद्या उमेदवाराला तू निवडणूक लढवू नकोस यासाठी बाध्य करणे, एखाद्या उमेदवाराला निवडून आणण्यासाठी दुसऱ्या उमेदवाराला मतविभाजनार्थ उभे करणे या सर्व कामांसाठी पैशाचा मोठा वापर केल्या जातो. (परिच्छेद १४१ पहा)

अधिकृत संकेतस्थळावर उपलब्ध असलेल्या माहितीवरून असे दिसून येते की, GST हा कर बसविण्यात आल्याच्या पहिल्या वर्षातील म्हणजे सन २०१७-१८ च्या आठ महिन्यात शासनाला या कराने ७.१९ लक्ष कोटी रुपयांचे उत्पन्न मिळाले. दिनांक १ ऑक्टोबर २०२३ रोजी या अधिकृत संकेतस्थळावर चढविण्यात आलेली पुढील माहिती लक्षात घेण्यासारखी आहे. :-

(i) “1,62,712 crore gross GST revenue collected during September 2023; records 10% Year-on-Year growth”

(ii) GST collection crosses 1.60 lakh crore mark for the fourth time in FY 2023-24”

(iii) 9,92,508 crore gross GST collection for the first half of FY 2023-24 marks 11% Y-o-Y growth”

(iv) Average monthly gross GST collection in FY 2023-24 at Rs. 1.65 lakh crore with 11% Y-o-Y growth”

१३९. जुनी पेन्शन योजना बंद करून कर्मचाऱ्यांच्या वेतनातील १० टक्के व शासनातर्फे १४ टक्के निधी शासनाने भांडवली बाजारात वळता करणे यामुळे लोक अगोदरच कातावून गेलेले असतांना जानेवारी २०१८ मध्ये केंद्रशासनाने निवडणूक रोख्यांची योजना आणली. मागोमाग भांडवली बाजारातील प्रमुख खेळाडू असलेल्या सर्वच कंपन्यांना फार मोठी कर सवलत देण्यात आली. निवडणूक रोख्यांची योजना ही अपारदर्शी असून त्यामुळे भ्रष्टाचाराला वाव मिळतो. सत्ताधारी व विरोधकांना समान संधी मिळत नाही म्हणून ही योजना लोकशाहीसाठी धोकादायक आहे असा दावा करणारी याचिका सर्वोच्च न्यायालयामध्ये Association for democratic reforms (ADR) या स्वयंसेवी संघटनेने दाखल केली. त्याबरोबरच इतर संघटनांनीही याचिका दाखल केलेल्या आहेत. या याचिकांवर मा.सर्वोच्च न्यायालयात शासनाविरुद्ध निर्णय झाला आहे.

१४०. मुख्य याचिकाकर्त्यांचे वकील श्री.प्रशांत भूषण यांनी सन २०२१-२२ या आर्थिक वर्षात निवडणूक रोख्यातून मिळालेल्या देणग्यांची आकडेवारी न्यायालयात सादर केलेली असून त्या नुसार त्या एका वर्षात भारतीय जनता पक्षाला ५२७१ कोटी रुपये, काँग्रेस पक्षाला ९५२ कोटी रुपये, तृणमुल काँग्रेस पक्षाला ७६७ कोटी रुपये, राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाला ६३ कोटी आणि आम आदमी पार्टीला ४८ कोटी रुपये मिळालेले आहेत. केंद्रात किंवा राज्यात सत्तेत असल्याशिवाय अशा देणग्या मिळत नाहीत आणि त्यामुळे सत्ताधारी व विरोधकांना समान संधी मिळत नाही असा याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद आहे.

१४१. दुसऱ्या याचिकाकर्त्यांची बाजू मांडतांना श्री.कपिल सिब्बल यांनी असे प्रतिपादन केलेले आहे की, ‘भांडवल’ आणि ‘प्रभाव’ हे नेहमी हातात हात घालून चालतात. निवडणूक प्रक्रियेमध्ये प्रत्येकाला समान संधी मिळाली पाहिजे. मुक्त निवडणूक हा आपल्या घटनेचा पाया आहे व निवडणूक रोखे हे त्याला घातक आहेत. एखाद्या उमेदवाराच्या प्रचारासाठी जमाव गोळा करणे, एखाद्या सदस्याला त्याच्या पक्षातून फोडणे, एखाद्या उमेदवाराला तू निवडणूक लढवू नकोस यासाठी बाध्य करणे, एखाद्या उमेदवाराला निवडून आणण्यासाठी दुसऱ्या

उमेदवाराला मतविभाजनार्थ उभे करणे या सर्व कामांसाठी पैशाचा मोठा वापर केल्या जातो.

१४२. केंद्रसरकारच्या वतीने अॅटर्नी जनरल श्री.आर.वेंकटरमणि यांनी मा.सर्वोच्च न्यायालयासमोर केंद्रशासनाची भूमिका मांडली ती अशी की, “राजकीय पक्षांना निधी कोटून मिळतो याचे तपशील जाणून घेण्याचा नागरिकांना कोणताही अधिकार घटनेने दिलेला नाही.” (“Attorney general R. Venkataramani, in a statement filed in the Supreme Court, had submitted that citizens do not have the right to information under Article 19(1) (a) of the Constitution regarding the funding of a political party.”)

निवडणूक रोख्यांच्या या व्यवस्थेमध्ये कोणत्या कंपनीने किंवा कोणत्या व्यक्तीने कोणत्या पक्षाला किती निधी दिला? हे कोणालाही समजू नये अशी एकंदर व्यवस्था आहे. विद्यमान कायद्यातील तरतुदीनुसार प्रत्येक उमेदवाराला आपली संपत्ती व संपत्तीच्या अर्जनाचे स्रोत जाहीर करणे बंधनकारक करण्यात आले असून निवडणूकीच्या वेळी केलेल्या खर्चाचे तपशील सादर करणे सुद्धा बंधनकारक आहे. अशा परिस्थितीमध्ये निवडणूक रोख्यांचा हिशेब कोणीही विचारू नये अशी भूमिका अॅटर्नी जनरल यांनी घ्यावी हे निश्चितच आश्चर्यकारक आहे.

१४३. एका बाजूला नवीन पेन्शन योजने अंतर्गत कर्मचाऱ्यांच्या वेतनातून १० टक्के व शासनातर्फे १४ टक्के रक्कम भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्या खेळासाठी उपलब्ध करून दिली जात आहे तर त्याच वेळेला त्यातील काही खेळाडू हे बँकांकडून मोठ्या प्रमाणात कर्ज उभे करतात व ते कर्ज बुडवितात असा प्रकार वर्षानुवर्षे सुरू आहे. इंडियन एक्सप्रेस या वृत्तपत्रसमूहाने माहितीच्या अधिकारात रिझर्व्ह बँकेकडून मिळविलेल्या माहितीवरून असे दिसून येते की, मार्च २०२३ अखेर संपलेल्या आर्थिक वर्षात बँकांनी एकंदर २.०९ लाख कोटी रुपयांचे कर्ज निर्लेखित केलेले आहे. इंडियन एक्सप्रेसने याबाबतचा तपशीलवार वृत्तांत प्रकाशित केला असून त्याचा मराठी तर्जुमा लोकसत्ताच्या दिनांक २५ जुलै २०२३ रोजीच्या अंकामध्ये “बँकांकडून वर्षभरात २.०९ लाख कोटींच्या थकीत कर्जांचे निर्लेखन” या मधल्याखाली प्रकाशित झालेला आहे. हा मजकूर काळजीपूर्वक पाहिला तर असे दिसून येते की,

(i) मागील पाच वर्षात बँकांकडून एकूण कर्ज निर्लेखित (Write-off) केल्याची रक्कम १०.५७ लाख कोटी रुपये इतकी आहे. असे रिझर्व्ह बँकेने पुरविलेल्या या अधिकृत माहितीत नमूद आहे.

(ii) रिझर्व्ह बँकेने दिलेल्या या आकडेवारीनुसार आर्थिक वर्ष २०१२-१३ पासून बँकांनी तब्बल १५,३१,४५३ कोटी रुपयांचे कर्ज निर्लेखित केलेली आहेत.

(iii) रिझर्व्ह बँकेच्या अधिकृत आकडेवारीनुसार असे दिसून येते की, मार्च २०२३ अखेर संपलेल्या आर्थिक वर्षात बँकांकडून २,०९,१४४ कोटी रुपयांचे कर्ज निर्लेखित केल्या गेले. मार्च २०२२ अखेर संपलेल्या आर्थिक वर्षात १,७४,९६६ कोटी रुपयांचे कर्ज निर्लेखित केल्या गेले. निर्लेखित केलेले कर्ज वसूल करणे हे शक्य असले तरी जवळ जवळ हे कर्ज बुडित गेलेलेच असते.

कंपन्यांवरील कर (Corporate Tax) ३० टक्क्यांवरून सन २०१९ मध्ये २२ टक्क्यांवर आणण्यात आला. त्यापोटी आर्थिक वर्ष २०२० व २१ मध्ये १.८४ लक्ष कोटी रुपयांचे नुकसान शासनाला सहन करावे लागले. अशाप्रकारचे पुढे होणारे नुकसान भरून काढण्यासाठी सन २०१७ पासून एका अप्रत्यक्ष कराला जन्मास घालण्यात आले होते. दिनांक १ जुलै २०१७ रोजी वस्तू व सेवा कर (Goods and Services Tax - GST) या नावाचा एक अप्रत्यक्ष कर मोठ्या थाटामाटात समारंभपूर्वक सुरू करण्यात आला. (परिच्छेद १३७ पहा)

घटनेतील या तरतुदींचा भंग करण्यामध्ये उच्च शिक्षण विभागातील अधिकारी व उच्च शिक्षण विभागाचे संचालक व सहसंचालक यांच्या यंत्रणा उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाला सर्वोच्च न्यायालयाने कायम केले असले तरी उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची अवहेलना करण्यात आघाडीवर असल्याचे दिसून येते. ही आघाडी इतकी जोरदार आहे की, त्यामुळे उच्च शिक्षण विभागात सर्वत्र अराजकाची परिस्थिती निर्माण झालेली आहे.

(परिच्छेद १७५ पहा)

१४४. 'सजग नागरिक मंच' या पुणे येथील स्वयंसेवी संघटनेचे श्री.विवेक वेलणकर यांनी माहिती अधिकारामध्ये रिझर्व्ह बँकेकडून माहिती मागविली असून त्या माहितीचे सर्व तपशील दिनांक १० ऑगस्ट २०२३ रोजीच्या लोकसत्तामध्ये "३५९ 'बड्यांकडून बँकांचे दीड लाख कोटी फस्त' या मथळ्याखाली प्रसिद्ध झालेले आहे. त्या माहितीतून असे स्पष्ट झालेले आहे की,

(i) ३५० व्यक्तींनी प्रत्येकी १०० कोटी रुपयांहून जास्त कर्ज हेतुपुरस्सर थकविलेले आहे. या थकविलेल्या कर्जाची रक्कम १.५० लाख कोटी रुपयांच्या घरात जाणारी आहे.

(ii) रिझर्व्ह बँकेने ३१ मार्च २०२३ अखेर पर्यंतच्या अशा २४९१ कर्जथकवाकीदारांची यादी दिली असून त्या सर्वांची एकूण थकवाकी २ लाख ५ हजार ४५९ कोटी रुपये आहे.

(iii) सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांची १ हजार कोटी रुपये अथवा त्याहून अधिक थकवाकी असणारे २८ जण असून त्यांनी एकत्रितपणे बँकांचे ६४ हजार १०३ कोटी रुपये थकविलेले आहेत.

(iv) ५०० ते १००० कोटी रुपयांच्या दरम्यान कर्ज थकविणारे स्टेट बँकेचे सहा थकवाकीदार असून त्यांची एकत्रित थकवाकी ३९४८ कोटी रुपये आहे.

(v) अन्य सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे ५०० ते १००० कोटी रुपयांच्या दरम्यान थकवाकी असणारे ३३ जण असून त्यांची एकूण थकवाकी २२,५४५ कोटी रुपये आहे.

(vi) स्टेट बँकेचे १०० ते ५०० कोटी रुपये थकविणारे ४८ थकवाकीदार असून त्यांची थकवाकी ११,३४७ कोटी रुपये आहे.

(vii) अन्य सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे १०० ते ५०० कोटी रुपये थकविणारे २४४ थकवाकीदार असून त्यांची एकत्रित थकवाकी ५३,२८४ कोटी रुपये आहे.

(viii) या सान्या माहितीचा सारांश असा की, १०० कोटी रुपयांच्यावर थकवाकी असणारे स्टेट बँकेसह सार्वजनिक बँकांचे ३५९ कर्ज बुडवे असून त्यांची एकत्रित थकवाकी दीड लाख कोटी रुपये आहे.

१४५. बँकांनी दिलेले कर्ज हे बँकेची मालमत्ता असते तर लोकांकडून जमा होणाऱ्या ठेवी ह्या बँकांचे दायित्व असते. कर्जदाराने कर्ज परतफेडीस निरंतर कसूर केल्यास आणि वसुलीची फार कमी शक्यता असणारी कर्ज बँकांकडून निर्लेखित केल्या जातात. निर्लेखित केलेली कर्जे ही बँकेची मालमत्ता म्हणून राहत नाही तर ही रक्कम तोटा म्हणून नोंदविल्या जाते. कर्ज परतफेडीच्या प्रकरणांमध्ये टोकाची पावले उचलून नयेत आणि अशी प्रकरणे संवेदनशीलतेने हाताळली जावी असे केंद्रसरकारचे सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्रातील बँकांना स्पष्ट निर्देश आहेत. खुद्द अर्थमंत्री श्रीमती निर्मला सितारामन यांनी सोमवार, दिनांक २४ जुलै २०२३ रोजी लोकसभेत तसे स्पष्ट केले. लोकसभेत प्रश्नोत्तराच्या तासा दरम्यान कर्ज वसुलीच्या प्रश्नांच्या संदर्भात चालू असलेल्या चर्चेत हस्तक्षेप करताना श्रीमती निर्मला सितारामन यांनी "बँकांकडून निर्दयीपणे कर्जवसुली होत असल्याच्या तक्रारी मी ऐकल्या आहेत. सरकारने सार्वजनिक आणि खाजगी अशा सर्व बँकांना निर्देश दिले आहेत की कर्ज वसुलीची प्रक्रिया करताना कठोर पावले उचलली जाऊ नयेत आणि मानवी दृष्टिकोन, संवेदनशीलतेचा प्रत्यय या प्रकरणी बँकांनी घावा."

१४६. केंद्रशासनात आणि केंद्रस्तरावरील काही संस्थांमध्ये अलिकडे एक प्रकार मोठ्या प्रमाणात दिसून येतो. कोणीतरी एखादा उच्चपदस्थ अधिकारी एखादा विपारी विचार जाहीरपणे सोडून देतो व हा काही शासनाचा विचार नाही असाही खुलासा मागोमागच केल्या जातो. मांडण्यात आलेल्या विचाराचा

विपारीपणा इतका प्रखर असतो की त्याकडे दुर्लक्ष करणे समाजाला शक्य नसते. या संदर्भातील दोन मोठे अपप्रकार लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

१४७. पहिला प्रकार असा की, रिझर्व्ह बँकेच्या संशोधन विभागात काम करणाऱ्या चार अधिकाऱ्यांनी जुन्या पेन्शन योजनेच्या संदर्भात डेप्युटी गर्हणर दर्जाच्या अधिकाऱ्यांच्या मार्गदर्शनाखाली एक तपशीलवार टिपण तयार केले व ते सप्टेंबर २०२३ च्या रिझर्व्ह बँकेच्या बुलेटीनमध्ये प्रकाशित करण्यात आले. या टिपणाचा मथळाच मुळात "Old Pension Scheme could put severe strain on states' finances" असा आहे. मथळ्याला शोभेसे विचार हे त्या लेखामध्ये तपशीलवारपणे मांडण्यात आलेले आहे. हे त्या अधिकाऱ्यांचे वैयक्तिक विचार आहेत असा खुलासा करण्यात आलेला आहे. परंतु केंद्रशासनाचा एकंदर व्यवहार त्या टिपणाला शोभा आणणारा आहे असे दिसून येते. ज्या राज्यांनी जुनी पेन्शन योजना लागू केलेली आहे ती राज्ये फार मोठ्या आर्थिक अडचणीत आहेत अशाप्रकारच्या बातम्या चारही बाजूंनी प्रकाशित करण्यात येत आहेत. केंद्रशासनातील उच्चपदस्थ जाहीरपणे "विकाससाठी आमच्या जवळ निधी शिल्लक नाही असे खुद्द कर्नाटक शासनातर्फे सांगितल्या जात आहे" असा प्रचार करताना आढळून येतात. याबाबतीत वस्तुस्थिती अशी आहे की, जुनी पेन्शन योजना लागू केलेल्या राज्यांची जाणीवपूर्वक कोंडी करण्याचे काम सुरू झालेले आहे. कर्नाटकचे मुख्यमंत्री श्री.सिद्धारामैया यांनी अधिकृतपणे व जाहीरपणे पत्रकार परिषद घेऊन असे घोषित केलेले आहे की, "निरनिराळ्या केंद्र प्रायोजित ६१ योजना कर्नाटकात अंमलात आणलेल्या असताना गेल्या सहा महिन्यांपासून केंद्रशासनाने याबाबतचा केंद्राचा निधी दिलेला नाही. केंद्रशासनाला महत्तम कर प्रदान करणारे कर्नाटक हे दुसऱ्या क्रमांकाचे राज्य असून कर्नाटकाला केंद्रशासनाकडून मिळणारा हिस्सा उशीराने व कमी मिळण्याचा प्रकार सातत्याने चालू आहे. कर्नाटकच्या वाट्याचे ४५ हजार कोटी रुपये केंद्रशासनाने थकविले आहेत."

१४८. पंतप्रधानांच्या आर्थिक सल्लागार समितीचे अध्यक्ष विवेक देवराय यांनी दिनांक १४ ऑगस्ट २०२३ रोजीच्या "MINT" या इंग्रजी दैनिकात एक तपशीलवार लेख लिहून भारतीय संविधानाबद्दल अत्यंत आक्षेपाई विधाने केलेली आहेत. आजचे भारतीय संविधान हे १९३५ च्या कायद्यावर आधारित असल्यामुळे ते वसाहतवादाचे पिल्लू आहे असे त्यांचे विधान आहे. त्यामुळेच त्यांनी पुढे असेही प्रतिपादन केलेले आहे की, आता "नवीन घटना निर्माण केली पाहिजे." यासाठीची जी कारणे त्यांनी या लेखामध्ये सांगितलेली आहेत ती मोठीच मजेशीर आहेत. ते असे म्हणतात जगातील लिखित घटनांचा अभ्यास केला तर या घटनांचे सरासरी आयुष्य हे १७ वर्षांचे आहे व त्यामुळे आता आपण नवीन घटनेचा विचार केला पाहिजे. घटनेच्या आयुर्मानाकडे पाहण्याचा त्यांचा हा अतिशय विकृत असा विचार म्हटला पाहिजे. प्रगल्भ रुढी, लोकशाहीच्या मजबूत परंपरा यावर आधारित ब्रिटनच्या घटनेचे आयुष्य हे जवळ जवळ ८०० वर्षांचे आहे. अमेरिकेच्या लिखित राज्यघटनेला २३४ वर्षे पूर्ण झालेली आहेत. तर ऑस्ट्रेलियाच्या राज्यघटनेला ७३ वर्षे पूर्ण झालेली आहेत. अशातच आमची घटना ७०-७५ वर्षांपासून मजबूतपणे टिकून आहे व उत्तमरीतीने काम करीत आहे, याचा अभिमान बाळगण्याऐवजी इतर घटनांचे सरासरी आयुष्य १७ वर्षांचे आहे म्हणून आपण आपल्या पायावर कुऱ्हाड मारून घ्यावी हे निकोप विचारांचे लक्षण नाही.

१४९. एखादी गोष्ट आवश्यक असेल तर घटनादुरुस्ती करून घटनेमध्ये तसा बदल करता येतो व तसे बदल यापूर्वी अनेक वेळेला करण्यात आलेले आहेत. केशवानंद भारती खटल्यामध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयाने ठरवून दिलेल्या घटनेच्या मूळ संरचनेच्या (Basic Structure) विरोधात जाईल असा बदल करता येत नाही. श्री.विवेक देवराय या लेखात असे मत मांडतात की, घटनेत दुरुस्ती केली आणि ती मूळ घटनेच्या विरोधात असेल तर सर्वोच्च न्यायालय ती घटनादुरुस्ती रद्दबातल करू शकते म्हणून आपण नवीन घटना तयार करणेच

जास्त योग्य होईल. त्यांच्या लेखाचा मथळाच मुळात "There is a case for 'we the people' to embrace a new Constitution" असा आहे आणि या लेखात पुढे त्यांनी "We the People have to give ourselves a new Constitution" असे प्रतिपादन केलेले आहे.

१५०. राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांविषयीचे त्यांच्या लेखातील प्रतिपादन हे तर अत्यंत आक्षेपार्ह आहे. "If reforms are about markets and a refocused and reduced role for government, what sense do we make of the Directive Principles of State Policy?" असे विचार त्यांनी मांडलेले आहेत. भारतीय संविधानातील राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांचे प्रकरण हे गोरगरिबांचे तीर्थक्षेत्र आहे असे म्हणता येईल. कारण या प्रकरणाने अनेक आर्थिक अधिकार प्रदान केलेले आहेत. त्याला कायदेशीर स्वरूप नाही व न्यायालयातून त्यांची अंमलबजावणी करता येत नाही हे खरे असले तरी राज्यकारभार करतांना कार्यकारी मंडळाने व विधानमंडळाने त्यांचे पालन केले पाहिजे अशी घटनाकारांची अपेक्षा होती. राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांच्या प्रकरणाच्या घटनेत असण्यामुळे कोट्यावधी गोरगरिबांना जगणे सुसह्य झाल्याची लक्षावधी उदाहरणे दाखवून देता येतील. प्राथमिक-माध्यमिक शिक्षणाच्या स्तरावर एकदा व महाविद्यालयीन शिक्षणाच्या स्तरावर आणखी एकदा शिक्षण घेणेच शक्य झाले नसते. ते केवळ राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांमुळे शक्य झाले असा प्रस्तुत लेखकाचा स्वतःचा अनुभव आहे.

१५१. प्राथमिक शाळेच्या पहिल्या वर्गात मी दाखल झालो तो एका भाग्यवान शाळेचा भाग्यवान विद्यार्थी म्हणून. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर तावडतोबच प्राथमिक शाळेच्या स्तरावर बुनियादी शिक्षणाची निदान तोंडओळख व्हावी म्हणून प्रायोगिक तत्वावर त्यावेळच्या मध्यप्रांत वन्हाड सरकारने प्रत्येक तालुक्यात एक "सरकारी सिनिअर बेसिक शाळा" काढली होती. अमरावती तालुक्यात यावली, चांदूर तालुक्यात अंजनसिंगी, दर्यापूर तालुक्यात येवदा, अचलपूर तालुक्यात माधान व मोर्शी तालुक्यात, माझे गाव म्हणजे वेलोरा, येथे या शाळा सुरू करण्यात आल्या होत्या. मेळघाट तालुक्यात एखाद्या ठिकाणी अशी शाळा होती किंवा नाही व असल्यास ती कोठे होती? हे आज आठवत नाही. जिल्ह्यामध्ये त्यावेळी एवढे सहाच तालुके होते. तालुक्यातील इतर सर्व शाळांचे नियंत्रण जनपद (पुढे जिल्हापरिषद) या स्थानिक स्वराज्य संस्थेकडे होते, तर या सरकारी सिनिअर बेसिक शाळेचे नियंत्रण थेट "डिस्ट्रिक्ट इन्स्पेक्टर ऑफ स्कूलस" कडे रहात असे. 'स्थानिक स्वराज्य'चा हस्तक्षेप अजिबात नसे. मुख्याध्यापक थेट 'डी.आय.' किंवा 'ए.डी.आय.' ला जबाबदार रहात असे. शिस्त कडक असे. टकळी, चरखा, सुतकताई, गीताई हे श्रद्धेचे व मन ओतून स्वीकारलेले विषय होते. त्यावेळी बालसभा, हस्तलिखिते, अक्षरवळण, सफाई, खेळ व कवायत यासाठी शिक्षक अभ्यासविषयाइतकाच जीव ओतत असत. वर्धेच्या नॉर्मल स्कूलमधून प्रशिक्षित होऊन बाहेर पडलेला विशेष शिक्षक वर्ग या शाळांना पुरविला जात असे. मुख्याध्यापकाच्या नावासमोर "सातवा वर्ग-थर्ड इअर ट्रेन्ड" अशी पात्रता बोर्डावर लिहिलेली पाहिली म्हणजे आजच्या पी.एच.डी पेक्षा भारी वजन मनावर पडत असे. अशा या "सरकारी सिनिअर बेसिक शाळा बेलोरा" या शाळेचा मी त्यावेळी विद्यार्थी होतो. याचा आम्हा विद्यार्थ्यांना त्या बालवयात खूपच फायदा झाला. पुढे महाराष्ट्राच्या निर्मितीनंतर एकसारखेपणा आणण्यात ज्या चांगल्या गोष्टी मोडून पडल्या, त्यामध्ये या सरकारी सिनिअर बेसिक शाळा सुद्धा मोडीत निघाल्या व त्या जिल्हापरिषदांच्या सुपूर्त करण्यात आल्या. एक अतिशय उत्तम, चांगली व यशस्वी सिद्ध झालेली व्यवस्था मोडून टाकण्यात आली.

१५२. संपूर्णपणे कोरडवाहूच्या शेतीवर अर्थव्यवस्था अवलंबून असलेले खारपाण पट्ट्यातील ४ ते ५ हजार लोकसंख्येचे आमचे गाव. चुलते व वडील मिळून आमचे संयुक्त कुटुंब. दोघांमिळून सहा एकर कोरडवाहू जमीन. दोघेही दिवसभर राबत तेव्हा कसातरी कुटुंबाचा चरितार्थ चालत असे. मी चौथा वर्ग चांगल्या रीतीने पास झाल्यावर पाचव्या वर्गाच्या प्रवेशाच्या वेळी एक समस्या निर्माण झाली. त्याकाळी कशी काय ती व्यवस्था होती? हे आज काही मला सांगता येणार नाही, पण ती व्यवस्था होती, हे मात्र खरे. ५ व्या वर्गात प्रवेश घेतांना इंग्रजी विषय सोडून बाकी शिक्षण घेणाऱ्याला ४ आणे महिना फी होती व इंग्रजीसह शिक्षण घेणाऱ्याला सव्वादोन रुपये महिना फी असायची. इंग्रजी शिकविण्यासाठी वेगळा 'इंग्लिश टीचर' असे व तो ५ ते ७ या वर्गांना फक्त इंग्रजी हा विषय शिकवत असे. संयुक्त कुटुंब पद्धतीमध्ये नेतृत्व चुलत्यांचे होते. त्यांनी स्वतःच्या एकुलत्या एक मुलाला म्हणजे माझ्या मोठ्या चुलत भावाला- दादाला- सुद्धा चार आण्याच्या वर्गातच टाकले होते. आपल्या लहान भावाच्या मोठ्या मुलाला इंग्रजीत टाकू नये हा निर्णयामागे हेतू नव्हता, तर एवढा खर्च आपल्याला झेपणार नाही आणि इंग्रजी शिकून तरी पुढे काय उजेड पाडणार आहेत? ही भावना त्यामागे होती. इंग्रजी विषय नसेल तर सातवीनंतर

शिकता येत नाही. एवढेच ना? मग आपल्याला तरी सातवीनंतर कुठे शिकवायचे आहे? अशी पालकांची भावना असे. गावात सातवी पर्यंत शाळा आहे, तेवढे झाल्यावर पुढे बाहेर ठिकाणी मुलांना पाठवून येणाऱ्या संभाव्य खर्चाचा विचार डोळ्यापुढे आल्यामुळे आज सव्वादोन रुपये महिना कशासाठी खर्च करा? हा एक पदरसुद्धा त्या विचारामागे होता.

१५३. शाळेतल्या चटपट्या मुलात माझा वरचा नंबर होता. रिद्धपूरच्या मंदिरावर व दाभरीच्या तलावावर सोबत्यांच्या सहलीचे नेतृत्व करित होतो, स्काऊटच्या शिक्षकांचा फारच आवडता विद्यार्थी होतो, बालसभेत भाग घेत होतो, चांगली भाषणे देत होतो, हस्तलिखित वार्षिकांकात लिहीत होतो, वर्गात कॅप्टन होतो. पाचवा वर्ग पास झालो, सहावा वर्ग पास झालो व सातव्या वर्गात प्रवेश घेतला तेव्हा माझ्या सर्व शिक्षकांमध्ये सातव्या वर्गानंतर याचे शिक्षण बंद होईल (कारण इंग्रजी असल्याशिवाय आठव्या वर्गात प्रवेशच होत नसे) याबाबतची हळहळ व्यक्त होऊ लागली. भारतीय संविधानाचा प्रत्यक्ष अंमल सुरू झाल्याला चार-पाच वर्षांचा काळसुद्धा झालेला नव्हता. राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये आमच्या संविधानकर्त्यांनी गोरगरिबांच्या शिक्षणाला संरक्षण देणारे ४५ वे कलम समाविष्ट केले होते. ते शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

"४५. राज्य हे या संविधानाच्या प्रारंभापासून दहा वर्षांच्या कालावधीच्या आत सर्व बालकांना त्यांच्या वयाच्या चौदा वर्षे पूर्ण होईपर्यंत मोफत व सक्तीचे शिक्षण देण्याची तरतूद करण्यासाठी प्रयत्नशील राहील."

भारतीय संविधानातील राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वातील या कलमाच्या प्रभावामुळेच त्यावेळच्या मध्यप्रांत वन्हाड सरकारने सक्तीच्या मोफत शिक्षणाची तरतूद करणारे एक परिपत्रक काढले होते. सातव्या वर्गानंतर पुढे मला शिकताच येणार नाही अशी हळहळ वाटणाऱ्या माझ्या शिक्षकांनी या परिपत्रकाचा चांगलाच उपयोग करून घेतला. स्कूल कमेटीच्या कानावर ही गोष्ट घालण्यात आली. स्कूल कमेटीची बैठक झाली. इंग्रजीची फी माफ करण्याचा कमेटीने निर्णय घेतला व मला सातव्या वर्गातून पुन्हा पाचव्या वर्गात बसविण्यात आले. इंग्रजीसह ५ व्या व ६ व्या वर्गाचा माझा प्रवास पुन्हा सुरू झाला. १९५४ साली सातव्या वर्गाची परीक्षा उत्तीर्ण झालो. त्यानंतर मी गाव सोडले. पुढे मी विधानपरिषद सदस्य झाल्यानंतर या शाळेच्या शताब्दी महोत्सवाला मुख्य पाहूणा म्हणून गेलो, तेव्हा शं.दु.राउत व गो.चि. वानरे या माझ्या शिक्षकांनी शाळेच्या "निर्णय नोंद व अभिप्राय" रजिस्ट्रामध्ये "भोवराव तुळसीराम देशमुख" या विद्यार्थ्याला इंग्रजीची फी माफ केल्याच्या निर्णयाची नोंद मला दाखविली. माझे करिता ती काही नविन गोष्ट नव्हती पण १०० वर्षांच्या त्या शाळेच्या इतिहासांत भारताचे थोर सुपुत्र व माजी अर्थमंत्री श्री. चिंतामणराव देशमुख यांनी एलिचपूर येथे ई.ए.सी (Extra Assistant Commissioner) म्हणून कार्यरत असतांना या शाळेला स्वतः भेट देऊन पहाणी केली व स्वदस्तुरात त्या रजिस्ट्रामध्ये अभिप्राय नोंदविला होता. हे वाचून खूपच मौज वाटली व अशा शाळेचे आपण विद्यार्थी होतो याचा आनंदही वाटला.

१५४. गावातून बाहेर पडण्याचे मुख्य कारण म्हणजे त्यावेळी आठवा वर्ग व त्या पुढील शिक्षणाची सोय आमच्या गावात नव्हती. हायस्कूल असलेल्या एखाद्या ठिकाणी प्रवेश घेऊन राहणे ही आर्थिकदृष्ट्या अशक्य गोष्ट होती. माझे एक मामा त्यावेळी वर्धेला जनपदमध्ये सेवेत होते. आई वर्धेला जावून आली व त्या वशिल्यावर मी वर्धेला मॉडेल हायस्कूलमध्ये आठव्या वर्गात दाखल झालो. ४-५ हजार लोकसंख्येच्या गावातील चटपट्या मुलाचे रुपांतर वर्धेसारख्या जिल्हाच्या ठिकाणी चळवळ्या मुलात झाले. परिणामी वर्धेतील मुक्काम १-२ वर्षांतच हलवावा लागला. तिथेसुद्धा माझ्या शिक्षकांचा अपार लोभ मला लाभला. "प्रथम मी शिक्षण पूर्ण करावे, निदान मॅट्रिक पास झाल्याशिवाय इतर चळवळीत पडू नये" असे त्यांना मनापासून वाटत असे. माझे वर्धेत काही खरे नाही अशी भावना झालेले वर्धेचे आमचे मुख्याध्यापक 'टाकोडे (व्यंकटराव) गुरुजी' यांची वर्धेवरून अमरावतीच्या श्री. शिवाजी मेन ब्रॅचवर बदली झाली. ते अमरावतीला रुजू झाल्यानंतरच्या उन्हाळ्यात त्यांनी माझा वर्धेवरून दाखला मागविला व श्री. शिवाजी हायस्कूल मेन ब्रॅचमध्ये १० व्या वर्गात माझा प्रवेश करवून घेतला. "श्रद्धानंद बोर्डिंगमध्ये तुझा प्रवेश झाला असून येतांना सोबत ताट, वाटी व सतरंजी घेऊन येण्याची सूचना" देणारे त्यांचे पत्र उन्हाळ्याच्या सुटीत मला गावला मिळाले. पुढची वर्ष दोन वर्षे मी श्रद्धानंदमध्ये काढली. १९५८ च्या एप्रिल महिन्यात श्री. शिवाजी हायस्कूल मधून मी त्यावेळची अकरावी मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झालो. मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर त्याच वर्षी (१९५८) मी विदर्भ महाविद्यालयामध्ये प्रवेश घेतला. पुढच्या सहा वर्षांनंतर राज्यशास्त्र या विषयात एम.ए.करून १९६४ मध्ये मी विदर्भ महाविद्यालय सोडले. १९६०-६१ या वर्षी मी विदर्भ महाविद्यालयाच्या छात्रसंघाचा अध्यक्ष म्हणून निवडून आलो होतो. विदर्भ महाविद्यालयातील माझे विद्यार्थी जीवन हे खूपच समृद्ध अशा अनुभवाची शिदोरी सोबत देणारे ठरले. ज्या कारणांमुळे

मला वर्धा सोडून अमरावतीला यावे लागले त्याच कारणामुळे मी वर्धला असतांनाच अमरावती येथे दैनिक 'हिंदुस्थान'शी माझा संबंध आला होता. ज्येष्ठ स्वातंत्र्य सेनानी व दैनिक 'हिंदुस्थान'चे संस्थापक - संपादक स्व. श्री. बाळासाहेब मराठे यांचे विपूल मार्गदर्शन पुढील काळात मला लाभले. अमरावतीला आल्याबरोबर दैनिक 'हिंदुस्थान'मध्ये मी कामाला सुरुवात केली. अमरावती येथे विद्यालयीन व महाविद्यालयीन शिक्षण घेत असतांना 'कंपोजीटर कम प्रिंटर कम प्रुफरीडर कम रिपोर्टर कम सबएडिटर कम (वेळ प्रसंगी) एडीटर' अशा सर्व पदावरून काम करण्यामुळे माझे अनुभव विश्व खूपच विस्तृत होण्यास मदत झाली. माझ्या शिक्षणाला या कामामुळे हातभार लागला.

१५५. अमरावतीचे विदर्भ महाविद्यालय हे या विभागातील पहिले शासकीय महाविद्यालय आणि त्यामुळे या विभागाच्या सर्व जिल्ह्यातून प्रवेश मिळविण्यासाठी विद्यार्थ्यांची फार मोठी गर्दी या महाविद्यालयामध्ये होत असे. महाविद्यालयामध्ये वर्षाकाठी फी ही त्यावेळी जवळ जवळ १३०० ते १७०० रुपये असायची व एवढी मोठी फी भरणे या भागातील अनेक विद्यार्थ्यांना मोठेच अडचणीचे होते. कारण या विभागातील सर्व जिल्हे हे कोरडवाहू शेतीवर अवलंबून होते व अनेक तालुके खारपाणपट्ट्यात होते. त्यावेळी वर्षाकाठी एवढी मोठी फी भरणे हे एक मोठ्या संकटाचा सामना करण्यासारखे होते. केवळ विदर्भ महाविद्यालयामध्ये मला प्रवेश मिळालेला आहे यामुळे आमच्या लहानशा गावात झालेल्या आनंदाच्या पोटी माझ्या वडिलांनी गावात असलेली आपली सारी 'पत' खर्ची घालून एका वर्षाच्या शिक्षण शुल्काइतकी रक्कम 'उभी' केली. पुढच्या दोन-चार-पाच वर्षाच्या शिक्षण शुल्काची रक्कम कशी उभी करणार? हा काळजीचा प्रश्न 'आ'वासून समोर उभा होता.

१५६. शासकीय महाविद्यालयामध्ये एवढी मोठी फी भरण्याचे हे संकट पुढच्या एक-दोन वर्षांमध्ये दूर होण्याची शक्यता समोर दिसायला लागली. **याचे पहिले कारण म्हणजे** भारतीय संविधानाच्या चौथ्या भागातील राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये याबाबत असलेली अनेक मार्गदर्शक तत्त्वे हेच सांगता येईल. सन १९६० मध्ये द्विभाषिक मुंबई राज्य संपुष्टात येऊन महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली व महाराष्ट्राचे तत्कालीन शिक्षणमंत्री श्री.बाळासाहेब देसाई यांनी शिक्षण क्षेत्रामध्ये एक क्रांतिकारक निर्णय घेण्याचा कृतिपर विचार सुरू केला होता. हे दुसरे कारण.

१५७. सुरुवातीला राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वात नमूद असलेल्या याबाबतच्या महत्त्वाच्या तरतुदी नमूद करतो.

(A) संविधानातील कलम ४६ पुढीलप्रमाणे:- **“46. Promotion of educational and economic interests of Scheduled Castes, Scheduled Tribes and other weaker sections.— The State shall promote with special care the educational and economic interests of the weaker sections of the people, and, in particular, of the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes, and shall protect them from social injustice and all forms of exploitation.”**

(B) भारतीय संविधानातील राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांमधील कलम 39 (b) शब्दशः पुढीलप्रमाणे :- **“39. (b) that the ownership and control of the material resources of the community are so distributed as best to subserve the common good;”**

(C) संविधानातील खंड 39 (c) पुढीलप्रमाणे :- **“39. (c) that the operation of the economic system does not result in the concentration of wealth and means of production to the common detriment;”**

१५८. राज्यनीतीच्या या अनेक मार्गदर्शक तत्वांचा अभ्यास करून अनेक राज्यांमध्ये शिक्षण विषयक तरतुदी करण्याचा विचार सुरू झालेला होता. नव्याने निर्माण झालेल्या “महाराष्ट्र राज्याचे शिक्षणमंत्री श्री.बाळासाहेब देसाई यांनी सर्व महाराष्ट्रभर ज्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे उत्पन्न १२०० रुपयांच्या आत आहे अशा सर्व विद्यार्थ्यांना सर्व स्तरावर फी माफी करण्याचा निर्णय घेतला” व तो निर्णय जाहीर केल्यामुळे विदर्भ महाविद्यालयातील अनेक विद्यार्थ्यांचा पुढील शिक्षणाचा मार्ग मोकळा झाला. पदव्युत्तर शिक्षणापर्यंत ही फी माफी लागू होती. महाराष्ट्र राज्याचे शिक्षणमंत्री श्री.बाळासाहेब देसाई यांनी हा जो निर्णय जाहीर केला त्याचे सर्व बाजूंनी स्वागत झाले. खुद्द विदर्भ महाविद्यालयामध्ये उत्स्फूर्तपणे महाविद्यालयाच्या सभागृहासमोर विद्यार्थ्यांची सभा झाली. निदान तीनशे ते चारशे विद्यार्थी या सभेला उपस्थित असतील. महाराष्ट्र शासनाचे व शिक्षणमंत्र्यांचे आभार मानणारा ठराव या सभेत संमत करण्यात आला. एवढ्यावर न थांबता एका खूर्चीमध्ये श्री.बाळासाहेब देसाई यांचा फोटो

ठेवून त्या फोटोची मिरवणूक विदर्भ महाविद्यालयापासून तर त्यावेळच्या डोळे गार्डनपर्यंत (आजचा पंचवटी चौक) काढण्यात आली.

१५९. गोरगरिव विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाचा विचार करून त्याप्रमाणे निर्णय घेण्याची क्षमता असल्याचे जे उदाहरण श्री.बाळासाहेब देसाई यांनी दाखवून दिले तशाच प्रकारचे एक उदाहरण स्वातंत्र्यपूर्व काळात मध्य प्रांत व-हाडच्या मंत्रीमंडळात शिक्षणमंत्री असलेले श्री.संभाजीराव गोखले यांचे नमूद करता येईल. ते शिक्षणमंत्री असतांना ए.व्ही.स्कूल पर्यंतच्या शिक्षणाची सोय व्हावी म्हणून अतिशय उत्तम अशाप्रकारची भव्य इमारत त्यावेळच्या नेहरू मैदानात श्री.संभाजीराव गोखले यांच्या कार्यकाळात बांधल्या गेल्याचे त्यावेळी सांगितले जात होते. अतिशय उत्तम प्रकारचे बांधकाम असलेली ही इमारत लाल विटांची बांधलेली असल्यामुळे अनेक वर्षेपर्यंत ती 'लाल शाळा' म्हणून ओळखली जात असे. या मूळ इमारतीमध्ये तळ मजल्यावर एक भव्य सभागृह असून या सभागृहामध्ये शहरातील अनेक शिक्षक संघटनांच्या बैठका होत असत. अशीच एक बैठक १९८४ मध्ये या सभागृहात सेवानिवृत्त प्राथमिक शिक्षकांची भरली होती. हे सारे शिक्षक मध्य प्रांत व-हाडमधील 'जनपद' या तालुकानिहाय स्थानिक स्वराज्य संस्थेत कार्यरत होते. पुढे महाराष्ट्र राज्याच्या स्थापनेनंतर त्यांच्या सेवा जिल्हा परिषदांच्या अखत्यारित गेल्या.

१६०. या सभेमध्ये अनेक शिक्षकांची मुख्य तक्रार अशी होती की, मध्य प्रांत व-हाडमधील काही जनपदसभानी शिक्षकांचा प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाळ क्षमापित (Condone) केला. मात्र अनेक जनपदसभानी तसा निर्णय घेतला नाही. त्यामुळे तेथे सेवानिवृत्तीवेतनामध्ये फार मोठी कपात होत आहे. मी या सभेमध्ये असे सांगितले की, याबाबतच्या तक्रारीचे निवेदन शासनाकडे दाखल करा व त्याची प्रत आमच्याकडे घ्या म्हणजे या प्रश्नाचा सभागृहामध्ये पाठपुरावा करता येईल. तक्रार योग्यरितीने मांडली जाईल, दाखल केली जाईल व ती दाखल केल्याचा पुरावा आपल्या हाती राहिल याबाबतची विशेष काळजी घेण्यात आली होती. अनेक शिक्षकांनी उपरोक्त तक्रार केली ती ऐकून व्यक्तिशः मला मनापासून दुःख वाटले. याचे कारण असे की, प्राचार्य श्री.अण्णासाहेब वैद्य, श्री.बनराव मेटकर, श्री.बाबासाहेब सोमवंशी, प्रा.श्रीधर चिंचमलातपूर, श्री.बाळासाहेब कुळकर्णी यांच्यासारख्या महाविद्यालयीन व विद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा आमचा एक गट संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीमध्ये मनापासून अग्रभागी होता. ही तक्रार ऐकल्यानंतर मध्य प्रांत व-हाड मधून महाराष्ट्रात गेलेल्या शिक्षकांना लहान-सहान प्रकरणी यापुढे असेच 'भोग' भोगावे लागतील काय? अशी भावना मनामध्ये चाटून गेली व ती भावना निश्चितच क्लेशदायक होती. श्री.बाबासाहेब सोमवंशी हे या सभेच्या वेळी विधानपरिषद सदस्य होते व माझ्यासोबत या सभेला उपस्थित होते.

१६१. “जनपद कालिन शिक्षकांचा प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाल कंडोन करण्याबाबत” या मथळ्याचा आमचा तारांकित प्रश्न क्रमांक ५१४ हा स्वीकृत झाला व तो सोमवार, दिनांक २४ जून १९८५ रोजी सभागृहामध्ये उत्तरासाठी होता. “(१) मोर्शी या जनपदसभेने शिक्षकांचा प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाल इतर जनपदाप्रमाणे कंडोन केलेला नसल्यामुळे होणारे नुकसान टाळण्यासाठी प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाल शासनाने कंडोन करावा, अशी मागणी महाराष्ट्र राज्य प्राथमिक शिक्षक महासंघ या संघटनेच्या मोर्शी पंचायत समिती शाखेच्या अध्यक्षानी मा.ग्रामविकास मंत्री यांचेकडे दिनांक ९ ऑगस्ट, १९८४ रोजी किंवा त्या दरम्यान एक निवेदन पाठवून केलेली आहे, हे खरे आहे काय” या आमच्या प्रश्न भाग एक ला मा.शिक्षणमंत्र्यांनी “दिनांक ९ ऑगस्ट १९८४ रोजी किंवा त्या दरम्यान मोर्शी जनपदसभेतील शिक्षकांचा प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाल शासनाने कंडोन करावा अशा आशयाची मागणी करणारी निवेदने त्या वेळच्या ग्रामविकास मंत्र्याकडे आल्याचे दिसत नाही.” असे उत्तर दिले होते. सभागृहामध्ये हे निवेदन रजिस्टर्ड पोस्टाने पाठविले असून त्याची पोचपावती माझ्याकडे आहे असे सांगायला मी सुरुवात केली. जयंतराव टिळक हे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील ज्येष्ठ नेते. त्यामुळेच विदर्भ व मराठवाड्यातून विषम वागणुकीची कोणतीही तक्रार आली तर सभापती या नात्याने अशी विषम वागणूक दूर करण्यासाठी ते मदत करीत असत. त्याच भावनेतून मा.सभापतींनी त्यावर “पावती आहे की नाही हा भाग बाजूला ठेवा. मुख्य प्रश्न खंडित सेवाकाळ क्षमापित करण्याबाबतचा आहे. त्याबाबत मा.सदस्यांनी प्रश्न विचारावा” असे सभागृहातच सूचित केले. महाराष्ट्र विधानपरिषद कार्यवाही, अधिकृत प्रतिवेदन, सोमवार, दिनांक २४ जून १९८५, खंड ७४, क्रमांक १ च्या पृष्ठ ३३ ते ३५ वरील या चर्चेचे अधिकृत प्रतिवेदन शब्दशः पुढीलप्रमाणे:-

“श्री.वी.टी.देशमुख : या ठिकाणी निवेदन आलेली नाहीत असे म्हटले आहे. परंतु ही निवेदने रजिस्टर्ड पोस्टाने पाठविली असून माझ्याकडे त्यांची पावती आहे. तेव्हा आपण निवेदने आली नाहीत या आधारावर उत्तर देणार असल्यामुळे या प्रश्नाला योग्य उत्तर मिळणार नाही. माझ्याकडे पोस्टाच्या

पावतीचे नंबर आहेत ते मी आपणास देतो. महाराष्ट्र राज्य प्राथमिक शिक्षक महामंडळाने ही निवेदने पाठविली आहे. एक निवेदन शिक्षण मंत्र्यांना पावती क्रमांक २०३४ या पावतीने रजिस्टर्ड केले आहे व दुसरे २०३१ या क्रमांकाच्या पावतीने ग्रामविकास मंत्र्यांना निवेदन पाठविले आहे. पोस्टाच्या पावतीचे नंबर मी आपल्या सोबत आणले आहेत. तेव्हा निवेदने नाहीत याच्या आधारावर उत्तर देण्याऐवजी हा प्रश्न तुरंत राखून ठेवावा. कारण रजिस्टर पोस्टाच्या पावत्या माझ्याकडे आहेत.

प्रा. जावेद खान : डिपार्टमेंट को मिला नही है.

श्री.बी.टी.देशमुख : निवेदने रजिस्टर्ड पोस्टाने पाठविली आहेत. शिक्षण मंत्र्यांना व ग्रामविकास मंत्र्यांना ही निवेदने पाठविली असून दोघांच्याही पावत्यांचे नंबर माझ्याकडे आहेत. मी आपल्याला ते नंबर देतो.

The Chairman : The Hon'ble Minister received it and perhaps it may have been misplaced.

सभापती : पावती आहे की नाही हा भाग बाजूला ठेवा. मुख्य प्रश्न कंडोन करण्याचा असून त्याबाबत मा.सदस्यांनी प्रश्न विचारावे आणि त्याचे उत्तर 'नाही' असे आले तर काय करावयाचे हे नंतर ठरविता येईल.

श्री.बी.टी.देशमुख : अध्यक्ष महाराज, काही जनपद सभांबाबत कंडोन केलेले आहे, परंतु काहींच्या मते त्यामुळे पेन्शनमध्ये फरक पडतो. तेव्हा शिक्षकांच्या पेन्शनबाबत जो भेदाभेद आहे तो नष्ट करण्याच्या दृष्टीने शासन आदेश देईल काय!

श्री.पु.ब.सोमवंशी : यासंबंधीची माहिती शासकीय स्तरावर संकलित केली आहे. अमरावती जिल्ह्यातील २९४ प्रकरणांमध्ये शिक्षकांची सेवा क्षमापित करावयाची आहे. ही प्रकरणे अनेक वर्षांपासून पडली आहेत. विशेषतः जिल्हा परिषदा ज्यावेळी आल्या त्यावेळी प्रशिक्षणाकरीता पाठविलेल्या शिक्षकांच्या सेवा खंडित धरीत असत. तेव्हा हा जो काळ आहे तो क्षमापित करावयाचा आहे. हा क्षमापित काळ खाजगी प्राथमिक शिक्षक संस्थातील शिक्षकांबाबत नगरपरिषदांच्या प्राथमिक शिक्षकांबाबत क्षमापित झाला असून त्या शिक्षकांना लाभ झालेला आहे. परंतु जून्या जनपद कालीन काही शिक्षकांचा प्रश्न गेली २५ वर्षे शासनाकडे पडून आहे. त्याचा निर्णय व्हावयाचा आहे.

प्रा. जावेद खान : जल्दी से जल्दी सरकार इसके उपर फैसला करेगी. पूरी इन्फरमेशन नहीं आई है, इसके लिए रूका हुआ है."

१६२. "जनपद कालीन शिक्षकांना प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाळ कंडोन करण्याबाबत" या विषयावरील तारांकित प्रश्न क्रमांक २५५६ हा मंगळवार, दिनांक १४ जानेवारी १९८६ रोजी सभागृहामध्ये पुन्हा उत्तरासाठी आला व त्याला देण्यात आलेली उत्तरे ही सकारात्मक होती. शब्दशः पुढीलप्रमाणे:-

* २५५६. सर्वश्री प्र.य.दातार, बी.टी.देशमुख व पु.ब.सोमवंशी: ता.प्र.क्र.५१४ ला दिनांक २४ जून १९८५ रोजी दिलेल्या उत्तराच्या संदर्भात सन्माननीय शिक्षण मंत्री पुढील गोष्टींचा खुलासा करतील काय -

(१) जनपद सभेमधील शिक्षकांच्या प्रशिक्षणापूर्वीच्या सेवाकाळांमध्ये पडलेला खंड कंडोन करण्याबाबतच्या विचाराधीन प्रश्नावर शासनाचा निर्णय झालेला आहे काय;

(२) असल्यास, शासनाने घेतलेल्या निर्णयाचे स्वरूप काय;

(३) अद्यापि निर्णय झालेला नसल्यास, विलंबाची सर्वसाधारण कारणे काय आहेत?

श्री.रामचंद्र पाटील, प्रा.राम मेघे : यांच्याकरिता : (१) होय.

(२) याबाबत शासनाने असा निर्णय घेतला आहे की, जनपदकालीन प्राथमिक शिक्षकांच्या सेवेमध्ये जे खंड पडलेले आहेत ते सेवानिवृत्ती वेतनासाठी क्षमापित करण्यात यावेत व त्यानुसार सेवानिवृत्ती वेतन तसेच उपदान सुधारीत करण्यात यावेत. मात्र यामुळे सेवानिवृत्ती वेतनात जो फरक पडेल तो पुर्वलक्षी प्रभावाने दि.१-४-१९८४ पासून देण्यात यावा.

(३) प्रश्न उद्भवत नाही." (महाराष्ट्र विधानपरिषद कार्यवाही : पहिले अधिवेशन १९८६ : मंगळवार, दिनांक १४ जानेवारी १९८६ : अधिकृत प्रतिवेदन, खंड ७५, क्रमांक ७, पृष्ठ ३ - ४)

१६३. "जनपदकालीन शिक्षकांना प्रशिक्षणापूर्वीचा खंडित सेवाकाळ क्षमापित (कंडोन) करण्याबाबत" या विषयावरील तारांकित प्रश्न क्रमांक ५३०१ हा शुक्रवार, दिनांक २० जून १९८६ रोजी पुन्हा सभागृहामध्ये उत्तरासाठी आला. हा प्रश्न सभागृहात चर्चेला येण्यापूर्वी शिक्षणमंत्री प्रा.राम मेघे यांनी मला सभागृहाच्या लॉबीमध्ये बाहेर बोलाविले. प्रा.राम मेघे आणि मी एकाच संस्थेत काम करित होतो. ते मंत्री होण्याच्या अगोदर आम्ही एकत्र बसून सभागृहामध्ये प्रश्न लावत होतो. त्यांनी बाहेर बोलावून मला असे सांगितले की, "बी.टी.!,

तुम्ही हा प्रश्न लावून धरला ही चांगली गोष्ट झालेली आहे. काही जनपदांनी खंडित सेवाकाळ क्षमापित करण्याचा निर्णय घेतला व काही जनपदांनी असा निर्णय घेतला नाही. त्यामुळे या शिक्षकांना सेवानिवृत्तीवेतनामध्ये फार मोठे नुकसान सहन करावे लागत आहे. वस्तुतः यामध्ये त्या शिक्षकांचा काहीही दोष नसताना त्यांना हे नुकसान सहन करावे लागत आहे. आता आम्ही याबाबतीत सकारात्मक निर्णय घेतला असून यापुढे तक्रार करायला जागा राहणार नाही." योग्य निर्णय घेतल्याबद्दल मी शिक्षणमंत्र्यांचे आभार मानले. त्यादिवशी प्रश्नाला शासनातर्फे देण्यात आलेली उत्तरे सकारात्मक होती. शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-

* ५३०१. सर्वश्री पु.ब. सोमवंशी, बी.टी. देशमुख, प्र.य. दातार, दे.मा. कराळे, दत्ता मेघे व भाई बंदरकर : तारांकित प्रश्न क्रमांक २५५६ ला दिनांक १४ जानेवारी १९८६ रोजी दिलेल्या उत्तराच्या संदर्भात सन्माननीय शिक्षण मंत्री पुढील गोष्टींचा खुलासा करतील काय:-

(१) जनपद सभाकालीन शिक्षकांच्या प्रशिक्षणापूर्वीच्या सेवाकाळांमध्ये पडलेला खंड क्षमापित (कंडोन) करण्याबाबतच्या विचाराधीन प्रश्नावर शासनाचे आदेश निर्गमित झाले, हे खरे आहे काय;

(२) असल्यास, शासनाने घेतलेल्या निर्णयाचे स्वरूप काय आहे;

(३) अद्यापि निर्णय झाला नसल्यास विलंबाची सर्वसाधारण कारणे काय आहेत?

श्रीमती चंद्रिका केनिया, प्रा. राम मेघे यांच्याकरिता :

(१) होय.

(२) जनपदकालीन प्राथमिक शिक्षकांच्या सेवेमध्ये जे खंड पडलेले आहेत ते सेवानिवृत्ती वेतनासाठी क्षमापित करण्यात यावेत व त्यानुसार सेवानिवृत्ती वेतन तसेच उपदान सुधारीत करण्यात यावे. मात्र यामुळे सेवानिवृत्ती वेतनात जो फरक पडेल तो पुर्वलक्षी प्रभावाने दिनांक १ एप्रिल १९८४ पासून देण्यात यावा असे आदेश निर्गमित करण्यात आले आहेत.

(३) प्रश्न उद्भवत नाही." (महाराष्ट्र विधानपरिषद कार्यवाही : तिसरे अधिवेशन १९८६ शुक्रवार, दिनांक २० जून १९८६ : अधिकृत प्रतिवेदन, खंड ७७, क्रमांक ५, पृष्ठ ९)

१६४. विधानमंडळाच्या दोनही सभागृहांच्या समित्या ह्या वर्षभर कार्यरत असतात. त्यापैकी काही समित्या ह्या फक्त विधानपरिषद सदस्यांच्या असतात तर काही समित्या ह्या फक्त विधानसभा सदस्यांच्या असतात. दोनही सभागृहांची संयुक्त समिती ही दोन सभागृहांच्या सदस्यांची मिळून बनलेली असते. माझ्या विधानपरिषदेतील पाचव्या कार्यकाळांमध्ये मी अशा एका संयुक्त समितीवर विधापरिषदेतर्फे सदस्य म्हणून नामित झालो होतो व त्या समितीवर पाटण विधानसभा मतदार संघाचे सदस्य श्री.शंभुराज देसाई हे विधानसभा सदस्य म्हणून विधानसभेतर्फे नामित झालेले होते. या संयुक्त समितीच्या एका बैठकीमध्ये समितीच्या दौऱ्याचा कार्यक्रम ठरवित असताना पाटण येथे समितीची बैठक ठेवावी असा विचार पुढे आला. व्यक्तिशः मला पाटण विषयी वेगवेगळ्या कारणांनी उत्पुक्तता होती. पहिले कारण असे की, संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीच्या रेट्याखाली त्यावेळेला पश्चिम महाराष्ट्रात १९५७ च्या निवडणुकीमध्ये सत्ताधारी पक्ष हा प्रचंड तणावात असताना श्री.बाळासाहेब देसाई हे त्या मतदार संघातून अविरोध निवडून आले होते. दुसरे कारण असे की, १२०० रुपयांच्या आत वार्षिक उत्पन्न ज्या पालकांचे आहे त्या पालकांच्या पाल्ल्यांना सर्व स्तरावरील शिक्षण शुल्क माफ करणारे श्री.बाळासाहेब देसाई हे नेते होते. तिसरे कारण असे की, मी विदर्भ महाविद्यालयाच्या छात्रसंघाचा अध्यक्ष असताना इतर विषयांसोबत आणखी चार विषयांमध्ये पदव्युत्तर शिक्षणाचे वर्ग सुरू करावे म्हणून आम्ही मागणी केली होती. त्यावेळी शिक्षणमंत्री या नात्याने फक्त या एकाच कामासाठी विदर्भ महाविद्यालयाला त्यांनी भेट दिली होती व या कामी खूपच मदत केली होती.

१६५. आमच्या या संयुक्त समितीची बैठक सातारा जिल्ह्यातील पाटण मतदारसंघामध्ये असलेल्या मरळी येथील श्री.बाळासाहेब देसाई फाऊंडेशनच्या परिसरामध्ये झाली. स्वाभाविकपणे संयुक्त समितीच्या वैधानिक कामकाजाबरोबर श्री.बाळासाहेब देसाई यांच्या आठवणी हाही एक अनौपचारिक कार्यक्रम त्यावेळेला पार पडला. श्री.बाळासाहेब देसाई फाऊंडेशनच्या त्या सभागृहात अनेक नवे-जुने लोक, काही बाळासाहेबांच्या पिढीतील व काही नंतरच्या पिढीचे, बाळासाहेबांच्या आठवणी सांगत होते. शेवटी या चर्चेत मलाही एक आठवण सांगावयाची आहे असे मी शंभुराज देसाईना सांगितले. मी जी आठवण सांगितली ती अशी की, "महाराष्ट्र राज्याचे शिक्षणमंत्री या नात्याने १२०० रुपयांपेक्षा कमी वार्षिक उत्पन्न असलेल्या पालकांच्या पाल्ल्यांना फी माफी करण्याचा निर्णय श्री.बाळासाहेब देसाई यांनी घेतला म्हणून आम्ही त्यावेळेला विदर्भ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी श्री.बाळासाहेब देसाई यांचा फोटो खुर्चीमध्ये ठेवून विदर्भ महाविद्यालयापासून

तर त्यावेळेच्या डोळे गार्डनपर्यंत (आजचा पंचवटी चौक) त्यांच्या फोटोची मिरवणूक काढली होती.” माझे भाषण चालू असतांना श्री.शंभूराज देसाई यांनी त्यांच्या स्वीय सहायकाला बोलावून कार्यालयातून एका ग्रंथाची प्रत आणण्यास सांगितले व माझे भाषण संपल्याबरोबर त्यांनी मला ती प्रत त्या सभागृहातच भेट म्हणून देत असल्याचे जाहीर केले. त्यांनी भेट दिलेला हा ग्रंथ म्हणजे “लोकनायक बाळासाहेब देसाई” या मथळ्याचे श्री.वसंत बहुलेकर यांनी लिहिलेले जवळ जवळ ४०० पृष्ठांचे श्री.बाळासाहेब देसाई यांचे चरित्र होय. या ग्रंथाला श्री.रणजित देसाई यांची प्रस्तावना असून श्री.शंभूराज देसाई हे त्याचे प्रकाशक आहेत. ग्रंथाच्या पहिल्याच पानावर पुढीलप्रमाणे मजकूर नमूद होता :-“मा.आमदार श्री.शंभूराज शिवाजीराव देसाई, अध्यक्ष, लोकनेते बाळासाहेब देसाई सहकारी उद्योग समूह, दौलतनगर (मरळी) ता.पाटण जि.सातारा-४१५२११ यांचेकडून सप्रेम भेट - दिनांक ३ फेब्रुवारी २००६”

१६६. राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांत नमूद असलेली मार्गदर्शक तत्वे लक्षात घेऊन शिक्षणमंत्री या नात्याने श्री.बाळासाहेब देसाई यांनी जो फी माफीचा क्रांतिकारक निर्णय घेतला होता, तो निर्णय घेतानांचे व तो निर्णय घेतल्यानंतरचे बरेच आणखी तपशील या ग्रंथामध्ये नमूद आहेत. त्यातील काही महत्त्वाचे तपशील पुढीलप्रमाणे :-

(१) त्यावेळेला जीवराज मेहता हे मंत्रीमंडळामध्ये अर्थमंत्री होते व त्यांचा त्या निर्णयाला विरोध होता. मंत्रीमंडळाच्या बैठकीमध्ये “त्यावेळी महाराष्ट्राचे अर्थमंत्री जीवराज मेहता होते : ते म्हणाले, “बाळासाहेब इट इज नॉट ओन्ली इंपॉसिबल बट नॉट अल्सो फीझिबल.” “ते अशक्य आहे एवढेच नव्हे तर अव्यवहारी आहे. व्यवहाराला (आर्थिक) धरून नाही.” “ते सर्व सभागृह बाळासाहेबांच्या धोरणाशी सहमत होत नव्हते आणि त्यांना मात्र अर्जुनाला दिसत असणाऱ्या झाडावरील पक्षाचा फक्त डोळा दिसत होता तसे एकाग्रतेने गरीब शेतकऱ्यांच्या लाखो मुलांचे भवितव्य डोळ्यासमोर दिसत होते. याचे कारण बाळासाहेब स्वतः कष्टकरी कुटुंबात जन्मले होते.” (पृष्ठ १५२)

(२) “बाळासाहेबांच्या या निर्णयानंतर पुढे पंतप्रधान जवाहरलाल नेहरूंनी त्यांची पाठ थोपटली. त्यावेळेचा संवाद अत्यंत भारावून टाकणारा आहे. नेहरू म्हणाले, “तुम्ही घेतलेला निर्णय क्रांतिकारी आहे. आजपर्यंत कोणत्याही राज्याच्या शिक्षणमंत्र्यांनी एवढा धाडसी निर्णय घेतला नाही. परंतु तुम्ही मला हे सांगा की याची आर्थिक वाजू कशी सोडवली?” (पृष्ठ १५३)

(३) “बाळासाहेबांनी नम्रपणाने उत्तर दिले, “आजपर्यंत ग्रामीण शिक्षणावर महाराष्ट्राच्या वाट्याला असलेली लाखो रुपयांची रक्कम खर्च झालेली नाही हे मी अगोदर तपासून पाहिले आणि ही रक्कम गरीब शेतकऱ्यांच्या मुलांच्या शिक्षणावर खर्च करण्यास काहीही हरकत नाही असा दावा केला. आपण (पीजंट) उन्हातान्हात काबाडकष्ट करणाऱ्या गरीब शेतकऱ्यांच्या मुलांना वर उचलून घेतले पाहिजे, त्यांना शिक्षण दिले पाहिजे आणि नवसमाजनिर्मितीमध्येही त्यांचा उपयोग करून घेतला पाहिजे. मी स्वतःच याचे एक उत्तम उदाहरण आहे. मी एक गरीब शेतकऱ्याचाच मुलगा आहे.” हे उत्तर ऐकून नेहरूंनी त्यांना शाबासकी म्हणून आलिंगन दिले होते.” (पृष्ठ १५३)

१६७. भारतीय संविधान अंमलात आल्यानंतरच्या ५-१५ वर्षांत राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांत जे मार्गदर्शन करण्यात आले होते त्यानुसार राज्यकर्ते कारवाई करीत असत याची काही उदाहरणे वर नमूद केलेली आहेत. आज आता संविधान अंमलात येऊन त्याचा अमृत महोत्सव साजरा करण्याची स्थिती आलेली असतांना १२०० रुपयांच्या आत उत्पन्न असलेल्या पालकांच्या पाल्ल्यांना सर्व स्तरावर फी माफी जाहीर करणारे श्री.बाळासाहेब देसाईसारखे नेते दिसणेसुद्धा दुर्मिळ झालेले आहे. मध्यप्रदेशातून महाराष्ट्रात सामील झालेल्या काही जनपदसभांनी शिक्षकांचा खंडित सेवाकाळ क्षमापित केला व कार्हीनी तो केला नाही त्यामुळे सेवानिवृत्ती वेतनात शिक्षकांना खूप मोठे नुकसान सहन करावे लागत आहे. हे लक्षात घेऊन “निवेदने मिळाल्याच्या पावत्यांचे नंबर सांगणे बाजूला ठेवा व सेवेतील खंड क्षमापित करणार की नाही? हा थेट प्रश्न विचारण्याला सुरुवात करा” असे सांगणारे जयंतराव टिळकांसारखे सभापती दिसणे दुर्मिळ झालेले आहे. “या शिक्षकांचा काहीही दोष नसतांना त्यांच्या सेवानिवृत्ती वेतनात फार मोठी कपात केली जात आहे हे लक्षात घेऊन त्यांच्या सेवेतील खंड क्षमापित करण्याचा निर्णय शासनाने घेतलेला आहे” असे सभागृहात जाहीर करणारे प्रा.राम मेघे यांच्यासारखे शिक्षणमंत्री आजच्या काळात दिसणे दुर्मिळ झालेले आहे. आज १० टक्के कर्मचारी व शिक्षकांच्या वेतनातून कापून व १४ टक्के शासनातर्फे भांडवली बाजारात वळते करणारे राज्यकर्ते फार मोठ्या प्रमाणात उभे ठाकलेले आहेत. राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांविषयीची परिस्थिती ही तर आणखीच उलट झालेली आहे.

१६८. पंतप्रधानांच्या आर्थिक सल्लागार समितीचे अध्यक्ष विवेक देवरांय यांनी दिनांक १४ ऑगस्ट २०२३ रोजीच्या “MINT” या इंग्रजी दैनिकात एक

तपशीलवार लेख लिहून भारतीय संविधानाबद्दल अत्यंत आक्षेपार्ह विधाने केलेली आहेत. राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांविषयीचे त्यांच्या लेखातील प्रतिपादन हे तर अत्यंत भयसूचक आहे. “If reforms are about markets and a refocused and reduced role for government, what sense do we make of the Directive Principles of State Policy?” असे विचार त्यांनी मांडलेले आहेत. प्रगती किंवा सुधारणा (reforms) म्हणजे शेर बाजाराची प्रगती हे जर आपले ठरलेले आहे. त्याबाबतीत शासनाला नगण्य भूमिका पार पाडायची असेल तर मग राज्यनीतीच्या मार्गदर्शक तत्वांना कार्य अर्थ आहे अशी ही विचारसरणी आहे. केशवानंद भारती खटल्यामध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयाने ठरवून दिल्याप्रमाणे घटनेच्या मूळ संरचनेच्या (Basic Structure) विरोधात जाईल असा बदल करता येत नाही. श्री.विवेक देवरांय या लेखात असे मत मांडतात की, घटनेत दुरुस्ती केली आणि ती मूळ घटनेच्या विरोधात असेल तर सर्वोच्च न्यायालय ती घटनादुरुस्ती रद्दबातल करू शकते म्हणून आपण नवीन घटना तयार करणेच जास्त योग्य होईल. त्यांच्या लेखाचा मथळाच मुळात “There is a case for ‘we the people’ to embrace a new Constitution” असा आहे आणि या लेखात पुढे त्यांनी “We the People have to give ourselves a new Constitution” असे प्रतिपादन केलेले आहे.

१६९. एका बाजूला थोर ‘विचारवंत’ भारतीय संविधान बदलवून टाकण्याची भाषा करीत आहेत. त्याच वेळेला महाराष्ट्राच्या उच्च शिक्षण विभागातील काही अधिकारी, उच्च शिक्षण संचालक व अनेक ठिकाणचे सहसंचालक अशा अनेक ‘अविचारवंतांची टोळधाड कोणताही संविधान बदल न करता संविधानाला सुरंग लावण्याचा अनिर्बंध प्रयत्न करीत आहेत व त्यासाठी त्यांनी मा.उच्च न्यायालयाच्या व मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांची अवहेलना करण्याचा अघोरी मार्ग निवडला आहे. या अघोरी मार्गाच्या वापरामुळे महाराष्ट्राच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात एक फार मोठी अराजकाची स्थिती निर्माण झाली. ही परिस्थिती गेल्या दोन-चार वर्षांत निर्माण झाली असून या अघोरी मार्गाचा वापर करण्यात आल्याची अनेक कुप्रसिद्ध प्रकरणे प्रख्यात झालेली आहेत. त्यातील नमुन्या दाखल काही प्रकरणे पुढीलप्रमाणे सांगता येतील. :-

(१) मा.उच्च न्यायालयाने २७१९/२०२० या प्रकरणात दिनांक ९ फेब्रुवारी २०२१ रोजी दिलेल्या एका निर्णयाला एका सहसंचालकांनी दिनांक १२ मे २०२१ रोजी एक आदेश काढून स्थगिती (188/21) देण्याचा अभूतपूर्व अपप्रकार महाराष्ट्राने पाहिला. सारांश काय तर संविधानात कोणताही बदल न करता जळगावच्या सहसंचालकांनी मा.सर्वोच्च न्यायालयाचे अधिकार वापरले होते. महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाला पत्रकार परिषद घेऊन त्या सहसंचालकांच्या हकालपट्टीची मागणी करावी लागली. हकालपट्टी झाली व अवमान याचिकेनंतर मूळ निर्णयाची अंमलबजावणी झाली.

(२) मा.सर्वोच्च न्यायालयाने ठरवून दिलेले विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या रेग्युलेशनचे श्रेष्ठत्व महाराष्ट्राच्या मा.राज्यपालांनी व मंत्रीमंडळाने मान्य केले असतांना तसे करण्यास आढ्यताखोरपणे उच्च शिक्षण विभागातील अधिकारी नकार देतात हा शिरजोरपणाचा प्रकार आहे. “९० टक्के जागा भरल्याच पाहिजेत” तसेच “निवड समित्या ह्या रेग्युलेशनप्रमाणेच असल्या पाहिजेत” या मा.सर्वोच्च न्यायालयाने निश्चित करून दिलेल्या कायद्याच्या अंतिम अर्थाचे पालन न करणे हे असंवैधानिक व घटनाबाह्य कृत्य होय. असत्य माहिती दाखल करून १३२० कोटी रुपये केंद्राकडून मिळवून भारताच्या मा.राष्ट्रपतींची, केंद्रीय मंत्रीमंडळाची व राज्य मंत्रीमंडळाची या अधिकाऱ्यांनी उघडउघड फसवणूक करणे हे अत्यंत लज्जास्पद कृत्य होय.

(३) “जुलै २००९ पूर्वी ज्यांनी एम.फील. पदवी धारण केली आहे, अशा शिक्षकाला नेमणुकीच्या पहिल्या दिवसापासून सेवा धरून आश्वासित प्रगती योजनेसह इतर सर्व लाभ द्यावे लागतील” सन २०१० मधील पहिल्या व दुसऱ्या मा.उच्च न्यायालयाच्या निर्णयांनी हा कायद्याचा अंतिम अर्थ निश्चित करून दिला. त्यावर मा.सर्वोच्च न्यायालयाचे शिक्कामोर्तब झाले. त्याला धरून दिनांक २४ फेब्रुवारी २०१७ रोजी मा.नागपूर खंडपीठाने तत्सम निर्णय दिला. त्यापूर्वी अनेक खंडपीठांनी तसेच निर्णय दिलेले असल्यामुळे सरकारी वकिल निर्णयाशी सहमत झाले. तरीही उच्च शिक्षण विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी विशेष अनुमती याचिका (SLP) दाखल करण्याच्या सूचना दिल्या. सर्वोच्च न्यायालयातील दिल्लीस्थित सरकारी वकिलांनी हे प्रकरण विशेष अनुमती याचिका (SLP) दाखल करण्याच्या लायकीचे नाही तेव्हा विशेष अनुमती याचिका (SLP) दाखल करण्याच्या सूचना मागे घ्याव्यात अशी विभागाला विनंती केली पण उच्च शिक्षण विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी आपला राजहट्ट कायम ठेवला.

(४) विशेष अनुमती याचिका (SLP) दाखल झाली व फेटाळल्या गेली. सर्वोच्च न्यायालयाने अशी आगंतुक (uncalled for) प्रकरणे इथे आणत जाऊ

नका असे ताशेरे ओढले. राज्यशासनाकडून आगांतुक प्रकरणे दाखल होण्याची संख्या फार वाढली आहे. राज्याच्या मुख्य सचिवांनी याबाबत कारवाई करावी, असे मा.सर्वोच्च न्यायालयाने आदेश दिले. राज्याच्या मुख्य सचिवांनी तसे परिपत्रक काढले पण उच्च शिक्षण विभागातील अधिकारी दुरुस्त व्हायला तयार नाहीत. मा.उच्च व सर्वोच्च न्यायालयाने धोरणात्मक आदेश दिल्यानंतर २०२३ पर्यंत त्याबाबतचा धोरणात्मक निर्णय अजूनही निर्गमित होऊ नये ही अत्यंत लाजीरवाणी गोष्ट आहे.

(५) “जुलै २००९ पूर्वी ज्यांनी एम.फील. पदवी धारण केली आहे, अशा शिक्षकाला नेमणुकीच्या पहिल्या दिवसापासून सेवा धरून आश्वासित प्रगती योजनेसह इतर सर्व लाभ द्यावे लागतील” असा मा.उच्च न्यायालयाचा आदेश आहे. मा.सर्वोच्च न्यायालयाने या निर्णयावर शिक्कामोर्तब केले आहे असे असतांना महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या प्रतिनिधी मंडळाशी दिनांक २० ऑक्टोबर २०२३ रोजी उच्च शिक्षण संचालकांनी चर्चा केली. सारा विषय समजून घेतला व दिनांक २३ नोव्हेंबर २०२३ रोजी “(२) ज्यांनी सेवेत असतांना एम.फील. अर्हता धारण केली असेल, त्यांना सदर अर्हता धारण केल्याच्या दिनांकापासून कॅस अंतर्गत पदोन्नतीचे लाभ देय राहतील.” असे आदेश काढले.

(६) त्यांची ही घोडचूक दुरुस्त करण्यासाठी मंत्रालयातील उपसचिव दर्जाच्या अधिकाऱ्याने दिनांक ३० नोव्हेंबर २०२३ रोजी एक वेगळा आदेश काढला त्यात “(ब) अध्यापकांनी सेवेत असतांना एम.फील. अर्हता धारण केली असेल तर, विद्यापीठ अनुदान आयोगाने दिलेली मान्यता विचारात घेऊन, विद्यापीठाने संबंधित उमेदवाराला ज्या दिनांकापासून परीक्षा उत्तीर्ण होण्यापासून सूट दिली असेल अशा दिनांकापासून त्याला कॅस अंतर्गत पदोन्नतीचे लाभ अनुज्ञेय होतील.” असे नमूद करून आणखी महाघोडचूक करून ठेवली.

(७) उच्च शिक्षण संचालकांचे आदेश वेगळे, उपसचिवांचे आदेश त्याहून वेगळे आणि दोघांनीही मा.उच्च न्यायालयाचा व मा.सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय वाचलाच नाही. वाचला असल्यास त्यांना तो समजलाच नाही. साधारणपणे लिहिता वाचता येणाऱ्या व्यक्तीनाच उच्च शिक्षण संचालक व उपसचिव, उच्च शिक्षण या पदांवर नेमले जाते ना? मग एवढ्या मोठ्या पदावर काम करणाऱ्या या अधिकाऱ्यांना न्यायालयाच्या निर्णयातील दोन ओळी वाचता येत नसतील तर त्यांचा उपयोग काय?

(८) मा.सर्वोच्च न्यायालयाने कन्फर्म केलेल्या मा.उच्च न्यायालयाच्या निर्णयात “(i) या सर्व शिक्षकांचे बेकायदेशीररीत्या कापलेले ७१ दिवसांचे वेतन त्यांना परत करा (ii) ते विलंबाने परत केल्याबद्दल देय दिनांकापासून अदायगीच्या दिनांकापर्यंत त्यावर आठ टक्के व्याज अदा करा” असे आदेशित केले. न्यायालयाच्या आदेशाप्रमाणे या दोनही रकमा त्यांना परत करा असा शासननिर्णय दिनांक ७ डिसेंबर २०२० रोजी निघाला. तर मा.सर्वोच्च न्यायालयाचे पूर्विल्लोकाचे अधिकार वापरून उच्च न्यायालयाचा निर्णय व राज्यशासनाचा शासननिर्णय आपल्या अधिकारात उच्च शिक्षण संचालकांनी दुरुस्त केला. दिनांक ९ डिसेंबर २०२० रोजी “विलंबाबद्दल ८ टक्के रक्कम देण्याची बाब वगळून, फक्त ७१ दिवसांचे कापलेले वेतन परत करा” असे आदेश उच्च शिक्षण संचालकांनी आपल्या सहसंचालकांना दिले. मा.उच्च न्यायालयाच्या निर्णयात व शासननिर्णयात दुरुस्ती करण्याचा आपल्याला अधिकार नाही एवढीही अक्कल संचालक पदावर काम करणाऱ्या व्यक्तीला नसेल तर त्यांना ते पद भूषविण्याचा अधिकार कसा काय प्राप्त होतो? देय दिनांकापासून अदायगीच्या दिनांकापर्यंत मा.उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाप्रमाणे आठ टक्क्याची रक्कम उच्च शिक्षण संचालकांकडून आजही अदा करण्यात आलेली नाही.

(९) दिनांक १२ ऑगस्ट २०२२ रोजी उच्च शिक्षण संचालकांनी जो आदेश काढला त्यामध्ये त्यांनी अध्यापकनिहाय देय दिनांकापासून प्रत्यक्ष वेतन अदायगी झालेल्या दिनांकापर्यंत ८% p.a. व्याजाच्या रकमेची मागणी आजच संचालनालयाला सादर करा असे आपल्या आदेशात नमूद केले. पण या रकमा या शिक्षकांना पूर्णांशाने अदा करावयाच्या नाहीत. त्यात फार मोठ्या प्रमाणात कपात करावयाची असे त्यांनी मनाशी ठरवून टाकले होते. त्यासाठी अत्यंत अभद्र मार्गाचा त्यांनी वापर केला. आपल्या आदेशात मा.उच्च न्यायालयाचा निर्णय उद्धृत करतांना त्यांनी त्यातील एक शब्द गाळून टाकला. त्यामुळे मनमानी कपात करण्याचे समाधान त्यांनी मिळविले. उच्च शिक्षण संचालक या नात्याने आपल्या आदेशात मा.उच्च न्यायालयाचा निर्णय उद्धृत करतांना न्यायालयाच्या निर्णयातील शब्द वगळून टाकण्याचे कृत्य हे गुन्हेगारी स्वरूपाचे कृत्य आहे ही गोष्ट त्यांच्या लक्षात आली नाही.

(१०) मारुती दत्तात्रय पाटील प्रकरणात शासनाने दाखल केलेली विशेष अनुमती याचिका (SLP) दिनांक १ जुलै २०१९ रोजी ‘डिसमिस’ झाली.

त्यानंतर विजयकुमार रणपीसे प्रकरणात SLP दाखल करतांना “यापूर्वी तत्सम प्रकरण या न्यायालयात निकाली निघाले आहे काय?” या रकान्यापुढे “No similar matter is disposed of” अशी धडधडीत खोटी माहिती उच्च शिक्षण विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी शपथपत्रावर मा.सर्वोच्च न्यायालयात दाखल केली. एवढ्यावर हा खोटेपणा थांबला नाही तर “तत्सम प्रकरण या न्यायालयात प्रलंबित आहे काय?” हा रकाना भरतांना राजेश वसंतराव पांडे यांचे प्रकरण आपल्याच अधिकाऱ्यांच्या गैरवर्तनामुळे येथे ‘पेंडींग’ पडलेले आहे याची माहिती असतांना “No similar matter is pending” अशी धडधडीत खोटी माहिती शपथपत्रासह सर्वोच्च न्यायालयात दाखल केली. असा खोटेपणा एकापेक्षा जास्त प्रकरणात या अधिकाऱ्यांनी केल्याचे पुरावे उपलब्ध आहेत. खोटेपणा उघडा पडल्याने त्या सर्व प्रकरणी ‘डिसमिस’ त्यांच्या नशिबी आले.

(११) सन २०२० ची याचिका क्रमांक LD-VC-CW No. 1045 of 2020 या प्रकरणात “हा वादविषय संपुष्टात आला आहे असे याचिकाकर्त्यांचे म्हणणे आहे. तुम्ही दोघेही तुमचे डोके चालवा (apply your mind) व त्याबाबत आठ दिवसात शपथपत्र दाखल करा” असे आदेश मा.उच्च न्यायालयाने दिनांक ३० ऑगस्ट २०२० रोजी पारित केले. “न्यायालयाच्या पूर्व निर्णयाच्या विरोधात तुम्ही काही निर्णय घेतल्यास त्याची भारी किंमत तुम्हाला मोजावी लागेल” असेही या आदेशात नमूद आहे. न्यायालयाने निर्णय घेण्यासाठी दिलेली मुदत संपत आलेली होती. न्यायालयाच्या निर्णयाप्रमाणे “वादविषय संपुष्टात आलेला आहे किंवा नाही” याबाबत प्रधान सचिव, उच्च शिक्षण व संचालक उच्च शिक्षण यांनी निर्णय न घेता पळ काढला. आपले डोके चालवून नामी उपाय शोधून काढला. एकट्या याचिकाकर्त्यांना जुनी पेन्शन योजना लागू करणारे शासनपत्र त्यांनी दिनांक १५ डिसेंबर २०२० रोजी निर्गमित केले व जुनी पेन्शन योजना लागू केली.

(१२) सन २०२० ची याचिका क्रमांक ST. No.9649 दिनांक १२ ऑक्टोबर २०२० रोजी सुनावणीला आली तेव्हा त्याच त्या विषयावर लोकांना पुन्हा पुन्हा याचिका दाखल करायला उच्च शिक्षण विभाग भाग पाडत आहे, ही गोष्ट मा.उच्च न्यायालयाच्या लक्षात आल्यामुळे मा.उच्च न्यायालयाने असे आदेश पारित केले की, “प्रधान सचिव, उच्च शिक्षण व संचालक, उच्च शिक्षण यांनी दिनांक ३ ऑक्टोबर २०१८ रोजी W.P. 13166 of 2017 या प्रकरणात मा.उच्च न्यायालयाने दिलेला निर्णय विचारात घ्यावा. त्याचबरोबर विशेष अनुमती याचिका क्रमांक (सी.ए.) १३०९/२०२० या प्रकरणामध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेला निर्णयसुद्धा विचारात घ्यावा. हे दोनही निर्णय विचारात घेऊन उच्च शिक्षण विभागाने घेतलेला अंतिम निर्णय नमूद असलेले शपथपत्र मा.उच्च न्यायालयात सादर करावे.” प्रधान सचिव उच्च शिक्षण व संचालक उच्च शिक्षण हे क्रमांक एक व दोनचे प्रतिवादी होते. उच्च न्यायालयाने धोरणात्मक निर्णय लक्षात आणून दिला व अंतिम निर्णय घेण्याचे आदेश दिले असतांना विभागाने एकट्या याचिकाकर्त्यां पुरतेच प्रकरण मंजूर केले, याचिकाकर्त्याला जुनी पेन्शन योजना लागू केली व धोरणात्मक निर्णय न घेता पळ काढला.

(१३) तत्सम विषयावरील तीन विशेष अनुमती याचिका मा.सर्वोच्च न्यायालयाने फेटाळल्या असतांना ही बाब सर्वोच्च न्यायालयात ‘पेंडींग’ आहे अशी सरळ सरळ असत्य माहिती मा.उच्च न्यायालयाच्या नागपूर खंडपीठासमोर W.P.No. 4289 of 2019 च्या सुनावणीच्या वेळी सहसंचालकांनी ठेवणे, त्या आधारावर तेथे प्रकरण ‘पेंडींग’ पाडण्यात तात्पुरते यश मिळविणे, हा अव्वल दर्जाचा लुच्चेपणा तर आहेच पण मिळालेल्या या तात्पुरत्या यशाचा झेंडा हाती घेऊन इतर खंडपीठासमोर प्रकरण तात्पुरते ‘पेंडींग’ पाडण्यात यश मिळविणे, हा उच्च शिक्षण विभागाचे नेतृत्व करणाऱ्या या अधिकाऱ्यांच्या लुच्चेपणाचा कडेलोट म्हणून सांगता येईल. अर्थात हे यश तात्पुरतेच होते.

१७०. महाराष्ट्र राज्याच्या उच्च शिक्षण विभागामध्ये चालू असलेले हे अराजक दिनांक २१ जानेवारी २०२४ रोजीच्या बैठकीत महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाच्या कार्यकारी मंडळाने संमत केलेल्या, ११८ परिच्छेदांच्या एका तपशीलवार ठरावात व्यवस्थितपणे शब्दबद्ध करण्यात आलेले आहे. मा.उच्च व सर्वोच्च न्यायालयाचा अवमान करणारी या अधिकाऱ्यांची अपकृत्ये या ठरावातूनच मी पूर्वपरिच्छेदात नमूद केलेली आहेत. मा.उच्च शिक्षणमंत्री, मा.उच्च शिक्षण सचिव व उच्च शिक्षण संचालक यांना या ठरावाच्या प्रती सादर करून एक महिन्याचा काळ होऊन गेलेला आहे पण त्याबाबत शासनाकडून काहीच कृती होत नाही यावरून काय ते समजून घ्यायचे व जे आपल्याला समजले ते लोकांना समजावून सांगायचे एवढाच उपाय उच्च शिक्षण क्षेत्राच्या हाती शिल्लक उरतो.

१७१. महाराष्ट्राच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रावर आलेले हे अभूतपूर्व संकट आहे. भारतीय संविधानात मा.उच्च व मा.सर्वोच्च न्यायालयाचे स्थान काय आहे हे या क्षेत्रातील अधिकाऱ्यांना ठाऊक नाही असे मानण्याचे कारण नाही. भारतीय

संविधानाच्या खंड १२४ अन्वये भारतामध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयाची स्थापना करण्यात आली आहे.

(A) संविधानाच्या खंड १२९ अन्वये "Supreme Court to be a court of record" असे या न्यायालयाचे वर्णन केलेले आहे ते शब्दशः पुढीलप्रमाणे :-
"129. Supreme Court to be a court of record. - The Supreme Court shall be a court of record and shall have all the powers of such a court including the power to punish for contempt of itself."

(B) भारतीय संविधानाच्या खंड २१४ अन्वये प्रत्येक राज्यामध्ये उच्च न्यायालयाची स्थापना करण्यात आली असून संविधानाच्या खंड २१५ अन्वये "Every High Court shall be a court of record" असे त्याचे वर्णन करण्यात आलेले आहे. भारतीय संविधानातील खंड २१५ शब्दशः पुढीलप्रमाणे:-
"215. High Courts to be courts of record. - Every High Court shall be a court of record and shall have all the powers of such a court including the power to punish for contempt of itself."

(C) महाराष्ट्र राज्याच्या भाषा संचालनालयातर्फे भारतीय संविधानाचे अधिकृत मराठी भाषांतर प्रकाशित करण्यात आले असून सन १९९६ मध्ये प्रकाशित करण्यात आलेल्या मराठी आवृत्तीमध्ये कलम १२९ शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे:-

"१२९. सर्वोच्च न्यायालय हे अभिलेख न्यायालय असेल आणि त्यास आपल्या अवमानाबद्दल शिक्षा करण्याच्या शक्तीसह अशा न्यायालयाच्या सर्व शक्ती असतील." याच मराठी आवृत्तीमध्ये उच्च न्यायालयाविषयी खंड २१५ शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे.:-

"२१५. प्रत्येक उच्च न्यायालय हे अभिलेख न्यायालय असेल आणि त्यास आपल्या अवमानाबद्दल शिक्षा करण्याच्या शक्तीसह अशा न्यायालयाच्या सर्व शक्ती असतील."

१७२. मा.उच्च न्यायालयाला अभिलेख न्यायालयाचा (Courts of Record) दर्जा असतो याचा निश्चित अर्थ काय आहे? हे यापूर्वी मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या नऊ न्यायमूर्तींच्या पूर्ण खंडपीठाने "श्री.नरेश मिरजकर विरुद्ध महाराष्ट्र शासन" या प्रकरणात निश्चित करून दिले आहे. ते पुढील शब्दात :-

"Court of Record"

"Constitution of India, article 215."

(1) A court of record envelops all such powers whose acts and proceedings are to be enrolled in a **perpetual memorial and testimony**.

(2) A court of record is undoubtedly a superior court which is itself competent to determine the scope of its jurisdiction. The High Court as a court of record, as envisaged in article 215 of the Constitution, must have inherent powers to correct the records.

(3) The High Court, as a court of record, has a duty to itself to keep all its records correctly and in accordance with law. Hence,

(4) if any apparent error is noticed by the High Court in respect of any orders passed by it the High Court has not only power, but a duty to correct it.

(5) The High Court's power in that regard is plenary. (In *Narash Shridhar Mirajkar v. State of Maharashtra*, AIR 1967 SC 1 : 1966 (2) SCA 363: (1966) 3 SCR 744 a nine-Judge Bench of the Supreme Court has recognised the aforesaid superior status of the High Court as a court of plenary jurisdiction being a court of record.)

१७३. दुसऱ्या एका प्रकरणात (M.M.Thomas Vs. State of Kerala) मा.सर्वोच्च न्यायालयाने याबाबत आणखी तपशीलवारपणे ही बाब पुढील शब्दात मांडली आहे. :-

"In Halsbury's Laws of England (4th Edn., Vol. 10, para 713) it is stated thus :

(1) "The chief distinctions between superior and inferior courts are found in connection with jurisdiction. *Prima facie*,

no matter is deemed to be beyond the jurisdiction of a superior court unless it is expressly shown to be so, while nothing is within the jurisdiction of an inferior court unless it is expressly shown on the face of the proceedings that the particular matter is within the cognizance of the particular court.

(2) An objection to the jurisdiction of one of the superior courts of general jurisdiction must show what other court has jurisdiction, so as to make it clear that the exercise by the superior court of its general jurisdiction is unnecessary.

(3) The High Court, for example, is a court of universal jurisdiction and superintendency in certain classes of actions, and cannot be deprived of its ascendancy by showing that some other court could have entertained the particular action." (M.M.Thomas v. State of Kerala, (2000) 1 SCC 666 (672, 673) : 2000 (1) Supreme 1 : AIR 2000 SC 540 : JT 2000 (1) SC 26 : 2000 (1) SCALE 14 : 2000 (1) SLT 180: 2000 (2) SRJ 86.)

१७४. दिल्ली विद्यापीठाच्या विधी विभागाचे माजी अधिष्ठाता व विधी विभागातील सेवानिवृत्त 'प्रोफेसर' श्री.व्ही.एन.शुक्ला लिखित "Constitution of India" हे पुस्तक या क्षेत्रातील प्रमाणभूत वाङ्मय मानल्या जाते. सदरहू पुस्तकाच्या सातव्या आवृत्तीमध्ये पृष्ठ ३९२ वर भारतीय संविधानातील उच्च न्यायालया विषयीचे कलम २१५ त्यांनी जसेच्या तसे उद्धृत केलेले असून त्यानंतर "Court of Record" या शब्दांचा अर्थ काय होतो? हे पुढील शब्दात नमूद केलेले आहे. :-

"215. High Courts to be courts of record. - Every High Court shall be a court of record and shall have all the powers of such a court including the power to punish for contempt of itself."

"Every High Court is declared to be a court of record. There are two characteristics of a court of record : (i) the records of such a court are admitted to be of evidentiary value and they cannot be questioned when produced in a court, and (ii) it has the power to punish for contempt of itself. The power to punish for contempt of court is a special power derived from Article 215 and not from any Contempt of Courts Act. No Act of Legislature could take away that power and confer it afresh on the High Court by virtue of its own authority. The High Courts' jurisdiction to try and punish for contempt of court includes all necessary and incidental powers to effectuate that jurisdiction."

१७५. उच्च न्यायालयाला 'अभिलेख न्यायालय' असा दर्जा असल्यामुळे या न्यायालयाचा प्रत्येक निर्णय समाविष्ट असलेला प्रत्येक अभिलेख अखंडित व निरंतरपणे शाश्वत अभिलेख (perpetual memorial) समजल्या जातो व त्याला मजबूत पुरावा (evidentiary value) असे मूल्य असते व न्यायालयात त्या निर्णयाला नाकारले जाऊ शकत नाही. घटनेतील या तरतुदींचा भंग करण्यामध्ये उच्च शिक्षण विभागातील अधिकारी व उच्च शिक्षण विभागाचे संचालक व सहसंचालक यांच्या यंत्रणा उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाला सर्वोच्च न्यायालयाने कायम केले असले तरी उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची अवहेलना करण्यात आघाडीवर असल्याचे दिसून येते. ही आघाडी इतकी जोरदार आहे की, त्यामुळे उच्च शिक्षण विभागात सर्वत्र अराजकाची परिस्थिती निर्माण झालेली आहे. मा.सर्वोच्च न्यायालयाने स्थगिती दिली नसेल तर त्या निर्णयाची अंमलबजावणी करणे विभागाला भाग असते असे स्थायी आदेश राज्याच्या मुख्य सचिवांनी, वित्त सचिवांनी व विधी सचिवांनी वारंवार काढले असले तरी उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची अवहेलना करण्याचा निरंतर उद्योग उच्च शिक्षण विभागात व उच्च शिक्षण संचालनालयात सतत चालू आहे असे स्पष्टपणे दिसून येते. "उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची अंमलबजावणी करा" असा शासननिर्णय निघाला तरी उच्च शिक्षण संचालक आपल्या सहसंचालकांना आदेश देऊन त्यातील त्यांना सोयीचा असेल तेवढ्याच भागाची अंमलबजावणी करा, इतर भागाची अंमलबजावणी करण्याची आवश्यकता नाही असे सांगतात. एका सहसंचालकांनी तर मा.उच्च न्यायालयाच्या एका निर्णयाला स्थगिती देण्याचा पराक्रम करून दाखविला. याचे पुरावे मा.उच्च शिक्षणमंत्र्यांना महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघातर्फे सादर करण्यात आलेले आहेत.

१७६. विधी व न्याय विभाग, वित्त विभाग, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग

या सर्व विभागांचे सचिव हे उच्च विद्याविभूषित असे भारतीय प्रशासन सेवेतील वरिष्ठ अधिकारी आहेत. या साऱ्या अधिकाऱ्यांना घटनेतील या सर्व तरतुदी ठाऊक आहेत.

विधी व न्याय विभागाचे आदेश

(A) उपरोक्त सर्व वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना घटनेतील या सर्व तरतुदी ठाऊक होत्या व आहेत, हे नमूद करणारे पुरावे आता मी सादर करू इच्छितो. मा. सर्वोच्च न्यायालय तर सोडाच पण मा. उच्च न्यायालयाने आदेश पारित केल्यानंतर त्यासाठी कोणताही वेगळा शासननिर्णय वगैरे निघण्याची वाट न पाहता किंवा कोणाचाही सल्ला वगैरे न घेता त्याची अंमलबजावणी ताबडतोबीने करावी असे आदेश वारंवार शासनातर्फे देण्यात आलेले आहेत. दिनांक २ एप्रिल २०१४ रोजी विधी व न्याय विभागाने "Action to be taken when the decision of High Court is adverse to the State and is not stayed by Hon'ble the Supreme Court of India" या विषयावर काढलेल्या स्थायी परिपत्रकामध्ये (No.: 820-2014/Misc./E Branch) असे नमूद केले आहे की, :-

"2. If the appeal/SLP is filed by the State against the order of the Hon'ble the High Court, but no stay is granted to the implementation and enforcement of the order of the Hon'ble the High Court, **such orders would have to be implemented failing which the concerned officer/department may face the action for contempt of Court.** The order against which no stay has been granted will have to be complied with/implemented subject to the final decision of the Hon'ble the Supreme Court." (101/14) या सर्व प्रकरणामध्ये सर्वोच्च न्यायालयाचा स्थगनादेश तर नाहीच उलट मा.सर्वोच्च न्यायालयाने मा.उच्च न्यायालयाचे आदेश कायम केलेले आहेत.

वित्त विभागाचे आदेश

(B) विधी व न्याय विभागाच्या परिपत्रकानंतर २० ऑक्टोबर २०१४ रोजी वित्त विभागाने "न्यायालयीन प्रकरणे त्वरित निकाली काढणे व अवमान याचिकेसंदर्भात" या मथळ्याचे एक स्थायी परिपत्रक (क्रमांक न्यायप्र २०१४/प्र.क्र. ८९६/प्रशा १) निर्गमित केले असून त्या परिपत्रकामध्ये स्पष्टपणे असे नमूद केले आहे की, :-

"या संदर्भात सर्व विभागांना अशा सूचना देण्यात येत आहेत की, अशा न्यायालयीन प्रकरणात वित्त विभागाने मांडलेली भूमिका / निर्णय संबंधित विभागाने तातडीने याचिकाकर्त्यांना न्यायालयाने ठरवून दिलेल्या वेळेत कळवावा. तसेच न्यायालयाने विशिष्ट मुदत घालून दिलेल्या प्रकरणांमध्ये मुदतीपूर्वीच यथोचित कार्यवाही करण्याची दक्षता घ्यावी, जेणेकरून अकारण अवमान याचिका दाखल होणार नाहीत." (12/2015)

मा. मुख्य सचिवांचे आदेश

(C) "न्यायालयीन प्रकरणे त्वरित निकाली काढण्याबाबत" या विषयावर राज्याच्या मुख्य सचिवांच्या स्वाक्षरीने पुन्हा २८ ऑक्टोबर २०१४ रोजी वित्त विभागाने आणखी एक स्थायी परिपत्रक काढले असून त्या परिपत्रकात पुढीलप्रमाणे नमूद करण्यात आलेले आहे. :-

"परिपत्रक : उपरोक्त दिनांक २० ऑक्टोबर, २०१४ च्या परिपत्रकान्वये न्यायालयीन प्रकरणात वित्त विभागाने मांडलेली भूमिका/निर्णय संबंधित विभागाने तातडीने याचिकाकर्त्यांना न्यायालयाने ठरवून दिलेल्या वेळेत कळविण्याबाबत तसेच अवमान याचिकेसंदर्भात न्यायालयाने विशिष्ट मुदत घालून दिलेल्या प्रकरणांमध्ये मुदतीपूर्वीच यथोचित कार्यवाही करण्याची दक्षता घेण्याबाबतच्या सूचना सर्व प्रशासकीय विभागांना देण्यात आलेल्या आहेत. त्यास अनुसरून सर्व प्रशासकीय विभागांना अशा सूचना देण्यात येत आहेत की, विभागांनी आपल्या अधिनस्त सर्व न्यायालयीन प्रकरणांचा वेळोवेळी आढावा घेऊन न्यायालयीन प्रकरणे तात्काळ निकाली काढण्याबाबत आवश्यक ती कार्यवाही करावी. एखादे न्यायालयीन प्रकरण कार्यवाहीविना प्रलंबित राहिल्यास संबंधित कार्यासनाच्या कक्ष अधिकारी यांना त्याबाबत व्यक्तीशः जबाबदार धरण्यात येईल." (13/2015)

उच्च शिक्षण विभागाचे आदेश

(D) विधी व न्याय विभागाने २ एप्रिल २०१४ रोजी परिपत्रक काढले, वित्त विभागाने याबाबतीत प्रथम २० ऑक्टोबर २०१४ रोजी परिपत्रक काढले. त्यानंतर वित्त विभागाने दिनांक २८ ऑक्टोबर २०१४ रोजी मुख्य सचिवांच्या सहीने आणखी पुन्हा एक परिपत्रक काढले. त्यानंतर ११ नोव्हेंबर २०१४ रोजी उच्च व तंत्र शिक्षण विभागाने सुद्धा याबाबतीत एक परिपत्रक (क्र.न्यायप्र २०१४/प्र.क्र.४७४/१४/वि.शि.-१) काढले. त्या परिपत्रकाच्या परिच्छेद 1 (vi) मध्ये असे नमूद करण्यात आलेले आहे की, :-

"(vi) मा. उच्च न्यायालयाच्या अथवा मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशास स्थगिती देण्यात आलेली नसेल तर त्यांची विहित मुदतीत अंमलबजावणी करणे अनिवार्य आहे." (2/2015) याच परिपत्रकामध्ये न्यायालयाच्या आदेशाची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी पूर्णपणे सहसंचालकांवर टाकण्यात आलेली असून त्यांनी उगाच संचालकांकडे मार्गदर्शन मागू नये कारण संचालकांकडे तुम्ही मार्गदर्शन मागितले की, संचालक सुद्धा त्यावर योग्य निर्णय न घेता प्रकरण शासनाकडे पाठवितात. तेव्हा याबाबतची कार्यवाही ही सहसंचालकांनी करावी व याबाबतची माहिती शासनाकडे दाखल करण्यात यावी असेही या आदेशात नमूद आहे. ते पुढील शब्दात :-

"४. प्रस्तुत प्रकरणांमधील मा. उच्च न्यायालयाचे आदेश स्वयंस्पष्ट आहेत. त्यामुळे मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाच्या अधीन राहून वरील आदेशाची अंमलबजावणी संबंधित विभागीय सहसंचालक यांच्या स्तरावरून करणे आवश्यक होते. तथापि, विभागीय सहसंचालक, उ.शि. औरंगाबाद यांनी तशी कार्यवाही न करता संचालक, उच्च शिक्षण यांच्याकडे मार्गदर्शन मागितल्याचे दिसते. तसेच संचालकांनी सुद्धा त्यावर योग्य निर्णय न घेता प्रस्ताव शासनाकडे पाठविला आहे. त्यामुळे विभागीय सहसंचालक, उ.शि., औरंगाबाद विभाग, औरंगाबाद व संचालक, उच्च शिक्षण यांनी खुलासा शासनास सादर करावा." (2/2015)

१७७. मुख्य सचिव, विधी व न्याय विभागाचे सचिव, वित्त विभागाचे सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण विभागाचे सचिव यांनी निर्गमित केलेले उपरोक्त आदेश काळजीपूर्वक पाहिले तर असे दिसून येते की, सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय तर दूरच राहिला पण उच्च न्यायालयाच्या निर्णयावरसुद्धा स्थगनादेश मिळाला नसेल तर त्याची अंमलबजावणी करणे हे बंधनकारक आहे व ते घटनात्मक बंधन आहे. याची या ज्येष्ठ अधिकाऱ्यांना पूर्ण कल्पना आहे, हे स्पष्ट दिसून येते. त्यात त्यांनी कुठेही यांचा सल्ला घ्या किंवा त्यांचा सल्ला घ्या, यांच्या मान्यतेसाठी पाठवा किंवा त्यांच्या मान्यतेसाठी पाठवा अशी भाषा या परिपत्रकात वापरलेली नाही, तर थेट कक्ष अधिकाऱ्यांच्या स्तरावरील किंवा इकडे उच्च शिक्षण विभागात सहसंचालकांच्या स्तरावरील अधिकाऱ्यांना परस्पर थेट न्यायालयाच्या निर्णयाची अंमलबजावणी करण्याचा अधिकार देऊन ठेवलेला आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे घटनेतील तरतुदीच होय.

१७८. घटनेने ज्या गोष्ट बंधनकारक केलेल्या आहेत त्यांची अंमलबजावणी त्या पद्धतीने न होणे हे घटनाविषयक कृत्य होय. अशा परिस्थितीत घटनाबाह्य कृत्य करणाऱ्या अधिकाऱ्यांना चाप लावणे, त्यांच्यावर कारवाई करणे, त्यांचा बंदोबस्त करणे ही त्या विभागाचे नेतृत्व करणाऱ्या मंत्र्यांची जबाबदारी असते. तेसुद्धा घटनेप्रमाणेच. प्रत्येक मंत्र्यांनी आपले पद धारण करण्यापूर्वी घटनेचे पालन करण्याबाबतची शपथ घेतली पाहिजे असे बंधन भारतीय संविधानाने घालून दिलेले आहे. ही शपथ कोणत्या शब्दात घेतली पाहिजे हेही संविधानानेच निश्चित करून दिलेले आहे. भारतीय संविधानाच्या तिसऱ्या परिशिष्टामध्ये राज्याच्या मंत्रीमंडळामध्ये मंत्री म्हणून समाविष्ट होत असतांना घ्यावयाच्या शपथेची शब्दरचना पाचव्या क्रमांकावर समाविष्ट असून ती शब्दशः पुढीलप्रमाणे आहे. :-

"I, A.B., do swear in the name of God that I will bear true faith and allegiance to the Constitution of India as by law established, that I will uphold the sovereignty and integrity of India, that I will faithfully and conscientiously discharge my duties as a Minister for the State of.....and that I will do right to all manner of people in accordance with the Constitution and the law without fear or favour, affection or ill-will."

या शपथेमधील "भारतीय संविधानाबद्दल मी खरी श्रद्धा व निष्ठा बाळगीन" ही शब्दरचना तर महत्त्वाची आहेच पण त्याच बरोबर "राज्याचा मंत्री म्हणून माझी कामे निष्ठापूर्वक व शुद्धबुद्धीने पार पाडीन आणि संविधान व कायदा यानुसार सर्व तऱ्हेच्या लोकांना मी निर्भयपणे व निःस्पृहपणे, तसेच कोणाच्याही विषय ममत्वभाव किंवा आकस न बाळगता न्याय्य वागणूक देईन." हीही शब्दरचना महत्त्वाची आहे. उपरोक्त प्रमाणे शपथ घेऊनच मा.चंद्रकांतदादा पाटील हे उच्च शिक्षणमंत्री पदावर आरूढ झालेले आहेत. "आपल्या विभागातील अधिकाऱ्यांनी हा जो घटनाबाह्य धुडगूस घातला आहे तो आपण आठ दिवसात दुरुस्त करू" अशी कृती त्यांनी करणे एवढेच कायदेशीर कृत्य ते करू शकतात. याशिवाय कोणतीही कृती किंवा अकृती ही घटनाबाह्य व वेकायदेशीरपणाची असेल हे त्यांनी लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

- प्रा.बी.टी.देशमुख

१० मार्च २०२४

माजी विधान परिषद सदस्य व महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे माजी अध्यक्ष

जुनी पेन्शन योजना, नवीन पेन्शन योजना, आता सुधारित नवीन पेन्शन योजना

- प्रा.बी.टी.देशमुख

माजी विधान परिषद सदस्य व महाराष्ट्र प्राध्यापक महासंघाचे माजी अध्यक्ष

१७९. “जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रश्न हा सरळ सरळ शासन स्वामित्वाधिकारित धनाच्या वहन वळणाचा प्रश्न आहे” या विषयावर ५० परिच्छेदांचा लेखांक क्रमांक १ नुटा बुलेटीनच्या दिनांक १ फेब्रुवारी २०२३ रोजीच्या अंकांमध्ये (सन २०२३ चा दुसरा अंक) प्रकाशित करण्यात (पृष्ठ ९ ते २०) आला आहे. यामध्ये भारतीय संविधानातील मार्गदर्शक तत्वांच्या प्रकरणांमध्ये याबाबत करण्यात आलेले मार्गदर्शन नमूद करून हा संघर्ष अति श्रीमंत असे १ टक्के लोक विरुद्ध उर्वरित ९९ टक्के लोक यांच्यामध्ये आहे असे प्रतिपादन केलेले आहे. शासन स्वामित्वाधिकारित धनाचा हा प्रवाह निश्चित कोणत्या दिशेने वाहतो आहे याचे तपशील त्या लेखात नमूद केलेले आहेत. जुन्या पेन्शन योजनेचे स्वरूप काय आहे हे नमूद करून नव्या पेन्शन योजनेमुळे राजस्थानमध्ये काय परिस्थिती निर्माण झाली होती याबाबतचे तपशील नमूद करून राजस्थान सरकारने घेतलेल्या निर्णयापूर्वीची आणि निर्णयानंतरची परिस्थिती यांचे तपशीलसुद्धा त्या लेखात नमूद करण्यात आलेले होते. याबाबत केंद्रशासनाने केलेला कायदा (The Pension Fund Regulatory and Development Authority Act) व त्याचे होणारे दुष्परिणाम याची तपशीलवार माहिती त्याच लेखात नमूद केलेली आहे. जुन्या पेन्शन योजनेचा प्रवास कसा झालेला आहे? व दुसरे म्हणजे नवीन पेन्शन योजना कोणताही विचार न करता एकाएकी कशी लादण्यात आली? या दोन मुद्यांबाबतचे तपशील त्या लेखात नमूद आहेत.

१८०. ‘भांडवली बाजारातील खेळाडू’ एका बाजूला व दुसऱ्या बाजूला ‘आपले स्वतःचे कर्मचारी व शिक्षक’ या मथळ्याचा आणखी एक तपशीलवार लेख (परिच्छेद ५१ ते १७८ समाविष्ट असलेला) सन २०२४ च्या पाचव्या बुलेटीनमध्ये प्रकाशित करण्यात आला होता. त्या लेखामध्ये प्रामुख्याने नवीन पेन्शन योजनेचे समर्थन करण्यासाठी त्या योजनेच्या समर्थकांकडून जे मुद्दे मांडल्या जातात त्याची तपशीलवार उत्तरे देण्यात आलेली होती. मुख्यत्वे फार मोठा निधी भांडवली बाजारातील खेळाडूंच्या घशात घालण्यासाठी ज्या विविध योजना आखल्या गेल्या किंवा जात आहेत त्यापैकी नवीन पेन्शन योजना ही एक योजना आहे असे या लेखामध्ये प्रतिपादन करण्यात आलेले होते. जागतिक पेन्शन योजनेमध्ये भारताचे स्थान कोठे आहे? याविषयीची सुद्धा तपशीलवार माहिती या लेखामध्ये नमूद करण्यात आली होती.

१८१. जुनी पेन्शन योजना मॉडित काढून नवीन पेन्शन योजना कोणताही विचार न करता आणण्यात आली. त्यामुळे कर्मचारी व शिक्षकांमध्ये तीव्र असंतोष व उद्रेक निर्माण झाला आणि त्यावर उपाय करण्याशिवाय कोणतेही गत्यंतर नाही अशी भावना राज्यकर्त्यांच्या मनामध्ये निर्माण झाली व त्यातूनच सुधारित पेन्शन योजनेची कल्पना समोर आली. काही राज्यांनी सरळ सरळ जुनी पेन्शन योजना लागू केली. काही राज्यांनी व केंद्रशासनाने नवीन पेन्शन योजनेचा हट्ट अजूनही सोडलेला नाही, मात्र ती योजना जीवंत राहण्याच्या लायकीची नाही ही गोष्ट कळल्यामुळे केंद्राने त्यांच्या स्तरावर एक कमिटी नेमून पुनर्विचार सुरू केला.

१८२. केंद्रशासनाने दिनांक ६ एप्रिल २०२३ रोजी एक कार्यालयीन ज्ञापन (Office Memorandum) अधिसूचित केले. या ज्ञापनाचा विषय “Setting up of a Committee to review the Pension System for

Government Employees” असा असून त्यानुसार वित्त सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमण्यात आली. या अधिसूचनेचा सरळ सरळ अर्थ असा आहे की, मुळात ही नवीन पेन्शन योजना विचारपूर्वक तयार करण्यात आलेली नव्हती. भांडवली बाजारातील खेळाडूंचे घर भरण्याचा कार्यक्रम हा पक्का कार्यक्रम हाती घेण्यात आला होता. कर्मचाऱ्यांच्या निवृत्तीनंतरच्या आयुष्याचा कोणताही विचार करण्यात आलेला नव्हता हेच त्यातून स्पष्ट होते. त्याबाबतचा विचार जर पूर्वीच केला असता तर २० वर्षांनंतर अशी समिती नेमण्याची वेळ येण्याचे कोणतेही कारण नव्हते.

१८३. जी स्थिती केंद्रशासनाची तीच स्थिती याबाबत राज्यशासनाची आपल्याला दिसून येते. घटनेने आपल्या कर्मचाऱ्यांविषयी दिलेला अधिकार आपला आपण न वापरता राज्यशासनाने यापूर्वी केंद्रशासनाच्या निर्णयाची छाया प्रत (झेरॉक्स कॉपी) काढल्यामुळे आता याबाबत सुद्धा त्यांना तसेच करणे भाग पडले. “राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली व जुनी निवृत्तिवेतन योजना यांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी समिती गठीत करणेबाबत” या विषयावर महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाने दिनांक १४ मार्च २०२३ रोजी शासननिर्णय निर्गमित करून एक समिती गठीत केलेली आहे.

“सदर समितीने राष्ट्रीय निवृत्तिवेतन प्रणाली व जुनी निवृत्तिवेतन योजना यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून दिनांक १ नोव्हेंबर २००५ रोजी किंवा त्यानंतर नियुक्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना सेवानिवृत्तीअंती खात्रीशीर आर्थिक व सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी उपाययोजनेबाबतची शिफारस/अहवाल शासनास ३ महिन्यात सादर करावा.”

महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाचा हा शासननिर्णय काळजीपूर्वक वाचला तर असे चटकन लक्षात येते की, नवीन पेन्शन योजना लागू करण्याचा राज्यशासनाचा मूळ निर्णय हा विचारपूर्वक घेण्यात आलेला नव्हता. कारण तसा तो घेण्यात आला असता तर राज्यस्तरावर सुद्धा अशी समिती नेमण्याचे कोणतेही कारण नव्हते.

१८४. आता नवीन पेन्शन योजनेचा हट्ट घट्ट पकडून ठेवतांना जुन्या पेन्शन योजनेसारखी सुधारित पेन्शन योजना आपण अंमलात आणत आहोत अशा प्रकारची वार्तापत्रे केंद्रशासनाकडून व राज्यशासनाकडून प्रसृत केली जात आहेत. राज्यशासनातर्फे तर मा.मुख्यमंत्र्यांनी कर्मचारी संघटनांना असे सांगितले की, कर्मचाऱ्यांचे नुकसान होणार नाही व जुन्या पेन्शन योजनेइतकी वित्तलब्धी सेवानिवृत्तीनंतर त्यांना मिळत राहील अशी सुधारित पेन्शन योजना आपण आणत आहोत. अशी घोषणा करीत असतांना आंध्रप्रदेश सरकारने अशी सुधारित पेन्शन योजना अंमलात आणली असून जुन्या पेन्शन योजनेइतकी वित्तलब्धी त्यामुळे सुरू राहील असे सांगितल्या जात आहे. या सुधारित पेन्शन योजनेचा लेखी मसुदा किंवा शासननिर्णय ना केंद्रसरकारकडून पुढे आलेला आहे ना राज्यसरकारकडून तो प्रकाशित झालेला आहे. येणार, येणार असे नुसते सांगितले जात आहे. जोपर्यंत लेखी मसुदा येत नाही तोपर्यंत या नवीन तथाकथित सुधारित पेन्शन योजनेच्या गुणदोषांची चर्चा करता येणार नाही. मात्र आंध्रप्रदेश सरकारने याबाबत जो कायदा केलेला आहे तो जर नीट समजून घेतला तर येऊ घातलेल्या सुधारित पेन्शन योजनेचे संकट कोणत्या स्वरूपाचे असेल

याबाबतीत कल्पना येऊ शकते.

१८५. आंध्रप्रदेश सरकारच्या विधी व न्याय विभागाने दिनांक २० ऑक्टोबर २०२३ रोजी आंध्रप्रदेश शासनाच्या गॅझेटच्या भाग ४ व मध्ये हा कायदा प्रकाशित केलेला आहे. आंध्रप्रदेश शासनाचा सन २०२३ चा कायदा क्रमांक ३१ असे त्याचे क्रमांकन झाले असून "An Act to ensure financial security and welfare of the government employees subscribed to the National Pension System by implementing A Guaranteed Pension System, while also ensuring fiscal sustainability and inter-generational equity and for matters connected therewith or incidental thereto." असे त्या कायद्याचे दीर्घ शीर्षक आहे. याच कायद्याचे लघु शीर्षक "The Andhra Pradesh Guaranteed Pension System Act, 2023." असे आहे. (यापुढे उल्लेख 'आंध्रप्रदेशचा कायदा' असा) आंध्रप्रदेश शासनाच्या या कायद्यावरून सुधारित पेन्शन योजनेचे स्वरूप काय असेल? याची थोडीफार कल्पना येऊ शकते.

१८६. आंध्रप्रदेशच्या कायद्याप्रमाणे दुरुस्ती करून जी योजना अस्तित्वात आलेली आहे ती योजना म्हणजे जुनी पेन्शन योजना नसेल तर नवीन पेन्शन योजनेला घट्टपणे बांधून ठेवणारी ती "सुधारित नवीन पेन्शन योजना" असेल. हे सर्वप्रथम लक्षात ठेवले पाहिजे. जुनी पेन्शन योजना ही संपूर्णपणे संपुष्टात आलेली असेल. 'ती' जुनी पेन्शन योजना नसेल तर तीच्यासारखी रंगरंगोटी केलेली नवीन पेन्शन योजना असेल. 'ती' म्हणजे ती, तिच्यासारखी म्हणजे 'ती' नव्हे. आंध्रप्रदेशच्या कायद्याप्रमाणे घटनेने दिलेल्या अधिकारांचा वापर करून राज्यसरकारला त्याबाबतीत कायदा करावा लागेल व अशारीतीने नवीन पेन्शन योजना सुधारित केली जाईल. नव्याने जन्माला आलेल्या या सुधारित पेन्शन योजनेवर दोन कायद्यांचे नियंत्रण असेल. एक म्हणजे The Pension Fund Regulatory and Development Authority Act, 2013 हा केंद्रसरकारचा कायदा (PFRDA) व आंध्रप्रदेशच्या कायद्याप्रमाणे राज्याने केलेला कायदा अशा दोन कायद्यांचे नियंत्रण या सुधारित पेन्शन योजनेवर असेल.

१८७. सेवानिवृत्तीवेतनधारक हा निवृत्त व्यक्तीचा दर्जा संपूर्णपणे यापूर्वीच संपुष्टात आलेला आहे. नव्या पेन्शन योजनेच्या अंतर्गत त्याला 'वर्गणीदार' असा दर्जा केंद्राच्या कायद्याने मिळवून दिलेला आहे. पण त्याला आता आणखी राज्याच्या कायद्याप्रमाणे दुसऱ्यांदा सुधारित पेन्शन योजनेमध्ये पुन्हा 'वर्गणीदार' म्हणून स्वतःला नोंदवून घ्यावे लागेल. अशारीतीने दुहेरी वर्गणीदाराचा जीरेटोप सदरहू कर्मचाऱ्याच्या डोक्यावर चढविला जाईल. आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम २ च्या उपकलम (६) व (१५) मध्ये या दुहेरी वर्गणीदारीची व्याख्या पुढील शब्दात नमूद केलेली आहे.:-

"(6) "APGPS Subscriber" means the employee, who registers to avail the benefits defined under the Andhra Pradesh Guaranteed Pension System;"

"(15) "NPS Subscriber" means the employee who joins service with the Government on or after 1.9.2004 and who subscribes to a scheme of a Pension fund under National Pension System;"

१८८. सुधारित पेन्शन योजनेमध्ये भागीदार होणारी निवृत्त व्यक्ती ही अगोदरच नव्या पेन्शन योजनेमध्ये वर्गणीदार म्हणून नोंद झालेली आहे. त्या व्यक्तीला आता पुन्हा राज्याने केलेल्या या कायद्याप्रमाणे वर्गणीदार म्हणून नोंदवून घ्यावे लागेल. इथे त्याला किती वर्गणी भरावी लागेल? हे आजच नमूद केलेले नाही मात्र ते नंतर नियमांनी ठरवून दिले जाईल. आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम ५ (३) मध्ये पुढीलप्रमाणे तरतूद आहे. :-

"(3) The detailed process and procedure for APGPS Registration shall be detailed in the Rules notified under this Act."

१८९. आंध्रच्या कायद्यामध्ये "Guaranteed Pension System" असे शब्द वापरलेले असले तरी ती हमी ही फक्त दोन घटकांची मिळून बनलेली असेल. पहिला घटक म्हणजे केंद्राच्या योजनेप्रमाणे वर्षास न सेवा पुरवठादार म्हणून नेमलेल्या कंत्राटदाराकडून दिले जाणारे वर्षास न (Annuity) आणि दुसरा घटक म्हणजे राज्याच्या योजनेनुसार त्यावर घातलेली शीग रक्कम (Top-up Amount) या दोन मिळून ही (Guaranteed Pension System) योजना असेल. आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम २ (९) मध्ये ही बाब पुढील शब्दात नमूद आहे. :-

"(9) "Guaranteed Pension" means the amount of total

monthly pension receivable by the APGPS subscriber upon retirement and which comprises of the **Annuity Component and the Top-up Component** as specified under this Act;"

१९०. राज्याने घालावयाच्या शीगेची व्याख्या आंध्रप्रदेश कायद्याच्या कलम ३ मध्ये नमूद आहे. ती पुढीलप्रमाणे :-

"**Top-up amount** to ensure a monthly Guaranteed Pension at the rate of **fifty percent (50%)** of the last drawn basic pay, in case of a shortfall in the annuity received by the retired APGPS subscriber."

१९१. आंध्रप्रदेशच्या कायद्याप्रमाणे अनेक गोष्टी ह्या नियमाप्रमाणे पुढे ठरतील किंवा ठरविल्या जातील असे नमूद केलेले आहे. हे नियम पुढे केव्हा तरी केले जातील. आज मात्र त्याबाबतीत अनिश्चितता आहे. कोणकोणत्या बाबतीत नियम केले जातील याचे तपशील पुढीलप्रमाणे नमूद आहेत. :-

"(2) In particular and without prejudice to the generality of the foregoing power, **such rules may provide** for all or any of and not limited to the following matters, with reference to APGPS, namely, -

- Conditions pertaining to reckoning of qualifying service;
- Conditions governing various retirement situations, including death, and the entitlements thereof;
- Conditions governing the purchase of annuity plan;
- Cessation of the Top-up Component;**
- Employment after retirement;
- Top-up Component subject to future good conduct;**
- Withholding or withdrawing Top-up Component;**
- Grievance redress mechanism for APGPS subscribers."

१९२. या योजनेमध्ये अनेक दोष असून त्यातील सर्वात महत्त्वाचा दोष म्हणजे तक्रार निवारक यंत्रणेचे (Grievance Redressal Mechanism) स्वरूप आणखी किचकट व गुंतागुंतीचे करून ठेवण्यात आलेले आहे. नवीन पेन्शन योजनेत तक्रार निवारण्याचे काम शासनाकडे अजिबात ठेवण्यात आलेले नाही तर त्यासाठी केंद्राच्या कायद्याने बाह्य यंत्रणा निर्माण केलेल्या आहेत. त्याची तपशीलवार माहिती यापूर्वी दिलेली आहे. आता या आंध्रप्रदेशच्या कायद्यामध्ये राज्यसरकार सुद्धा काहीतरी तक्रार निवारण यंत्रणा उभी करेल असे नमूद केलेले आहे. मात्र त्या यंत्रणेचे स्वरूप काय असेल हे आज स्पष्ट होत नाही. ते याबाबतचे नियम तयार झाल्यानंतरच स्पष्ट होईल.

१९३. या योजनेमधील सर्वात धोक्याचा भाग असा आहे की, शीग घालण्याची रक्कम कमी करण्याचा किंवा ती बंद करण्याचा अधिकार हा शासनाकडे असेल असे स्पष्टपणे आंध्रप्रदेशच्या कायद्याच्या ६ व्या कलमाच्या उपकलम (३) व (५) मध्ये पुढील शब्दात नमूद आहे. :-

(3) Calculation of Guaranteed Pension and the Top-up Component shall be as prescribed in the **rules** notified under this Act.

(5) It shall be competent for the Government to withhold or withdraw the Top-up component or a part therefrom, in accordance with the **prescribed rules**.

१९४. याशिवायही अनेक दोष हे आंध्रप्रदेशच्या योजनेमध्ये आहेत. प्रत्यक्ष महाराष्ट्र सरकारतर्फे याबाबतीत कायद्यामध्ये काय तरतुदी केल्या जातात हे पाहिल्याशिवाय त्यावर टिका करणे योग्य होणार नाही आणि त्यामुळे त्या कायद्याची वाटच पहावी लागेल. एक गोष्ट मात्र निश्चित आहे की, जे काही महाराष्ट्र शासनाच्या दरबारातून बाहेर पडेल त्यानुसार एक म्हणजे जुनी पेन्शन योजना ही जशीच्या तशी अंमलात येणार नाही. दुसरे म्हणजे नवीन पेन्शन योजनेत कोणताही बदल न करता ती जशीच्या तशी सुरू राहील. तिसरे म्हणजे नवीन पेन्शन योजनेत दिलेले धक्के कमी करण्याचा अल्पसा प्रयत्न या नवीन सुधारित पेन्शन योजनेमध्ये करण्यात आलेला आहे असे दाखविले जाईल.

दिनांक : २१.०८.२०२४

VOTE FOR OPS

समान काम समान वेतन, सर्वांना हवी एकच पेन्शन

महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

नो.क्र.ए.डब्ल्यू.बी./३३३२

जावक क्र. ३२२ : दिनांक ३० सप्टेंबर २०२४

प्रति : सर्व तालुकाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

द्वारा : सर्व जिल्हाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटना

विषय : राज्यस्तरीय आमरण उपोषणाला अनुसरून तालुकास्तरावर साखळी उपोषण आंदोलन राबविणेबाबत

या पत्राद्वारे आपणास विनंतीवजा सूचना आहे की, दि. १ नोव्हेंबर २००५ रोजी व नंतर नियुक्त कर्मचाऱ्यांना म.रा.ना.से. अधि. १९८२ व १९८४ अंतर्गत जुनी पेन्शन जश्याची तशी लागू करण्याच्या मागणीसाठी महाराष्ट्र राज्य जुनी पेन्शन संघटनेचे राज्य पदाधिकारी हे दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून वर्धा येथे आमरण उपोषणाला बसणार आहेत.

जिल्हा स्तरावरती मागील महिन्यातच आंदोलने करण्यात आली आहेत. त्यामुळे आता तालुकास्तरावर आंदोलनात्मक एकता आणि तीव्रता दाखविणे आवश्यक आहे. त्यामुळे सदर राज्यस्तरीय आमरण उपोषणाला अनुसरून राज्य पदाधिकारी यांना पाठबळ देण्यासाठी दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून या तालुका स्तरावर साखळी उपोषण तथा **VOTE FOR OPS** अभियान राबविण्यात यावे. असे सूचित करित आहोत त्याबाबत खालील कृतीकार्यक्रम राबवावा असे सूचित करित आहोत.

(१) दि. २ ऑक्टोबर २०२४ पासून ते राज्यस्तरीय आमरण उपोषण संपेपर्यंत तालुकास्तरावर साखळी उपोषण करणे.
(२) दि. ३ ऑक्टोबर २०२४ ला कार्यालयात NPS, GPS, UPS योजनेच्या निषेधार्थ काळ्या फिती लावून निषेध करणे तथा आमरण उपोषणाला पाठिंबा देणे. (३) दि. ४ ऑक्टोबर २०२४ ला प्रत्येक कर्मचाऱ्यांच्या घरी जाऊन **VOTE FOR OPS** अभियान स्टीकर देणे व ते घरावर लावण्याची विनंती करणे. (४) दि. ५ ऑक्टोबर २०२४ ला तालुका स्तरावर **VOTE FOR OPS** अभियान प्रभातफेरी काढणे व **VOTE FOR OPS** संकल्प शपथ घेणे.

पुढील तारखेच नियोजन टप्पाटप्प्याने देण्यात येईल.

श्री.वितेश खांडेकर, राज्याध्यक्ष
श्री.सुनिल दुधे,
राज्यसल्लागार

श्री.प्रविण बडे,
राज्यकोषाध्यक्ष

श्री.गोविंद उगले, राज्यसचिव
श्री.आशुतोष चौधरी,
राज्यकार्याध्यक्ष

NO NPS, NO GPS, NO UPS - WE WANT ONLY OPS**एकच मिशन - जुनी पेन्शन**

NUTA BULLETIN (Official Journal of NAGPUR UNIVERSITY TEACHERS' ASSOCIATION) **EDITOR** : Prof. Vivek S. Deshmukh, Balaji Society, Yavatmal 445 001. **PUBLISHER** : Dr. Prakash Tayade , 55, "Aai" Dr. Punjabrao Deshmukh Colony, Near V.M.V. Campus, Amravati 444 604 Published at NUTA Bulletin Office, Shikshak Bhavan, Sant Gadge Baba Amravati University Campus, **Amravati- 444 602. PRINTED AT** Bokey Printers, Gandhi Nagar, Amravati. (M.S) **REGD NO. MAHBIL/2001/4448** Postal Registration No. AMT/RNP/78/2024-26 (Uploaded on www.nuta.in on 01.10.2024) Price : Rs. Five / Name of the Posting office : **R.M.S. Amravati.** Date of Posting : **01.10.2024**

If Undelivered , please return to : NUTA Bulletin Office, Shikshak Bhavan, Sant Gadge Baba Amravati University Campus, **Amravati- 444 602.**

To,.....
.....
.....
.....